

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ALVIN PLANTİNGA'NIN ÖZGÜR İRADE
SAVUNMASI

YÜKSEK LİSANS

Salih ERDEM

HAZİRAN - 2024
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE ANABİLİM DALI

**KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ALVIN PLANTİNGA'NIN ÖZGÜR İRADE
SAVUNMASI**

**THE PROBLEM OF EVIL AND ALVIN PLANTINGA'S DEFENSE OF FREE
WILL**

YÜKSEK LİSANS

Salih ERDEM

**HAZİRAN - 2024
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE ANABİLİM DALI

**KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ALVIN PLANTİNGA'NIN ÖZGÜR İRADE
SAVUNMASI**

**THE PROBLEM OF EVIL AND ALVIN PLANTINGA'S DEFENSE OF FREE
WILL**

YÜKSEK LİSANS

Salih ERDEM

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aslı ÜNER KAYA

HAZİRAN - 2024

GÜMÜŞHANE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kötülük Problemi ve Alvin Plantinga’nın Özgür İrade Savunması**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmalarını kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesinin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarını Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12/06/2024

.....
Salih ERDEM

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın baőlangıcından itibaren, konunun belirlenmesi ve çalışmanın olgunlaőmasında bana verdiği destek için tez danıőmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Aslı ÜNER KAYA hocama teőekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimim sırasında kendilerinden ders aldığım tüm hocalarıma da teőekkürü bir borç bilirim. Eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme minnettarım. Tez yazım sürecinde tanıőtıđım ve bana destek olan arkadaşlarıma da ismen teşekkür etmek isterim. Tıpkı bir kız kardeő ve aynı zamanda da çok iyi bir arkadaş olan Zeynep Nur SARITAŐ MUTLU ve çok değerli abim Salih TEMİZER'e teşekkür ederim. Sizler gibi iyi, dürüst ve fedakâr insanlar olmasa bu zorlu yolda ilerlemem kolay olmazdı.

Salih ERDEM
GÜMÜŞHANE- 2024

ÖZET

Kötülük problemi felsefe tarihinin en tartışmalı konularından biridir. Bu problemin temelinde mutlak anlamda güçlü ve mutlak anlamda iyilik sahibi bir Tanrı'nın varlığı ile dünyadaki kötülüklerin bir arada açıklanıp açıklanamayacağı sorusu yer alır. Ateistlere göre dünyada bir çok kötülük vardır ve bunların varlığı herşeye gücü yeten bir Tanrı anlayışıyla çelişmektedir. Bu sebeple onlar son kertede Tanrı'nın varlığının reddedilmesi gerektiğini iddia ederler. Teistler bu probleme çözüm önerisi olarak birçok teodise ve savunma geliştirmişlerdir. Çözüm önerileri arasında en çok ilgi gören Alvin Plantinga tarafından sistemleştirilen özgür irade savunmasıdır. Özgür irade savunmasına göre dünyadaki kötülükler insanların özgür iradeleriyle gerçekleştirdikleri eylemlerin sonucunda meydana gelir. Dolayısıyla dünyada kötülüklerin olması Tanrı'nın varlığını reddetmeyi gerektirmez. Bu tezin amacı Alvin Plantinga tarafından öne sürülen özgür irade savunmasının detaylı bir şekilde ele alınması ve değerlendirilmesidir.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde kötülük kavramı üzerinde durulmuş ve kötülük çeşitleri incelenmiştir. Bununla birlikte kötülük probleminin ne olduğu ve farklı dönemlerde yaşayan filozoflarca nasıl anlaşıldığı üzerinde de durulmuştur. Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise özgür irade kavramı ele alınmış ve bilinç kavramından hareketle özgür iradeye sahip failer olup olmadığı konusu tartışmaya açılmıştır.

Çalışmamızın beşinci ve son bölümünde Alvin Plantinga'nın özgür irade savunması detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu bölümde ayrıca Plantinga'ya yöneltilen bazı eleştirilere de yer verilmiştir. Sonuç olarak ise özgür irade savunmasının kötülük problemini çözmeye yönelik makul bir çözüm önerisi olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alvin plantinga, Bilinç, Kötülük problemi, Özgür irade, Özgür irade savunması

SUMMARY

The problem of evil is one of the most controversial issues in the history of philosophy. The basis of this problem is the question of whether the existence of an absolutely powerful and absolutely good God can be explained together with the evil in the world. According to atheists, there are many evils in the world and their existence contradicts the understanding of an all-powerful God. For this reason, they claim that the existence of God must be rejected in the last instance. Theists have developed many theodicies and defenses as a solution to this problem. The most popular solution proposal is the free will defense systematized by Alvin Plantinga. According to the free will defense, the evils in the world occur as a result of the actions that people carry out with their free will. Therefore, the existence of evil in the world does not require rejecting the existence of God. The aim of this thesis is to discuss and evaluate in detail the free will defense put forward by Alvin Plantinga.

In the first part of our study, the concept of evil was emphasized and the types of evil were examined. In addition, it focused on what the problem of evil is and how it was understood by philosophers living in different periods. In the second part of our study, the concept of free will was discussed and, based on the concept of consciousness, the issue of whether we are agents with free will was opened to discussion.

In the third and final part of our study, Alvin Plantinga's defense of free will is discussed in detail. This section also includes some criticisms directed at Plantinga. As a result, it was evaluated whether the free will defense is a reasonable solution to solve the problem of evil.

Keywords: Alvin plantinga, Consciousness, Problem of evil, Free will, Free will defense.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
1.GİRİŞ	1
2.KÖTÜLÜK KAVRAMI.....	6
2.1.Kötülük Çeşitleri.....	8
2.2.Fiziksel Kötülük.....	9
2.3.Ahlaki Kötülük.....	10
3.KÖTÜLÜK PROBLEMİ	13
3.1.Mantıksal Kötülük Problemi.....	18
3.2.Delilsel Olarak Kötülük Problemi.....	20
4.KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ÖZGÜR İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİYE GENEL BİR BAKIŞ.....	23
4.1.Özgür İrade Problemi.....	28
4.2.Özgür İrade ve Ahlaki Sorumluluk	31
4.3.Özgür İrade ve Determinizm.....	32
4.4.Özgür İrade ve Bağdaşırcılık	36
4.5.Bilinç Ve Özgür İrade Arasındaki İlişki	37
4.5.1.Libet Deneyi.....	39
5.ALVIN PLATİNGA 'NIN FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN YERİ VE ÖNEMİ.....	43
5.1.Alvin Plantinga'nın Özgür İrade Savunması	46
5.2.Alvin Plantinga'ya Yöneltilen Eleştiriler	54
6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	58
KAYNAKÇA	62
ÖZGEÇMİŞ	66

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Libet deneklerin başına EEG parmağına ise EMG cihazını bağlamıştır. Will kişinin kol bükme eyleminde verdiği bilinçli kararı gösterir. Libet deney boyunca süreci kaydetmiştir. (Çetingül, 2023: 325). 40

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
EEG	: Elektroensefalogram
EMG	: Elektromiyografi
Erişim	: Erişim Tarihi
Ss	: Sayfa Sayısı

1. GİRİŞ

Bu tezin amacı kötülük problemine karşı Alvin Plantinga tarafından önerilen özgür irade savunmasının makul bir çözüm önerisi olup olmadığını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda ateist düşünürlerin teist düşünürlere yönelttiği itirazlardan biri olan ‘mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibi bir Tanrı ile dünyadaki kötülüklerin varlığının nasıl uzlaşabileceği sorunu’ irdelenmektedir. Bunun yanı sıra insanların özgür iradeye sahip olup olmadığı meselesi bilinç problemiyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın özgün değeri, kötülük olgusundan yola çıkarak, Alvin Plantinga tarafından geliştirilen özgür irade savunmasının kötülük problemine sunulan en makul çözüm olduğunu gerekçeleriyle birlikte göstermeye çalışmaktır.

Kötülük problemi, felsefe tarihi boyunca en çok tartışılan problemlerden biridir. İlk çağdan günümüze kadar gelen bu problem birçok düşünürün uğraş konusu olmuştur. İnsanların her dönem farklı acı ve ıstıraplara maruz kalmasıyla birlikte bunların nedenleri ve bunların sorumlusunun kim olduğu felsefe tarihi boyunca tartışılan meselelerin başında gelir. Her düşünür kötülük problemine kendi perspektifinden yönelmiş ve önemli katkılarda bulunmuştur. Çalışmamızın ilk bölümünde kötülüğün tanımı ve kötülük türleri farklı filozofların görüşleri doğrultusunda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kötülük kavramı, düşünce tarihinin en çok tartışılan kavramlarından biridir. Herkesin üzerinde uzlaştığı ortak bir tanımı olmasa da kötülük genellikle iyilik kavramıyla birlikte ele alınır. Bazılarına göre kötülük ‘insanın hoşuna gitmeyen her şey’ olarak tanımlanırken bazılarına göre ise ‘bilgisizlik veya adaletsizlikle ilişkili’ olarak tanımlanmıştır. Örneğin Sokrates ve Platon kötülüğü bilgisizlikle eşdeğer görür. Kirenalı Aristippos ise kötülüğü acı olarak tanımlar (Yasa, 2022: 18). Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük’ ünde kötü; istenilen, beğenilen nitelikte olmayan, hoş gitmeyen olarak tanımlanırken kötülük ise kötü olma durumu; fenalık, kemlik, habaset, seyyie, şenaat, şer olarak tanımlanmıştır. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak kötülük insanların zararına olan veya hoşlarına gitmeyen her şey olarak tanımlanabilir.

Kötülük kavramı genel olarak fiziksel kötülükler ve ahlaki kötülükler olmak üzere iki gruba ayrılır. Fiziksel kötülükler, insan iradesinden bağımsız olarak gerçekleşen kötülüklerdir. Örneğin deprem, sel, tsunami, çığ ve heyelan gibi olaylar fiziksel kötülüklere örnek olarak gösterilir. Hick, insanların ölümleri ile sonuçlanan salgın hastalıkları da fiziksel kötülükler dahil eder.

Bununla birlikte McCloskey de insanları ruhsal olarak yıpratıcı ve acı veren olayları fiziksel kötülük kategorisinde değerlendirmiştir. Ahlaki kötülük kavramı ise insan iradesinin sorumlu olduğu olaylar için kullanılır. İnsanlar kendi özgür iradeleri ile yanlış seçimlerde bulunabilir ve bunların sonucunda bazı kötü eylemlere sebep olabilirler. Hırsızlık, adam öldürme veya günümüzde de hala devam eden İsrail'in Filistin halkına uyguladığı orantısız şiddet gibi olaylar ahlaki kötülüklere örnek olarak gösterilebilir.

Kötülük probleminin temelinde dünyadaki kötülükler ile Tanrı'nın varlığı arasındaki çelişki yatmaktadır. Bu tartışmaların odağındaki en önemli iki görüş ateizm ve teizmdir. Teizme göre alemin bir yaratıcısı vardır, bu yaratıcı mutlak iyilik ve güç sahibi olup her şeyi bilendir. Tanrı'nın bu sıfatlara sahip olduğunu iddia eden teizm aynı zamanda dünyada kötülüğün var olduğunu da kabul etmektedir. Kötülük probleminin bu denli tartışılmasının en önemli sebeplerinden biri de ateist düşünürlerin, teizmin bu kabullerinde bir çelişki olduğunu iddia etmesidir. Ateist düşünürlere göre bu sıfatlara sahip bir Tanrı'nın var olduğu bir alemde kötülüğün olmaması gerekir. Fakat dünyada çok sayıda kötülük vardır. Bundan dolayı ateizm kötülük probleminden yola çıkarak Tanrı'nın var olmadığını iddia eden bir görüştür. Buna göre, teizmin iddia ettiği gibi mutlak kudret sahibi bir yaratıcı olsaydı dünyadaki kötülüklere müdahale eder ve onları durdururdu. Ancak bu kötülükler hala devam etmektedir ve Tanrı tarafından bunlara herhangi bir müdahale söz konusu değildir. Bundan dolayı ateist düşünürler de Tanrı'nın varlığını inkâr etme yoluna gitmiştir.

Ateist düşünürler kötülük probleminden hareketle teizmin tutarsızlığını ortaya koymak için iki temel yaklaşım geliştirmiştir. Bunlardan ilki mantıksal kötülük problemi bir diğeri ise delilsel kötülük problemidir.

Mantıksal kötülük problemine göre teistler aşağıdaki kabullerden yola çıkar:

- Tanrı vardır.
- Tanrı mutlak merhamet sahibi, mutlak anlamda güçlü ve her şeyi bilendir.
- Kötülük vardır.

Kötülük problemine mantıksal açıdan yaklaşan düşünürlere göre yukarıdaki önermeler arasında bir tutarsızlık vardır. Bu yaklaşımın en önemli savunucuları Mackie ve Flew'dir. Ortaya konulan diğer yaklaşım ise delilsel kötülük problemidir. Bu yaklaşımın amacı direkt olarak Tanrı'nın varlığını inkâr etmek değildir daha ziyade Tanrı'nın merhamet sahibi ve mutlak anlamda güçlü olduğuna, yani Tanrı'nın sıfatlarına itiraz etmektir. Çünkü delilsel kötülük problemine göre dünyada çok sayıda gereksiz kötülük vardır ve bu da Tanrı'nın merhamet ve mutlak güç sahibi olduğu iddiasıyla

uyuşmamaktadır. Bu yaklaşımın en önemli savunucularında biri Rowe'dir. Teist düşünürler ateist düşünürlerin bu argümanlarına karşı teoidiseler ile birlikte bir de savunma geliştirmişlerdir. Ateist düşünürlerin itirazlarına karşı geliştirilen savunmalardan belkide en ünlüsü özgür irade savunması olarak bilinir. Çalışmamızın dördüncü bölümde özgür irade savunmasına geçmeden önce özgür iradenin ne olduğuna ve özgür irade problemine değinilecektir.

Özgür irade probleminin tartışılır olmasının en önemli nedeni özgür iradenin var olup olmamasıyla ilgilidir. Günlük hayatımızda eylemlerimizin kararlarını kendimizin verdiğiine dair sarsılmaz bir inanca sahibiz. Ancak, son dönemlerde klasik fizik ve nörobilimde yapılan çalışmalar özgür iradenin bir yanılısamadan ibaret olabileceğine dair güçlü veriler sunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde özgür irade kavramının farklı tanımlanmasına yer verilmiştir. Bu meseleyi felsefi bağlamda ele alırken ahlak felsefesi ve zihin felsefesiyle olan bağlantısını da göstermek önemlidir. İkinci bölümün amacı özgür irade kavramının tanımından yola çıkarak insanların yaptıkları tercihlerde özgür olup olmadığını tartışmaktır. Bununla birlikte özgür irade kavramının analizini yaparak beşinci bölümde değineceğimiz özgür irade savunmasının kötülük probleminin çözümü noktasında neden bu kadar önemli olduğunu okuyucuya göstermektir.

Özgür irade bir insanın herhangi bir eylemi gerçekleştirirken dışarıdan bir müdahaleye maruz kalmadan tercihte bulunması anlamına gelir. Özgür irade ayrıca bireylerin kendi tercihlerini herhangi bir koşullanma altında kalmadan yapabilme yeteneği olarak da tanımlanabilir. Bu kavram her dönemde farklı kavramlarla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Örneğin özgür irade ilk çağda akıl ile beraber ele alınırken orta çağda din ya da inanç kavramıyla ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. İslam felsefesinde özgür irade, insanların Tanrı'nın belirlediği sınırlar içerisinde seçim yapabilme yetisi olarak değerlendirilir. 20. yy da ise özgür iradenin bir yanılısama olabileceğine dair birçok bilimsel çalışma yapılmıştır ve meseleye deneysel açıdan yaklaşılmıştır. Dördüncü bölümde özgür iradenin var olmadığını iddia eden argümanlara karşı Peter Inwagen ve Daniel Dennett'in görüşlerine yer verilmiş ve insanların özgür iradeye sahip olduğu iddiası desteklenmeye çalışılmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi özgür irade problemi aslında onun var olup olmamasıyla ilgilidir. Felsefi olarak bu problemi ele aldığımızda ahlak felsefesi ve zihin felsefesinin bazı kavramlarına başvurmamız gerekir. Bunlardan ilki ahlaki sorumluluk kavramıdır.

İnsanların günlük hayatlarında yaptıkları eylemlerden veya davranışlardan ahlaki veya hukuki açıdan sorumlu tutulabilmeleri için eylemlerine özgür bir şekilde karar vermiş olmaları gerekir. Bu bölümde özgür irade meselesi ahlaki sorumluluk

kavramından yola çıkarak değerlendirilecektir. Ayrıca determinizm ve bağdaşırcılık görüşlerine de yer vererek bu görüşlerin özgür irade meselesindeki pozisyonları da analiz edilecektir. Determinizm evrende vuuû bulan tüm olayların doğa yasaları çerçevesinde ve önceden belirlenmiş olarak meydana geldiğini iddia eden bir görüştür. Determinist evren anlayışını savunanlara göre önceden belirlenmiş evrende özgürlüğe yer yoktur. Bağdaşırcılık ise özgür irade meselesi bağlamında çağdaş zihin felsefesinde en çok savunulan pozisyonlarından biridir. Bağdaşırcılık özgür irade ve determinizm kavramlarının birbirleri ile uyumlu bir şekilde açıklanabileceğini iddia eder. İkinci bölümde hem determinizm hem de bağdaşırcılık görüşlerine detaylı olarak yer verilecektir.

Özgür irade problemi bağlamında üzerinde en çok durulan kavramlardan biri de bilinçtir. Özgür irade bilinçli varlıkların sahip olduğu ayırıcı bir özellik olarak ele alınır. Diğer bir ifadeyle, bizi bilinçsiz robotlardan ya da makinelerden ayıran en temel özelliğimiz bir bilince sahip oluşumuz ve bu yolla kendi eylemlerimize karar verebilmemizdir. İnsanların özgür iradeye sahip olabilmesi için öncelikle bilinçli birer varlık olmaları gerekir. İnsanların bilinçli birer varlık olduklarının anlaşılmasının en önemli özelliklerinden birisi öznel deneyimlere sahip olmasıdır. Günümüzde hala bilinç kavramının somut bir şekilde açıklanamaması özgür iradeyle ilgili tartışmanın da sürmesine yol açar. Çalışmamızın dördüncü bölümünde ayrıca özgür irade ve bilinç ilişkisine de değinilecektir.

Çalışmamızın beşinci ve son bölümünde Alvin Plantinga tarafından sistematize edilen özgür irade savunması detaylı bir şekilde işlenecektir. Özgür irade savunması daha çok ahlaki kötülöklere karşı geliştirilmiş olan bir savunmadır. Ahlaki kötölükler insan iradesinden kaynaklanan kötölüklerdir. Ancak Plantinga bu savunmanın fiziksel kötölükler söz konusu olduğunda da işlediğini iddia eder. Plantinga'ya göre kötölük probleminin çözümü açısından ortaya konulan argümanlar veya teodiseler bu problemi çözmek için yetersizdir. Plantinga'nın amacı özgür irade kavramından hareketle mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibi Tanrı'nın varlığı ile kötölüğün varlığının bir arada var olabileceğini kanıtlamaktır. Bununla birlikte Plantinga insanın özgür irade yeteneğine sahip olabilmesi için kötölüğün varlığının zorunlu olması gerektiğini ve ateizmin tutarsız olarak iddia ettiği inançlar kümesinin de tutarlı olduğu göstermeye çalışır. Plantinga, inançlar kümesinde iddia edilen tutarsızlığı ortadan kaldırmak için söz konusu inançlar kümesine üçüncü ve yeni bir önerme eklemeye çalışır. Bu önerme Tanrı'nın varlığı ile kötölün varlığının bağdaşabileceğini gösteren bir önerme olmalıdır.

Çalışmamızın son başlığında ise Plantinga'ya yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. Kötülük problemi ekseninde bazı ateist düşünürler Tanrı'nın sahip olduğu 'mutlak güçlü, mutlak iyilik sahibi' gibi sıfatları inkâr ederken bazıları ise doğrudan Tanrı'nın varlığını inkâr etmiştir. Ateist düşünürler kötülük olgusundan hareketle Plantinga'ya ve teist düşünürlere şu soruları yöneltilir: Mutlak güçlü ve mutlak iyi bir Tanrı kötülüğe neden izin veriyor? Tanrı sadece iyiliğin olduğu fakat kötülüğün olmadığı bir dünya yaratamaz mıydı? Çalışmanın son bölümünde Plantinga'nın bu sorulara verdiği yanıtlara da yer verilmektedir.

Özgür irade savunmasını en çok eleştiren düşünürlerin başında Mackie gelmektedir. Mackie, kötülük probleminin daha çok mantıksal kısmıyla ilgili argümanlar üretmiştir. Ona göre, teizmin iddia ettiği inançlar kümesindeki önermeler birbirleriyle çelişkilidir. Bu bağlamda, mutlak anlamda güçlü olan bir Tanrı'nın dünyadaki kötülükleri de engellemesi gerekirdi. Beşinci bölümde Plantinga ve Mackie arasında geçen tartışma da ele alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışmamızın yazılmasındaki en büyük neden özgür irade olgusundan yola çıkarak, dünyada var olan kötülüklerin insanların yaptığı yanlış seçimler sonucunda meydana geldiğini göstermektir.

2. KÖTÜLÜK KAVRAMI

“Kötü nedir?” veya “kötülük nedir?” soruları bu çalışmanın en önemli sorularındandır. Türkçede kötü kavramı zararlı, hoş gitmeyen, endişe verici ve insanlar üzerinde tehdit unsuru barındıran şey anlamına gelir. Kötülük kavramı ise bireyin bir başkasına gereksiz, hoş olmayan davranışlarda bulunma durumudur. Kuran-ı Kerim’de kötülük ‘şer’, iyilik ise ‘hayr’ olarak ifade edilir (Yaran, 2021: 27). Kötü ve iyi birbirinden ayrılmayacak derecede bir bütün oluşturan ve hayatın her alanına sirayet eden iki ayrı kavramdır. Bu sebeple kötülük kavramına tam bir açıklama getirebilmek için öncelikle iyilik kavramının analiz edilmesi gerekir. İyilik kavramının sözlük anlamı insanların hoşuna giden, değerli, insanların işine yarayan, mutluluk uyandıran şeylerdir (Taşbat, 2021: 42). Mutezile alimleri iyilik ve kötülüğü güzel ve çirkin olarak iki ayrı kavram üzerinden ele almışlardır. Onlara göre iyi, güzel olan, yarar sağlayan şeydir ve Allah’ın yarattığı evrendeki tüm fiilleri bundan ibarettir. Kötü ise çirkin olan ve fayda sağlamayıdır. Mutezile alimlerine göre Allah mevcut alemleri kötülüklerden arındırmıştır (Özdemir, 2016: 236).

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız kötülük kavramı düşünce tarihi boyunca en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Yapılan tartışmaların belki de en önemli kısmını “nasıl oluyor da Tanrı kötülüğe izin veriyor?” ve “Tanrı’nın varlığı ile kötülüğün varlığı birbirleriyle nasıl uzlaştırılabilir?” soruları oluşturmaktadır. Günümüzde hala cevabı aranan “Mutlak güç sahibi ve mutlak iyilik sahibi bir Tanrı’nın olduğu alemde bu kadar kötülüğün var olmasının sebebi nedir?” gibi sorular da bu problemi hala tartışılır kılmaktadır.

Kötülük; canlı varlıklara acı ve ızdırap veren şeyleri ifade etmek için de kullanılan bir kavramdır. Hırsızlık, yalan söyleme, cinayet, tecavüzler, depremler, sel felaketleri vb. gibi canlıların acı çekmesine sebep olan ve kötülük olarak değerlendirilen birçok olgu vardır. Diğer yandan kötülüğü, iyiliğin varlığı için gerekli bir olgu olarak gören felsefeciler de mevcuttur (Plantinga, 2022: 23). Örneğin Gazali kötülük gibi görünen şeylerin arkasında bir iyiliğin olabileceğini ifade eder. İbn Sina’ya göre ise mevcut alem mutlak anlamda iyi değildir. İyi olan sadece Tanrı’dır. Yaratılışı esnasında evrende birtakım eksiklikler oluşmuştur. Bu eksikliklerden dolayı kötülük evrende zorunlu olarak yer alır (Taşbat, 2021: 45). Bu bağlamda kötülük dünyada görülen ve düzeltilmesi

mümkün olan şeyler olarak değerlendirilir. Farklı bir bakış açısına göre kötülük iyi olmayan şeylere göndermede bulunur.

Bu çerçevede insana rahatsızlık ve zarar veren, toplumu zarara uğratan her şey kötüdür. İyi ve kötüyü, doğru ve yanlış ayıracak olan şey insanın bilincidir. Buna rağmen iyi ve kötü tüm alanlarda yan yanadır ve çoğu zaman ikisini birbirinden ayırmak oldukça zordur. Örneğin, adaleti tesis etmek için hazırlanan hukuk kuralları insanlara ceza vermek için de kullanılır. Bir kişi insanların beslenmesi için hazırladığı herhangi bir ürünü onu daha pahalıya satmak için saklayabilir. Dolayısıyla iyilik ve kötülük insanın kendi elindedir. Kötülük kavramıyla ilgilenen her filozof, kendi düşünce dünyasına göre bu kavramı farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Sokrates'e göre kötülük insanın bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, kötü bir eylemde bulunduğunda, etrafındaki insanların eyleminin kötü olduğunu düşündüklerini bilebilirsin veya etrafındaki kişilerden uyarı alabilirsin (Odabaşı, 2019: 99). Fakat Sokrates'e göre kişi en başta yaptığı eylemin kötü olduğunu bilseydi onu gerçekleştirmezdi. Çünkü insan bilerek kötülük yapmaz ancak ve ancak bilgisizliğinden dolayı kötülük yapar (Odabaşı, 2019: 99). Sokrates kötülüğü şu şekilde betimlemiştir:

Hiç kimse isteyerek kötü ya da isteyerek iyi değildir. Hiç kimse gönüllü olarak şeytana uymaz ya da şeytansı davranışlarda bulunmaz. İyiliğe karşı şeytani tercih etmek insan doğasında yoktur. Ve eğer birisi, iki kötü arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, hiç kimse daha az kötü olanı seçmek varken, daha kötü olanı seçmeyecektir (Bıyıkoğlu, 2023: 31).

Platon'a göre bu evrende kötülük diye bir olgu yoktur. Dünyada kötülüğün var olduğunun düşünülmesi bir tür bilgisizlikten kaynaklanır. Platon da Sokrates'e benzer şekilde kötülüğü bilgisizlikle eş değer olarak tanımlar. Ona göre de kötülüğün kaynağı Tanrı olamaz. Tanrı en mükemmel, en iyi varlıktır dolayısıyla alemde kötülüğü yaratması mümkün değildir. Platon bulunduğumuz evreni en iyi alem olarak tanımlamıştır (Yasa, 2022: 80). Epicurus'a göre ise mutlak güçlü ve ahlaken kusursuz bir Tanrı'nın olduğu alemde kötülüğe yer olmamalıdır. Tanrı mutlak güçlü ise kötülüğü ortadan kaldıracak olmalıdır. Eğer kötülüğü ortadan kaldırmıyor ise Tanrı mutlak güçlü bir varlık değildir (Hançerlioğlu, 1993: 330).

Kötülüğün kaynağının Tanrı değil de insana ait olduğunu düşünen Augustinus kötülüğü şu şekilde tanımlamıştır:

Kötülük, pozitif bir şey olarak açıklanamaz. Kötülük, ancak ve ancak mevcut olması gereken bir iyi ya da iyiliğin yokluğu olarak açıklanabilir. Bu çerçeve içinde, bir şeyin, o normalde daha yüksek bir iyilik derecesine sahip olmak durumundayken, bundan yoksun olduğu takdirde kötü olduğunu söyleyebiliriz. Kötülüğün sorumluluğu, Augustinus'a göre,

Tanrıya değil de insana aittir. Her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, onları adil bir biçimde, yani her birine hakkını vererek, bulunmaları gereken yer ve sahip olmaları gereken düzen içinde yaratmıştır (Cevizci, 2022: 203-204).

Üzerinde düşünülmesi gereken diğer bir soru da kötülük ve iyiliğin ölçütünü belirleyen şeyin ne olduğudur. Şöyle ki; adam öldürmek kötü bir şeydir ancak vatanını savunan bir askerin savaş durumunda düşmanını öldürmesi kötü bir durum olarak görülmez. Tam tersine bu bir tür iyilik olarak yorumlanır. Çünkü buradaki asker, kendi halkına kötülük yapacağına inandığı için düşman askerini öldürmüştür. O halde tartışmayı daha cazip hale getiren soru şudur: Buradaki adam öldürme eyleminin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesini sağlayan ölçüt nedir? Tanrı adam öldürme eyleminin kötü bir şey olduğunu belirtmiştir. Adam öldürme eyleminde herhangi bir ayrıma gitmemiştir. Yukarıdaki örneği düşünecek olursak, asker kendi halkına bir kötülük geleceğine inandığı için adam öldürme eylemini, kendisi karar vererek, gerçekleştirmiştir. Bu perspektiften bakıldığında adam öldürme eyleminin kötü olduğunu belirleyen Tanrı mı yoksa insan mıdır? Bu ve benzeri sorular konuyla ilgili olarak felsefe tarihinde en hararetli tartışmaların oluşmasına sebep olmuştur ve benzer sorular günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bir sonraki başlıkta fiziksel ve ahlaki kötülüğün ne olduğu ele alınacak ve örnekler üzerinden işlenecektir.

2.1. Kötülük Çeşitleri

En genel haliyle kötü, iyi olmayan her şeydir. Özel olarak ise insanın malına ve canına zarar veren birtakım olaylar silsilesidir. Hristiyanlar kötülüğü, üstesinden gelinebilecek bir durum olarak görürken Maniheistler uzlaşmaz, üstesinden gelinemez bir olgu olarak görmüşlerdir (Bauman, Donskis, 2022: 14). Kötülük çeşitleri fiziksel kötülük ve ahlaki kötülük olmak üzere iki grupta ele alınır. Fiziksel kötülükler yangın, sel, çığ gibi insan iradesinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkan doğal durumlardır. Ahlaki kötülükler ise insanın canına ve malına kendi iradesiyle verdiği her türlü zarara karşılık gelir. Düşünürler her ne kadar kötülüğü ahlaki ve fiziksel olarak iki kategoride ele alsalar da herhangi bir örnek durumda hem ahlaki kötülüğü hem de fiziksel kötülüğü bir arada görmek mümkündür. Örneğin fiziksel kötülüklerden biri olarak bilinen yangın sırasında insanın canına ve malına zarar veren bazı ihmallerin saptanması ahlaki kötülüğe örnek olarak da gösterilerbilir.

2.2. Fiziksel Kötülük

Yangınlar, seller, depremler ve ölümle sonuçlanan hastalıklar gibi birtakım olumsuzluklardan meydana gelen kötülöklere doğal kötölük veya fiziksel kötölük denir. Bunlar insan eylemlerinden bağımsız gerçekleşen kötölük türleridir. M. Peterson, W. Hasker, B. Reichenbach ve D. Basinger *Akil ve İnanç* adlı eserlerinde doğal kötölüğü şu şekilde betimlemişlerdir:

Doğal kötölük kategorisi gayri şahsi güçlerden veya insan fiillerinden kaynaklanan bedensel ağrı ve acıyı ihtiva eder. Bunlar arasında seller, yangınlar ve açlıklar gibi hadiselerin neden olduğı acı ve zarar bulunur; kusurlar, sakatlıklar, körlük ve sağırılık gibi özürlü ve delilik de tabi kötölükler listesine yazılmalıdır (Peterson, Hasker, Reichenbach, Basinger, 2020: 277).

Örneğın dünyaya bir meteor düşmesi sonucunda insanların zarar görmesi ve acı çekmesi doğal bir kötölüktür. Anlaşılacağı üzere bu ve buna benzer olaylar insan iradesinden bağımsız bir şekilde gerçekleşir. Leibniz'e göre doğal kötölük, deprem veya sel gibi felaketlerde çektiğimiz acı ve ıstıraba da karşılık gelir (Neiman, 2021: 37).

Fiziksel kötölüğün kaynağı konusunda birçok düşünür farklı görüşler öne sürmüştür. Bazıları fiziksel kötölüğün insan iradesinin ötesinde bir şey olduğunu iddia etmiştir. Örneğın, Mohapatra deprem ve sel gibi kötölüklerin insanlardan bağımsız meydana geldiğini düşünür. Mohapatra fiziksel kötölüklerin metafiziksel kötölüklerin içerisinde yer aldığını da ifade eder (Yasa, 2022: 21). Bazı düşünürler ise bu kötölüklerin kaynağının doğrudan maddenin kendisi olduğunu iddia eder. Örneğın Platon kötölüğü Tanrı'ya değil de maddeye atfetmektedir. Bu bağlamda Platon, iyiliğın Tanrı'dan kötölüğün ise maddeden kaynaklandığını düşünür (Haklı, 2002: 203).

Hick'e göre de doğal kötölükler hastalık yapan bakteriler, hortum, tsunami ve çığ gibi insanların buyrukları dışında meydana gelen birtakım olaylardır. McCloskey ise doğal kötölöklere deprem, sel, yangın gibi olayların yansıra insanları psikolojik olarak yıpratın, depresyona sokın ve acı çekmesine yol açın ve bu şekilde insanı ölüme bile götürebilecek olan durumları da dahil eder (Yaran, 2021: 31). McCloskey fiziksel kötölüklerin şu dört grupta ele alınabileceğini söyler:

- Bazı Doğal Çevreler: Bu çevreler ile verimsiz topraklar, çöller, kar ve buzlarla kaplı yaşanılması imkansın dağlar ve araziler kastedilir.
- Zararlı Yaratıklar: Bunlar; kurt ve kaplan gibi mikrop taşıyıcılar, akrep ve yılan gibi zehirli, sinek gibi mikrop taşıyıcılar, sayıları azımsanmayacak kadar çok olan ve canlıları içten içe kemiren tenyalar ve barsak parazitleri gibi yaratıklardır.
- Doğal Afetler: Yangın, sel felaketi, fırtına, deprem, kıtlık gibi canlıları her yönüyle tedirgin eden olaylar bu grubu oluştururlar.
- Bedensel Kusurlar: Sağırılık, dilsizlik, körlük, sakatlık gibi eksikliklerde bu grupta değerlendirilir (Yasa, 2022: 22).

Kötülük probleminde fiziksel kötülöklere en somut örnek Lizbon depremidir. Bu deprem 1 Kasım 1755 yılında meydana gelmiş ve Lizbon şehrini yerle bir etmiştir. Şiddetinin 9 civarı olduğu iddia edilen bu depremde yaklaşık olarak 60.000 ile 100.000 arası insanın hayatını kaybettiği düşünölmektedir. Depremin en dikkat çekici yanı ise günü ve saatidir. Deprem Azizler gününde¹ sabah 09.40 ta Kiliselerin dolu olduğu bir zaman diliminde meydana gelmiştir. Deprem sona erdikten sonra kiliselerde yangın çıkmış ve depremden kurtulanlar bu sefer de çıkan yangında hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu olay sonrasında hayatta kalan bazı insanlar limanlara sığınmış fakat orada da dalgalara kapılarak boğulmuşlardır (Yaran, 2021: 32). Bu olay birbirinden farklı üç fiziksel kötülük durumuna örnek teşkil eder. Felaketin büyüklüğünden ve gününden dolayı birçok düşünür kötülük problemi bağlamında bu acı olayı incelemiştir. Bazılarına göre kötülük probleminin günümüzde hala tartışılmasının nedeni ve başlangıç noktası bu hazine olaydır (Yaran, 2021: 32). Şiddeti ve verdiği hasarı tam olarak aynı olmasa da ölkemizde de Lizbon depremine benzetilen bir depremi meydana gelmiştir. 13 Mart 1992’de 6.8 büyüklüğünde Erzincan’da gerçekleşen bu depremin, Lizbon depreminde olduğu gibi, gerçekleştiği gün dikkat çekicidir. Ramazan ayında meydana gelen bu deprem sırasında insanların camilerde ibadet ettiği bilinmektedir. Lizbon depremi kadar hasar meydana gelmemiş olsa da Erzincan depreminde de yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir (Yaran, 2021: 32). Fiziksel kötölükler daha çok Tanrı’nın sorumluluğu altında oluşan kötölükler olarak görölmektedir.

2.3. Ahlaki Kötölük

İnsan ilişkilerinden doğan veya insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kötölöklere ahlaki kötölükler denir. Hırsızlık, yalan söyleme, tecavüz, adam öldürme ve insanın kendi iradesi doğrultusunda bir başka canlıya fiziksel veya duygusal olarak doğrudan zarar vermesine sebep olan durumlar ahlaki kötölöklere örnektir. Ahlaki kötölükler, insan iradesinin kötüye kullanılması sonucunda oluşan tüm kötölöklere karşılık gelir. İnsanın mutluluğuna zarar veren durumları ahlaki kötölük olarak kabul eden D’Alembert, görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Ahlaklılığın nihai amacı mutluluktur; fakat bu, bireysel mutluluktan ziyade sosyal mutluluk olmak durumundadır. Söz konusu genel mutluluğa zarar veren her şey, ona göre, ahlaken kötüdür. Ahlaki ilkelerin bilgisinin temelinde de duyu-izlenimlerinin bulunduğunu söylerken, bunu şöyle ifade eder: “Bize kendi gereksinimlerimiz ve başka insanlarla olan ilişkilerimizin niteliğini öğreten duyular, toplumun bize ve bizim topluma borçlu olduğumuz şeyleri tanımamıza olanak sağlayan karşılıklı gereksinimler, bunlardandır; öyle

¹ Azizler günü her yıl 1 Kasım da Hristiyanlar tarafından tüm azizleri anmak için kutlanan bir bayramdır.

görünüyor ki bireylerin rahatını bozarak topluma zarar vermeye yönelik her şeyi tam olarak haksızlık veya ahlaki kötülük şeklinde tanımlayabiliriz (Cevizci, 2022: 686).

Ahlaki kötülüklerin kaynağının ne olduğu sorusu felsefe tarihi boyunca birçok tartışmaya yol açmıştır. Kadercilik ve determinizmde, insanın yaptığı kötülükler söz konusu olduğunda tek suçlunun insanın kendisi olmadığı görüşü hakimdir.

Özgür irade savunucularına göre ise insan yaptığı her türlü kötülükten kendisi sorumludur. Örneğin bir doktor bir hastayı tedavi etmek yerine ona bilerek zarar vermeyi tercih ediyor ise buradaki kötülüğün sorumluluğu tamamen o doktora aittir. Determinizm ve kadercilik anlayışlarında söz konusu doktorun hastaya zarar verme konusundaki eylemine tek başına karar vermediği görüşü savunulur. Bu görüşlere göre hastanın o duruma geleceği zaten önceden belirlenmiştir. Determinizmde fiziksel, kadercilik de ise ilahi bir belirlenme sözkonusudur. Buradan yola çıkarak, insanın ahlaki bir kötülükte bulunurken özgür olup olmadığı meselesi felsefe tarihi boyunca ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar “Tanrı insanın kötülük yapmasına neden engel olmamaktadır?”, “Özgür irade buna değecek kadar iyi bir şey midir?” gibi sorular etrafında cereyan etmektedir. McCloskey’e göre ahlaki kötülükler en yalın ifadeyle ahlaksızlıktır (Yaran, 2021: 33). Zulüm ve taciz gibi kötülüklerle ek olarak insanlara toplu şekilde acı veren ve hayatlarını kaybetmelerine neden olan savaşlar da ahlaki kötülüklerle dahildir (Yaran, 2021: 33). Hick ise ahlaki kötülüğü bireyin kendisinden yola çıkarak tanımlar. Ona göre ahlaki kötülük insanın kendine verilen özgür irade yeteneğinin yanlış yönde kullanılması sonucunda ortaya çıkar (Yaran, 2021: 33). Mevcut evrende insanın yaşamını sürdürmesi için ahlaki kötülüğün olması gerektiğini düşünen Mohapatra ise ahlaki kötülüğü şu şekilde açıklamıştır:

Ahlaki yaşam bir mücadele yaşamıdır. Bu yaşam, eylemsel olan ile ideal olan, istek ile ödev, iyi ile kötü arasındaki mücadeledir. İnsan, kendi ahlaki doğasını, kendi kişiliğinden gelen her iradi eylemde ve eylemle gerçekleştirir. Hatta ya da günah işleme olasılığı olmasaydı, insanın ahlaki yaşantısı mümkün olmazdı (Yasa, 2022: 20).

Ahlaki kötülüklerle en somut örneklerden biri Nazilerin Yahudilere karşı uyguladığı zulümdür. Tedavisi bulunmayan hastalıklar için oluşturulan gaz odalarında Naziler Yahudilere işkence etmek için kimyasal maddeler kullanmışlardır. Odalara giren insanları, kamyondan çıkan egzoz dumanına maruz bırakarak feci şekilde ölmelerine neden olmuşlardır. Naziler daha da ileri giderek toplu ölümler için fabrikalar inşa etmişlerdir. Yahudiler fabrikaya ilk geldiklerinde her şeyin normal olduğunu, oranın kendileri için bir tehdit unsuru barındırmadığını düşünmüşlerdir. Duşa kabine benzer odalara girdiklerinde duş başlıklarından gelen asitlerle acı çekerek hayatlarını

kaybetmişlerdir (Taşbat, 2021: 47). Bosna'da, Suriye'de ve tabii ki Gazze'de insanlara acı çektirerek hayatlarına kaybetmelerine neden olan olayları da ahlaki kötülöklere örnek olarak gösterebiliriz.

3. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Kötülük problemi felsefe tarihinin en uzun soluklu problemlerinden biridir. Bu problem ilk çağdan günümüze kadar uzanan, her dönemde dikkat çeken ve birçok düşünür tarafından ele alınan ciddi bir problemdir (Taşbat, 2021: 50). Buna rağmen, probleme herkesin üzerinde uzlaştığı ortak bir çözüm ileri sürülemedi. Kötülük probleminin belki de en dikkat çekici yanı, yalnızca insanlarla ilgili olan değil, hissedebilen bütün canlılara yönelik kötülükleri de içinde barındırmasıdır. Örneğin; bir kediye gereksiz yere acı çektirmek kötü ise (ki bu kötüdür) bu kötülük niye vardır? İnsanlar neden hayvanlara yönelik kötü denebilecek davranışlarda bulunurlar? Hissedebilen diğer canlılara yönelik buna benzer sorular da kötülük problemi başlığı altında incelenmektedir.

Kötülük probleminin merkezinde kötülüğün varlığı ile Tanrı'nın varlığı arasındaki ilişki yatmaktadır. 'Tanrı mutlak güçlüdür', 'Tanrı tamamıyla iyidir' ve 'dünyada kötülük vardır' önermelerini düşünelim. Bu önermelerden ilk ikisi doğru kabul edildiğinde üçüncü önerme ile bir çelişki durumu göze çarpar (Yasa, 2022: 100). Bu çelişki kötülük probleminin ortaya çıkma sebebidir. Kötülük problemini içeren tartışmalarda cevap aranılan soru şudur: Mutlak iyi, mutlak kudret sahibi ve her şeyi bilen bir Tanrı'nın yarattığı evrende bu kadar kötülük neden vardır? Bu soruya verilen cevaplar ya Tanrı'nın mutlak kudret sahibi olduğu inancından ya da evrendeki adaletin eksikliği noktasından hareket etmektedir (Taşbat, 2021: 50).

Kötülük problemi, Tanrı tarafından yaratılan evrende var olan ve Tanrı'nın kendisine ya da birtakım özelliklerine zarar veren kötülük durumlarıyla ilgilidir (Kiriş, 2008;85). Bu problem bazı insanları inandığı dinden veya Tanrı'dan uzaklaştırmış ve onları Tanrı'yı inkâr etme noktasına getirmiştir. Felsefi olarak bakıldığında kötülük, Tanrıyı reddetme konusunda güçlü bir itiraz olarak görülmüştür (Taşbat, 2021: 50). Birtakım kimseler için ise evrende kötülük olmasaydı insanlar yeterince gelişemezlerdi ve karakterleri yeterince olgunlaşamazdı. Buna göre kötülük insanların olgunlaşmasına ve iyi yönlerinin ortaya çıkmasına vesile olan bir şey olarak düşünülür. Bu anlamda kötülük yaşamın iyi olan yönlerini doğru bir şekilde anlama ve uygun tarzda yerine getirebilmek için gereklidir (Edward, 2009: 152). Dünya dinlerinin kötülük problemiyle ilgili görüşlerine kısaca değinecek olursak; Hinduizm'de evren kötülüklerle iç içedir; diğer bir ifadeyle her ikisi de ayrılmaz biçimde bir aradadır. Zerdüştlükte ise birbirlerine

zıt olan iyi ve kötü Tanrılar olduğuna inanılır (Kiriş, 2008: 86). Yahudilik de kötülük Tanrı'nın sorumluluğunda olan bir şey değildir.

Tanrı iyi şeyler yaratmıştır. Dünyada meydana gelen kötülükler insan iradesinin bir sonucu olarak görülür (Sayar, 2022: 184). İslamiyette de kötülük insanın hür iradesiyle açıklanır. Allah mutlak iyilik ve güç sahibidir. İslam dininde kötülüğün temsilcisinin şeytan olduğuna inanılır. Fakat şeytan tek başına kötülük ortaya koyamaz o sadece insanlara vesvese verir, asıl kötülük insan iradesinin sonucunda gerçekleşir (Sayar, 2022: 188). Kötülük problemi, hristiyan dünyası için çok daha ciddi bir sorundur. Yaygın inanışa göre, Adem ve Havva'nın yasak meyveyi yemesi sonucunda insanlar işlenen ilk günahından dolayı dünyaya gönderilmiştir. Bu sebeple hristiyanlıkta bütün insanların günahkâr olduğuna inanılır. Hristiyan dünyasında konuyla ilgili şu sorular üzerinde durulur: Neden Adem ve Havva'nın günahından tüm insanlar sorumlu tutulmuştur? Tanrı'nın burada bağışlayıcı olması gerekmez miydi? Tanrı neden İsa'yı (oğlunu) çarmığa gerdi? Bu ve benzeri sorulara cevap aranılması hristiyanlar için kötülük problemini çok daha ciddi bir mesele haline getirmiştir.

Felsefe tarihinde kötülük problemini ilk kez formüle eden kişi Epicurus'dur. Tanrı ile kötülüğün bir arada olabileceği düşüncesi mantiken çelişkilidir. İyi olan bir yaratıcının kötülüklerle dolu bir dünyayı yaratmasına karşı çıkmamak mantiken güçtür. Çünkü Tanrı mutlak anlamda iyilik ve güç sahibi ise neden dünyada bu kadar kötülük vardır? Epicurus mutlak iyilik sahibi bir Tanrı ile kötülüğün varlığını kabul etmeyen bir filozoftur (Taşbat, 2021: 51) ve kötülük problemiyle ilgili meseleyi şu şekilde formüle etmiştir;

Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldırmaz veya kaldıracabilir; ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldıracabilir, yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldıracabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldıracabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa, O kışkançtır ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyumsuz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldıracabiliyorsa, hem kışkanç hem güçsüzdür, bu durumda da, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldıracabiliyorsa, ki yalnızca bu Tanrı'ya uygundur, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? ya da O kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır? (Yaran, 2021: 13).

Yukarıda görüldüğü üzere, Epicurus Tanrı'yı mutlak anlamda iyi ve güçlü kabul ettiğimizde bu sıfatlara sahip Tanrı fikri ile yeryüzündeki kötülüğün nasıl uyuşacağını sorgulamaktadır. Epicurus fiziksel ve ahlaki kötülüklerin var oluşunun Tanrı'nın sıfatlarındaki bazı eksikliklere işaret ettiğine inanır. Çünkü Tanrı iddia edildiği gibi mutlak güç sahibi olsaydı dünyada meydana gelen depremleri de önleyebilirdi. Mutlak iyilik sahibi Tanrı insanların ölümüne engel olamıyorsa Epicurus'a göre bu durum

Tanrı'nın var olmadığına bir kanıt olarak gösterilebilir (Yasa, 2015: 15). Kötülük problemini, Epicurus'a en yakın şekilde açıklamaya çalışan kişi David Hume'dur. Hume'a göre bu sorun teistler için çözülmesi oldukça zor olan bir meseledir. Hume dünyada gereğinden fazla kötülük olduğunu düşünür. Bu kadar kötülük barındıran bir alemin mümkün alemler içinde en iyisi olduğu görüşünü de reddetmiştir (Akdağ, 2015: 478). Hume kötülük problemini şu şekilde ele alır:

Teistlerin iddia ettiğine göre Tanrı, ilim, kudret ve iyilik sahibidir. Eğer böyleyse ilim sahibi bir varlığın, kötülüğü önlemenin yollarını bilmesi gerekir. Kudret sahibi bir varlığın, kötülüğü önlemeye dair bildiği bu yolları gerçekleştirebilecek güce sahip olması gerekir. İyilik sahibi bir varlığın da önleme yollarını bildiği ve önlemeye de gücünün yettiği kötülüğü, önleme iyi niyetliliğine sahip olması gerekir. Bu durumda da dünyada herhangi bir kötülüğün olmaması gerekir. Ama dünyada kötülük vardır. O halde, Tanrı'nın ya ilmi ya kudreti, ya da iyiliği eksiktir, ya da Tanrı hiç yoktur (Yaran, 2022: 133-134).

Hume, yukarıda da belirttiği üzere, mevcut alemde Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün bir arada olmasında mantıksal bir çelişki olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte evrendeki kötülüklerden yola çıkarak da Tanrıyı inkâr etmiştir (Taşbat, 2021: 52). Hume'un bu düşüncesine karşı Plantinga iyiliklerin var olabilmesi için kötülüklerle ihtiyaç oluşu fikrini savunur. Ona göre, kötülük, iyiliğin varlığı için gereklidir (Plantinga, 2022: 23). Örneğin bir ağacı kesme fikri ilk bakışta bize kötü gelebilir. Fakat geniş perspektiften bakıldığında o ağaç eğer budanmak için kesiliyorsa bu kötü bir şey olmadığı gibi o ağaç açısından iyi ve gerekli bir durumdur.

Hume'a geri dönecek olursak, mevcut alem eğer Tanrı'nın eseri ise bize Tanrı hakkında sadece mevcutta olanları yaratabildiği bilgisini verir. Alemdeki nesnelere ve insanları yaratabildiği bilgisini veriyor ise biz Tanrı'nın sonsuz bilgisi, sonsuz gücü ve sonsuz iyiliği olduğunu iddia edemeyiz. Hume'a göre biz sadece Tanrı'nın bu evreni yatacak kadar bilgisi olduğunu iddia edebiliriz. Ona göre eğer evren kusursuz yaratılmış olsaydı bu kadar kötülük olmayacaktı.

Kötülük sorununu ele alan diğer bir düşünür ise Platon'dur. Platon kötülüklerin kaynağının Tanrı olduğu fikrini reddetmiştir. Çünkü ona göre Tanrı kusursuzdur ve Tanrı alemi kusursuz bir şekilde yaratmıştır. Tanrı hiçbir zaman adaletsiz olmamıştır. Böylece Platon kötülüğün insanın ruhunda var olduğunu ve kötülüğün kaynağının da insanın kendisi olduğunu ifade etmiştir (Kiriş, 2008: 88). Platon, Tanrı'yı iyi olarak tanımlar. Ona göre evren daima Tanrı'nın denetimine tabidir. Evreni denetleyen mutlak adalet sahibi olan Tanrı'dır. Platon, evrenin daima bir düzen içinde sistemli bir şekilde var olduğunu düşündüğü için kötülükle ilgili meseleye iyimser bir yaklaşım

sergilemiştir (Fidan, 2015: 8). Kötülüğün kaynağının Tanrı olduğunu reddeden Platon bu sorunu Devlet kitabında şu şekilde ele alır:

Tanrılar, özünde iyidir. Onlar, kötünün değil, iyinin sebebidir. Buna göre Tanrılar, genellikle inanıldığı gibi aksine, her şeyin sebebi değildir. Kötü için Tanrılardan başka sebep aranmalıdır. Tanrılar, bütün şeylerin değil, sadece iyi şeylerin sebebidir. Tanrılar, aslında iyidir. İyi bir şey zararlı olamaz, zarar vermez. Zarar vermeyen bir şey kötülük etmez. Kötülük etmeyen kötülüğe sebep olmaz. Tanrılar iyi olduğu için yalnız iyi olan şeyler onlardan gelir. Kötü şeyler için başka sebepler aranmalıdır. Bunların Tanrılardan geldiği söylenmemelidir (Platon, 2021: 379 b-379c; 380 c).

Buna göre, kötülüğün kaynağı insandır, Tanrı mümkün olan alemler içerisinde en iyisini yaratmıştır. Kötülüğün sorumluluğu Tanrı'ya ait değildir. Tanrı'da hep iyilik bulunmaktadır. Tanrı mevcut alemlerin en iyisini yaratmıştır (Çam, 2019: 8). Platon'a göre kötülüğün oluşmasına neden olmaksızın kötülüğe maruz kalmak daha iyidir. Çünkü kötülük yapmak adaletli bir tutum değildir. Ona göre akıl hiçbir zaman insanı adaletsizliğe mecbur bırakmaz (Öktem, 2018: 651).

İslam filozoflarından biri olan İbn Meymun da kötülük meselesini Platon'un fikirlerine yakın bir şekilde ele almıştır. İbn Meymun'a göre Tanrı mutlak anlamda iyilik sahibidir. İyilik sahibi Tanrıdan kötülük çıkmaz. Kötülüğün var olduğunun düşünülmesinin sebebi insanların bilgisiz olması ve kötülüklerin mevcut evrende sadece bireyler için var olduğu fikrinden kaynaklanmaktadır (Yasa, 2015: 40).

İbn Meymun kötülük problemine şu şekilde açıklık getirmiştir:

Kötülüklerin bütünüyle yokluk olduğu ifade edilir. Bunun insandaki örneği şudur: İnsanın yok olması olan ölümü, kötülüktür, insanın hastalığı, fakirliği, bilgisizliği de böyledir. Tanrı'nın eylemleri bütünüyle iyidir. Çünkü o sadece var olanı yaratır. Her var olan da iyidir. Yukarıdan kötülük yağmaz. Ancak kin ve nefretler, insanlar arasında, büyük felaketlerin doğmasına neden olur (Yasa, 2022: 12).

Kötülük problemini ele alan diğer bir düşünür ise Augustine'dir. Augustine'e göre bütün alem Tanrı'nın yarattığı bir şeydir. Tanrı kusursuz olduğu için onun yarattığı şeyler de mutlak anlamda mükemmeldir. Kötülüğün varlığı iyiliğin eksikliğinden meydana gelir (Akdağ, 2015: 476). Mutlak anlamda güçlü olan Tanrı insanlara özgür irade yeteneği vermiştir. Augustine, insanların bu yeteneği yanlış yönde kullanmaları sonucunda kötülüklerin meydana geldiğine inanır.

İslam dünyasında da kötülük sorunu ciddi bir şekilde tartışılmıştır. İslam düşünürleri iyiliğin, kötülüğün ve evrendeki her şeyin Tanrı tarafından yaratıldığı konusunda hem fikirdir. İslam filozoflarının bu problemde ayrı düştikleri nokta kötülüğün Tanrı'ya yakışıp yakışmadığı meselesidir. Bu noktada İslam filozofları

arasında farklı fikirler ortaya çıkmıştır (Taşbat, 2021: 52). Kur'an'ı Kerimde deprem, sel, çığ, tecavüz, adam öldürme vb. gibi alemde meydana gelen kötülükler *şer* olarak ifade edilirken iyilikler ise *hayr* olarak ifade edilir. İnsanların imtihan dünyasında oldukları düşünülür ve günahlarının sonucunda kötülüklerin bir ceza olarak insanların karşısına çıktığına inanılır (Kiriş, 2008: 89). İslam düşüncesi ve hristiyan düşüncesinin kötülük sorunuyla ilgili ayrıldığı noktalarından biri ilk günah kavramıdır. Buna göre hristiyanlıkta Hz. Adem'in yasak meyveyi yemesi sonucunda insanların doğuştan günahkâr oldukları savunulur. İslam düşüncesinde ise Hz. Adem ve Hz. Havva'nın şeytan tarafından aklının çelindiği ifade edilir. Bundan dolayı islamiyette, hristiyan düşüncesinin aksine, insanlar doğuştan günahsız olarak kabul edilir ve insanların kendi seçimleri doğrultusunda sonradan günahkâr olduklarına inanılır. İslam düşüncesinde kötülüğün varlığı inkâr edilmez. Mevcut dünyanın bir realitesi olarak görülür. Ayrıca insanların başına gelen kötülüklerin, felaketlerin, salgın hastalıkların vb. gibi olayların yaratıcının bir nedenden dolayı insanlara yönelttiği şeyler olduğu da düşünülür (Varol, 2019: 47).

İslam dünyasının en önemli düşünürlerinden biri olan Gazali, Tanrı'nın evrendeki kötülükleri engelleyebilecek mutlak güce sahip olmasına rağmen neden engellemediği sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

Belki, "Allah'ın 'merhametli' (rahim) ve 'merhametlilerin en merhametlisi' olmasının anlamı nedir? diye soracaksın. Merhametli bir kişi, felakete uğramış, belaya maruz kalmış, sıkıntıya düşmüş hastalanmış birini görmez ki, eğer onun bu durumunu ortadan kaldırılabiliyorsa, hemen kaldırmak için koşmasın, şüphesiz Allah her belayı savuşturabilir. ve yoksulluğu ve kaderi önleyebilir, her hastalığı ve zararı ortadan kaldıracaktır. Fakat dünya, hastalıklar, meşakkatler ve felaketlerle dolup taşmaktadır. O bunların hepsini ortadan kaldırmaya muktedirdir. Ama yine de, kullarını felaketler ve belaların getirdiği sıkıntılar içerisinde terk etmiştir (Yaran, 2021: 37).

Gazali'ye göre mevcut dünya mümkün dünyalar arasında en iyi olandır. Kötülükler çoğunlukla iyiliklerin arkasına saklanmış şeylerdir. Ona göre kötülükler birer illüzyondur (Taşbat, 2021: 52). Gazali kötülük gibi görünen şeylerin aslında iyilik olduğunu ifade eder. Örneğin hasta öğrencisinden kan alan bir öğretmeni gören kişi ilk bakışta öğretmenin acımasız biri olduğunu düşünebilir. Kan alınmaması durumunda o öğrencinin daha fazla acı çekebileceği aklına gelmez. Bunu düşünebilen kişi öğretmenin öğrencisine karşı duyduğu merhameti görür. Bu açıdan bakıldığında aslında bu eylemin kötü değil de iyi bir davranış olduğu hemen farkedilir (Taşbat, 2021: 53). Ya da depremde enkaz altında kalan bir insanın bir görevli tarafından kolunun kesildiğini gören bilgisiz biri ilk başta görevlinin enkaz altında kalan kişiye işkence ettiğini düşünebilir. Fakat onu enkazın altından çıkarabilmek için bu eylemin yapılması

gerektiğini fark ettiğinde herşeyi anlar. Çünkü buradaki en yüksek iyi enkaz altında kalan kişiyi yaşatmaktır. Gazali'nin bakış açısından bakıldığında aslında her durumu kötülük olarak görmemeliyiz. Kötülüklerin arkasında bir iyilik vardır. Gazali'nin bu görüşlerine benzer bir düşünce 17. yy. filozoflarından olan Leibniz'de de karşımıza çıkar.

Kötülüklerin bir illüzyon olduğunu düşünen Leibniz kötülük sorununu şu şekilde özetlemiştir:

Dünyada bu kadar kötülüğün kaynağı nedir? Nereden gelmektedir? Eskiler kötülüğün sebebini Tanrıdan bağımsız ve yaratılmamış olduğuna inandıkları atfediyorlardı. Fakat her varlığın Tanrıdan geldiğine inanan bizler kötülüğün kaynağının nereden bulacağız. En mükemmel sıfatlara sahip olan Tanrı şüphesiz en iyi evreni yaratacaktır. Fakat bu dünyada inkâr edilemeyecek kadar kötülüklerde vardır (Küçük, 2019: 26).

Leibniz gibi iyimser düşünürler mevcut alemde kötülüğün olmadığına ve onun bir illüzyondan ibaret olduğuna inanırlar. Özellikle Leibniz'e göre iyilik ve kötülük dünyada doğru orantılı bir şekilde bulunur. Bundan dolayı mutlak güç sahibi Tanrı mevcut alemlerin en iyisini yaratmıştır (Edward, 2009: 156). Leibniz ve Gazali gibi filozofların düşüncesine bakıldığında bir bebeğin dünyada kötülüğe maruz kalmasının nedenine dair bir savunmaları olmadığı görülebilir. Kendi iradesini iyilik veya kötülük olarak dışa yansıtamayan bir bebeğin, başkasının yaptığı yanlış bir seçim sonucunda kötülüğe maruz kalması doğru olarak değerlendirilmez ve kötülük problemi bağlamında bu noktanın da ele alınması gerekmektedir.

3.1. Mantıksal Kötülük Problemi

Mantıksal kötülük problemi, mutlak güç sahibi ve kusursuz Tanrı düşüncesiyle dünyadaki kötülüklerin varlığının mantıken çeliştiğini vurgulayan görüştür. Burada, mutlak iyilik sahibi Tanrı'nın dünyadaki kötülöklere izin vermesinin kendi içinde çelişki barındırdığı ifade edilir. Tanrı'nın kötülöklere engel olmamasının nedeni olarak Tanrı'nın sanıldığı kadar güçlü olmadığı fikri ön plana çıkar. Durum bu şekilde ise, güçsüz ve kötü bir varlık Tanrı olamayacağına göre, son kertede, Tanrı'nın olmadığı iddia edilir (Çam, 2019: 34).

J.L. Mackie, Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında bir çelişki olduğunu iddia eder. Ona göre 'mutlak güçlü ve kusursuz Tanrı' ile 'kötülüğün varlığı' önermelerinden biri kabul edildiğinde diğzerinin kabul edilmesi söz konusu olamaz (Kiriş, 2008: 87). Mackie mantıksal kötülük problemini şu şekilde açıklar;

En basit haliyle problem şudur: Tanrı her şeye gücü yetendir. Tanrı tamamen iyidir, ancak yine de kötülük vardır. Bu üç önerme arasında bir çelişki var gibi görünür. Nitekim bunlardan herhangi ikisi doğru olsaydı üçüncüsü yanlış olurdu. Ama aynı zamanda üçü de çoğu teolojik konunun temel parçalarıdır. Öyle görünüyorlar ki teolog buna uymak zorundadır. Ancak her üçüne de tutarlı bir şekilde bağlı kalması doğru değildir (Plantinga, 2022: 26).

Mackie'nin tutarsız olarak belirttiği önermeler şunlardır: (1) Tanrı mevcuttur. (2) Tanrı bütünüyle güçlü ve mutlak iyidir. (3) Kötülük vardır. Burada bir tutarsızlık söz konusudur. (1) ve (2) nolu önermeleri kabul ettiğimizde bu önermelerin bileşenlerinden (3) nolu önermenin doğru çıkması mümkün değildir.

Mackie'ye göre kötülüğün varlığı mevcut alemde zorunlu değilse mutlak kudret sahibi, kusursuz iyi olan Tanrı bunu ortadan kaldıracaktır. Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığının bir çelişki oluşturduğunu ifade eden Mackie, bu çelişkinin net olarak görülebilmesi için 'iyi, kötü ve mutlak anlamda gücü yeten' ifadeleriyle ilgili bazı ek öncülerin eklenmesi gerektiğini düşünür (Yaran, 2021: 43). Bu ek öncüllerle birlikte Mackie'nin mantıksal kötülük sorununun formülasyonu şu şekilde oluşmuştur.

- a) İyilik kötülüğe zıttır.
- b) Mutlak iyi bir varlık elinden geldiği ölçüde kötülüğe müsaade etmez.
- c) Mutlak kudret sahibi varlığın yaratabileceği şeylerin sınırı yoktur.
- d) Kusursuz iyi ve mutlak güç sahibi bir varlık kötülükleri bütünüyle ortadan kaldırır.
- e) Bu sıfatlara sahip Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı düşüncesi birbiriyle bağdaşmaz (Yaran, 2021:43- 44).

Bu ek öncüllerle birlikte Mackie'nin ortaya koyduğu sonuç şudur: Bütünüyle güçlü ve iyi olan bir varlığın kötülüğe müsaade etmemesi gerekir. Ona göre mutlak anlamda güçlü ve kusursuz iyi olan Tanrı ile kötülüğün varlığı düşüncesi çelişki yaratır ve dolayısıyla Mackie'ye göre teistler büyük bir çelişki içerisindedir. Mackie'nin düşüncelerine karşı en ciddi cevap Amerikalı bir filozof olan Alvin Plantinga'dan gelmiştir (Demirtaş, 2020: 153). Alvin Plantinga'nın özgür irade savunmasına göre mutlak anlamda iyi olan Tanrı'nın dünyada belli ölçüde kötülüğe göz yumduğunu ve bunun iyilikle çelişmediğini söylemek mümkündür (Yaran, 2022: 132).

Plantinga tarafından geliştirilen özgür irade savunması kötülük problemine en makul cevap olarak görülür. Bu savunmanın temelinde yatan kavram özgür iradedir. Özgür irade savunmasının amacı ateizmin iddia ettiği şekilde mutlak iyilik sahibi Tanrı'nın varlığı ile dünyadaki kötülüğün varlığı arasında bir çelişki olmadığını göstermektir. Bununla birlikte yine ateizmin iddia ettiği gibi bu sıfatlara sahip Tanrı isterse mümkün her dünyayı yaratabilir yani Tanrı isterse ahlaki kötülüğün olmadığı bir dünya da yaratabilir. Plantinga'ya göre Tanrı bu sıfatlara sahip olsa da "ahlaki iyiliği

içeren ama ahlaki kötülüğü barındırmayan bir dünyayı yaratmak Tanrı'nın gücü dahilinde değildir" (Plantinga, 2022: 79). Plantinga, insanların, kendilerine verilmiş olan özgür irade yeteneğinden hareketle verdiği kararlar neticesinde kötülüğün meydana geldiğini belirtir. Plantinga'nın özgür irade savunmasının üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Mackie, Plantinga'nın kötülük problemini özgür irade bağlamında çözme girişimini bazı yönlerden eleştirmiştir. Mackie'ye göre Tanrı mutlak iyi ve özgür varlıklar yaratabiliyorsa her zaman iyiliği seçen varlıklar yaratmalıdır.

Mackie'nin buradaki eleştirisine katılmak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü her zaman iyiliğe programlanmış varlıklar yaratılsaydı ve her varlığın ne yapacağı önceden belirlenmiş olsaydı burada özgürlükten bahsedilemezdi. Bir varlığın özgür olduğunu gösteren en önemli kriter o varlığın bilinçli oluşudur. Her bireyin gerçekleştirdiği eylemlerdeki öznel deneyimleri birbirinden farklıdır, bu da kişinin özgür iradeye sahip olduğunun göstergesidir. Eğer Mackie'nin iddia ettiği gibi sadece iyilik yapan varlıklar yaratılmış olsaydı bunlar bilinçsiz birer robottan farksız olurdu (Demirtaş, 2020: 155). Mackie'den farklı olarak Plantinga özgür varlıkların olduğu yerde bir miktar kötülüğün var olması gerektiğine inanır. Buna bağlı olarak da Tanrı'nın kötülüğü yaratması için geçerli bir nedeni olabileceği fikrini savunur.

3.2. Delilsel Olarak Kötülük Problemi

Kötülük problemini delilsel açıdan ele alan düşünürler Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında mantıksal bir tutarsızlık olduğunu düşüncesine katılmamaktadır (Peterson, Hasker, Henbach, Bsinger 2020: 285). Delilsel yaklaşım, mantıksal yaklaşım kadar iddialı değildir. Kötülük problemini mantıksal olarak ele alanlar teistlerin tutarsızlığıyla ilgili ciddi argümanlar öne sürmüşlerdir. Fakat delilci yaklaşımı benimseyenler daha temkinli bir pozisyondadır. Mantıksal yaklaşımı savunanlar kesin kanıtlama çabası içinde iken delilci yaklaşımda aynı şey göze çarpmaz (Fidan, 2015: 27). Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığının bir arada olabileceğini düşünebilen fakat mevcut alemde çok sayıda gereksiz kötülüğün olduğunu iddia eden delilsel yaklaşımının en önemli temsilcilerinden James Cornman ve Keith Lehrer problemi şu şekilde açıklamıştır:

Eğer her-yönüyle-iyi, her-şeyi-bilen ve her-şeye-gücü-yeten biri olsaydınız ve içinde mutlu ve üzgün olan; hazdan hoşlanan; acıyı hisseden; sevgi, öfke, merhamet, nefret ifade eden duygulu varlıkların bulunduğu bir evren yaratacak olsaydınız, ne çeşit bir dünya yaratırdınız? Her-şeye-şeye-gücü-yeten biri olarak, yaratması sizin için mantıken mümkün olan herhangi bir dünyayı yaratma gücüne sahipseniz; her-şeyi-bilen olarak da bu mantıken mümkün dünyalardan herhangi birini nasıl yaratacağınızı bilirdiniz. Hangisini seçerdiniz?

Besbelli ki, her-yönüyle-iyi olduğunuz ve yaptığınız her şeyde en iyisini seçerdiniz. O zaman tüm mümkün dünyaların en iyisini, yani mümkün olan en az miktarda kötülük içeren dünyayı yaratırdınız. ve ıstırap, sıkıntı, acı en açık kötülük türlerinden olduğu için, duyguların en az zarar gördüğü bir dünya yaratırdınız. Böyle bir dünyayı nasıl olacağını tahayyül etmeye çalışın. Bu gerçekten var olan, içinde yaşadığımız dünya gibi mi olurdu? Mantıken mümkün olan herhangi bir dünyayı yaratacak gücün ve nasıl yaratılacağına ilişkin bilgin olsa bunun gibi bir dünya mı yaratırdın? Eğer cevabın “hayır” ise, ki öyle olmalı gibi gözüküyor, o zaman bu dünyadaki ıstırap ve acıdan doğan kötülüğün bu dünyayı Tanrı'nın yarattığını düşünen herhangi biri için nasıl bir sorun olduğunu anlamaya başlamalısın (Yaran, 2021: 59-60).

Yukarıda da görüldüğü gibi delilsel yaklaşım Tanrı'nın varlığını reddetmekten ziyade ‘böyle güçlü ve mutlak iyi bir Tanrı'nın yarattığı evrende neden çok sayıda gereksiz kötülükler vardır’ sorusunu cevaplamaya çalışır. Bu yaklaşımı savunanlara göre mevcut alem sanıldığı kadar iyi bir yer değildir.

W. Rowe bu pozisyonun diğer önemli savunucusu olarak bilinir. Rowe dünyada dünyada çok sayıda kötülük olduğunu belirtir. Rowe'a göre alemde çok sayıda kötülüğün olması fikri ile Tanrı'nın varlığı fikri arasında bir çelişki olmayabilir. Fakat Rowe teistlerin iddia ettiği gibi ‘mutlak güçlü ve iyi olan’ bir Tanrı düşüncesi ile ‘kötülüğün varlığı’ arasında bir çelişki olabileceğini düşünür. Burada problemin kaynağı teistlerin Tanrıya atfettiği ‘mutlak iyi ve mutlak güçlü’ gibi sıfatlardır. Örneğin Rowe fiziksel kötülük bağlamında bir tavşanın orman yangınında acı çekerek ölmesinin bir anlamı olmadığını ifade eder (Demirtaş, 2020: 157). Ahlaki kötülük bağlamında ise bebeğini büyütme istemeyen bir annenin doğum yaptıktan sonra bebeğini çöp konteynirine atarak ölmesine neden olması Rowe'a göre gereksiz bir kötülüktür. Teislerin ifade ettiği gibi bir Tanrı varsa dünyada amaçsız bir kötülük olmamalıdır (Demirtaş, 2020: 157). Fakat bu iki örneğe bakıldığında tavşanın ve bebeğin bu şekilde ölmesini gerektiren hiç bir amaç yoktur. Bu iki örnek açısından bakıldığında, Tanrı'nın var olmadığını ifade etmek daha realist bir tavidir.

Delilsel yaklaşımın en net formülasyonu şu şekildedir:

- a) Tanrı'nın var olduğunun hiçbir pozitif delili yoktur.
- b) Büyük bir bolluk içindeki kötülüğün varlığı, birisi, ya Tanrı'nın büyük bolluk içindeki kötülüğün varlığına izin vermek için yeterli sebebi olduğunu yahut da büyük bolluk içindeki kötülüğün, mantıksal olarak zorunlu olduğunu varsaymadığı sürece, Tanrı'nın varlığını yanlışlar.
- c) Böyle yapmak için yinelenmiş girişimlere rağmen, hiç kimse kötülüğün büyük bir bolluk içinde var olmasına izin vermekte Tanrı'nın yeterli sebebi olduğunu ya da büyük bolluk içindeki kötülüğün mantıken zorunlu olduğuna inanmak için iyi bir neden sağlamamıştır.
- d) Rasyonel zeminlere dayalı olarak bir kimse, Tanrı'nın var olmadığına inanmalıdır (Yaran, 2021: 77).

Görüldüğü üzere bu önermeler aslında delilsel versiyonunun ortaya koyduğu şeyi özetlemektedir. Dünyada görülen gereksiz kötülüklerin teistik düzlemde makul bir açıklamasının yapılabileceği delilsel versiyonun ortaya koyduğu bir tartışmadır. Teistlerin, ortaya konulan argümanlara rağmen iddia ettiği şey mutlak güç ve kudret sahibi bir yaratıcının olduğudur. Fakat bizim elimizde mevcut alemde çok sayıda gereksiz kötülüğün var olup olmadığını ölçebilecek bir mekanizma yoktur. Bununla birlikte “Tanrı mevcut alemin en iyisini yaratmıştır” önermesindeki iyi de herhangi bir şeyle ölçülebilecek bir durum değildir.

4. KÖTÜLÜK PROBLEMİ VE ÖZGÜR İRADE ARASINDAKİ İLİŞKİYE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmamızın bu bölümünde kötülük problemini özgür irade kavramı ile bağlantılı bir şekilde ele alacağız. Birinci bölümde kısaca değindiğimiz gibi kötülük problemine en makul çözüm özgür irade kavramına başvurulmuşur. Kötülük, en genel haliyle, insanın yararına olmayan ona zarar veren şeyler olarak tanımlanır. Depremler, yangınlar vb. gibi insan iradesinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkan kötülükler fiziksel kötülükler denir. Adam öldürme, tecavüz, ırkçılık vb. gibi insan iradesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kötülükler ise ahlaki kötülükler denir. Ahlaki kötülükler ile ilgili tartışmalarda, bu tür kötülüklerin meydana gelme sebebinin genellikle özgür irade olduğu söylenir (Akdağ, 2006: 47). Bir insanın herhangi bir davranışını ya da eylemini yapıp yapmayacağına kendi başına karar vermesini sağlayan yetiye özgür irade denir (Plantinga, 2022: 48). Kötülük problemine en makul cevap olarak görülen özgür irade bu meselede şu şekilde anılmaktadır: Tanrı insana özgür irade yeteneği vermiştir. Ancak, insanlar özgür iradeleri ile yanlış seçimlerde bulunarak kötülükler sebepleri olmuşlardır. Bundan dolayı mevcut dünyada kötülüklerin kaynağı, insan ve onun iradesi olarak görülmektedir (Edward, 2009: 158). Mevcut alemde insan iradesinden kaynaklanan kötülükler ahlaki kötülükler olarak bilinir. Mohapatra kötülüklerin kaynağının insan olarak görülmesi gerektiğini şu sözlerle dile getirir:

Ahlaki kötülük, doğrudan insanın hür iradesinin bir sonucudur. Ahlaki kötülük, ahlak yasasına aykırı olmak demektir. Ahlaki kötülükler, günah vb. gibi kötülüklerdir. Ahlaki kötülük probleminin nedeni insandır. Öyleyse çözümü de insanlar bulmalıdır. Ahlaki yetkinliğe doğru giden hareket otomatik bir süreç değildir (Yasa, 2022: 63).

Mohapatra konuyla ilgili şunları da eklemiştir:

Bazı fiziksel olaylarla bazı insanlar birbiriyle o kadar ilişkilidirler ki, eğer fiziksel kötülükler olma- saydı bu insanlar daha az ahlaki iyilik meydana getirebilirlerdi. Ahlaken insanların daha olgun hale gelmeleri ve daha fazla iyiliklerde bulunabilmelerinin, bir takım doğal kötülüklerin olmasını gerektirmiş olması düşünülebilir (Yaran, 2021: 55).

Mohapatra'nın önerisi doğrultusunda bu mesele iki şekilde değerlendirilebilir: Birincisi, insana verilen irade yeteneği ile Tanrı'nın mutlak anlamda her şeye gücü yeten bir varlık olduğu önermeleri arasında bir tutarsızlığın olduğu ve Tanrı'nın gücünün sınırlandırılmasıyla bu sorunun çözüme kavuşacağı iddiasıdır. İkincisi, 'İnsanın özgür iradesi' ile 'Tanrı'nın mutlak güce sahip olması' niteliğinin beraber savunulmasında

çelişkili bir durumun olmadığı ve bununla birlikte evrendeki kötülüğün insanın özgür iradesi ile bağlantılı olduğu iddiasıdır (Yasa, 2022:63).

Mutlak anlamda güçlü olan Tanrı'nın insan iradesinin yol açacağı kötülükleri önceden görmesine rağmen buna neden engel olmadığı ve insanın yaptığı seçimin kötülük ile sonuçlanacağını bildiği halde insana özgür irade vermesinin sebebi nedir? (Edward, 2009: 158). Teistler bu soruya şu şekilde açıklık getirirler: Özgür irade, Tanrı'nın insana vermiş olduğu en önemli yetenekler arasında yer alır. Şayet Tanrı tarafından insana böyle bir yetenek verilmemiş olsaydı insanlar acı duyma yetisine sahip olmayan, belirli komutlarla hareket eden, anlam ve değer taşımayan varlıklar olarak bu dünyadan gelip geçeceklerdi (Edward, 2009: 158). Bu anlamda özgür irade, insanları diğer canlılardan ayıran en temel özelliktir. Teistlere göre özgür irade, insanları iyiliğe yönelten, kendi iradeleriyle ahlaki davranışlarda bulunmasını amaçlayan bir yetidir. Tanrı aslında dünyadaki kötülüklerin ve ahlaki olmayan davranışların artmaması amacıyla insana özgür irade yeteneğini vermiştir (Edward, 2009: 158). Teistlerin bu görüşleri bir anlamda 'ahlaki kötülüğün kaynağı nedir' sorusuna verilmiş bir cevap olarak görülebilir. Fakat teistlerin bu görüşleri fiziksel kötülüklerle ilgili sorulara bir cevap niteliğinde değildir. Bu anlamda teistlerin özgür iradeye başvurarak yaptıkları açıklamaların, Afrika'daki açlığı, dünyada meydana gelen tsunamileri, Lizbon depremini vb. gibi olayların neden gerçekleştiğini açıklamada yetersiz olduğu düşünülür (Edward, 2009: 159). Tanrı'nın insanlara alemde özgürce hareket edebilmeleri için özgür irade yeteneği verdiğini kabul edelim. Bu insanlar kötü davranışlarda bulunmayı da tercih edebilirler ve etmektedirler. Teistlerin açıklığa kavuşturması gereken husus şudur: Bu türden insanları yaratmak neden bir düzen içerisinde sürekli iyilik yapan ve kötülüklerden kaçınan varlıklar yaratmaktan daha iyi olsun? (Yasa, 2022: 112). Teistlere göre Tanrı mutlak anlamda güçlüdür ve mutlak iyilik sahibidir. Fakat, bu özelliklere sahip olan bir Tanrı'nın sadece iyiliğin olduğu bir dünya yaratması beklenir. Hem iyilik sahibi ve mutlak güç sahibi olup hem de kötülüğün olduğu bir dünya yaratması Tanrı'nın sıfatları ile çelişkili bir durum olarak değerlendirilir. Mackie, teistlerin içinde bulunduğu bu sözde çelişik durumla ilgili şunları söyler:

İnsanlar bazan iyiyi bazen da kötüyü seçerler, Tanrı niçin insanları hür olarak, sürekli iyiyi seçecek bir biçimde yaratmadı? Bir ya da birkaç nedene bağlı olarak, insanın hür bir biçimde iyiyi seçmesinde mantıksal bir imkânsızlık yok ise, her nedene bağlı olarak hür bir biçimde iyiyi seçmesinde mantıksal bir imkânsızlık yok demektir (Yasa, 2022: 65).

Mackie'nin 'Tanrı neden sürekli iyilik yapan varlıklar yaratmadı' eleştirisine teistler şu şekilde karşılık verirler: Tanrı insanlardan farklı olarak melekleri de

yaratmıştır. Melekler sürekli iyilik yapan, kötülüklerden kaçınan ve insanlardan farklı olarak özgür iradeye sahip olmayan varlıklardır. Tanrı'nın sürekli iyiliği tercih eden meleklerden ayrı olarak özgür iradeye sahip insanlar yaratması özel bir durumdur. Çünkü Tanrı dünyada yaratmış olduğu maddeleri veya eşyaları anlayabilecek, kendi özgür iradesiyle iyi ve kötü eylemlerde bulunabilecek insanları da yaratmak istemiştir (Demirtaş, 2020: 156).

Kötülük problemi ile özgür irade konusunun kesiştiği noktada ilk günah öğretisine de değinmek önemlidir. İlk günah öğretisi şu şekilde betimlenir: Hz. Âdem ve Hz. Havva, cennette bulunan bir ağacın meyvesini, Tanrı'nın yasaklamasına rağmen yemişlerdir. Bu eylem sırasında orada bulunan şeytan ilk olarak Hz. Havva'nın daha sonra da Hz. Âdem'in aklını çelerek yasaklanan meyveyi yemelerine neden olmuştur. Ancak, şeytan onların akıllarını çelmeye çalışmış fakat onları bu eyleme mecbur bırakmamıştır (Akça, 2020: 48). Hz. Âdem ve Hz. Havva kendi özgür iradelerini kullanarak bu eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bunun sonucunda da Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten kovularak ölümlü bir insan olarak dünyaya gönderilmişlerdir. İnsanın işlediği ilk günahın anlatıldığı bu örnek bağlamında bazı filozoflar kötülüğün bir ceza olduğunu düşünürler. Örneğin Augustine düşüş teodisesinde Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın işlemiş olduğu günahın dolaylı kötülüklerin Tanrı tarafından insanlara bir ceza olarak verildiğine inanır. Buradan hareketle Hz. Âdem ve Hz. Havva yasaklanan meyveyi yemeselerdi ve özgür iradelerini yasağa uymaktan yana kullansalardı biz insanların dünyaya gelmeyeceği de düşünülür. Ayrıca tsunamiler, depremler, seller vb. gibi fiziksel kötülükleri Tanrı'nın işlenmiş günahın cezası olarak gönderdiğine inanılır (Demirtaş, 2020: 160). Augustine düşüş teodisesinde ortaya koyduğu argümanın en net formülasyonu şu şekildedir:

Tanrı'nın özünde iyi olarak yarattığı evrene kötülüğün girişi, başlangıçta, âlemin meleklerle ve insanlara ait özgür irade taşıyan düzeylerinde olmuştur. Önce bazı melekler yaratıcılarına isyan ettiler; sonra da ilk erkek ve kadının düşüşüne neden oldular. Melek ve insanın bu düşüşü, ahlaki kötülük veya günahın kaynağıdır. Hastalıklar, depremler, fırtınalar ve benzeri şeklindeki doğal kötülükler ise, günahın cezaî sonuçlarıdır. Nitekim Augustine şöyle der. "Bütün kötülükler ya günahıdır ya da günahın dolaylı cezasıdır." Fakat ona göre günahın karşılığında olduğu için bu ceza adil bir cezadır ve Tanrı'nın evreninin mükemmeliyetini bozmaz (Yaran, 2021: 94-95).

Augustine mevcut alemdeki kötülüğü özgür irade kavramı ile açıklamaya çalışan ilk filozof olarak bilinir (Akdağ, 2006: 51). Augustine kötülüğün insanların özgür iradeleriyle gerçekleştirdiği yanlış seçimlerin sonucunda oluştuğunu ifade eder. Eş deyişle, kötülüğün oluşumunda Tanrı'nın bir dahlinin olmadığına inanır. Çünkü Tanrı insanlara özel bir yetenek olan özgür iradeyi vermiştir. Bunun sonucunda da insanlar

yanlış karar vererek yanlış eylemlerde bulunmuştur ve kötülük de böylece oluşmuştur (Akdağ, 2006: 51). Yaran, Augustineci teodisenin ana fikrini şu şekilde betimler:

Augustine'ci teodisenin, içerik açısından baktığımızda, felsefe ana temasının kötülüğün yokluksallığı, teolojik ana temasınsa özgür iradenin kötüye kullanılması olduğu anlaşılırken, teleolojik açıdan baktığımızda da onun bütünsel amacının, kötülüğün varlığından hiçbir surette Tanrı'nın değil, özgür bıraktığı yaratıklarının sorumlu olduğunu kanıtlamak şeklinde özetlenebileceği görülür (Yaran, 2021: 95).

Kısaca kötülüğün sorumluluğu Tanrı'nın özgür irade yeteneği vererek yarattığı insana aittir (Yaran, 2021: 95). Augustine'den 200 yıl önce yaşamış Hristiyan filozof İreneaus'a göre de Tanrı'nın kötülöklere izin vermesinin iki nedeni varır.

- a) Tanrı, insanların ruhsal açıdan daha da yetkin hale gelmesini istemiştir.
- b) Tanrı, insanların özgür oldukları bilincini taşımaları yönünde bir istemde bulunmuştur (Demirtaş, 2020: 163).

Hristiyan düşüncesinde karşımıza çıkan İreneauscu teodise, Augustineci teodise ile karşılaştırabilecek kadar geniş ve kuvvetli argümanlara sahip değildir. İreneauscu teodise daha çok 20. yy.'da ilgi çekici bulunup yorumlanmaya başlanmıştır (Yaran, 2021: 98). İreneauscu teodiseyi aslında daha net argümanlarla sistematize eden kişi çağdaş din felsefecisi John Hick'dir. Hick'e göre kötülük problemi, bu probleme inanan veya inandımayan, teist veya ateist fark etmeksizin herkes açısından eşit derecede önemlidir (Haklı, 2002: 207). Hick ahlaki kötülüğü; insanların sebep olduğu, diğer insanları rahatsız eden saldırganca davranışlarda bulunma durumu olarak tanımlar (Yüce, 2016: 180). Hick'e göre insanlar ilk başta mutlak güç ve kudret sahibi Tanrı'nın doğrudan huzurunda dünyaya gelmiş olsalardı Tanrı karşısında net bir özgürlüğe sahip olamazlardı. Özgür varlıklar olabilmek için insanlar Tanrı'dan uzak bir mesafede yaratılmışlardır. Hick'in uzak mesafe olarak kastettiği şey dünyadır. Bu mesafe insanların Tanrıya inanma ve onun kurallarını özgürce gerçekleştirme durumunda olmasıdır (Demirtaş, 2020: 163). Hick özgür irade savunmasının üç aşamadan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu aşamalar şunlardır:

İlk aşama özgür irade savunması, ilahi kudret üzerine yoğunlaşarak kendini temellendirme çabasındadır. Bu anlayışın hareket noktası, Tanrı'nın mutlak kudrete sahip olmasına rağmen yapamayacağı fiillerin varlığıdır. İkinci aşaması ise ahlaki özgürlük ve kişilik arasında bir ilişkinin varlığıdır. Bu ilişki şahsi olan bir varlığın özgürlüğe sahip olmadan yanlış ya da doğru olan eylemleri seçmesinin bir çelişki oluşturduğunu ifade eder. Çünkü ahlaki özgürlüğü içeren "özgürlük" kişisel varlıkları, kişisel olmayan varlıklardan ayıran özsel bir unsurdur. Özgür irade savunmasının üçüncü aşaması ise, Tanrı'nın insanlığı sınırlandırarak varlık olarak yaratması anlayışıdır. Fakat Tanrı, bu varlıkları eylemlerinde özgür bırakmıştır. Tanrı, insanı otomat olarak yaratmak yerine, özgür bir varlık olarak yaratmıştır (Akdağ, 2006: 52-53).

Kötülük problemini özgür irade ile açıklamaya çalışan diğer bir filozof da Alvin Plantinga'dır. Çalışmanın üçüncü bölümünde görüşlerine çok daha kapsamlı bir şekilde değineceğimiz Plantinga, özellikle ahlaki ve fiziksel kötülüğü özgür irade kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Plantinga'ya göre Tanrı mevcut alemde özgür iradeye sahip insanlar yaratarak bir risk almıştır. Çünkü Tanrı kendi iradesine bir sınırlama getirmiştir (Demirtaş, 2020: 161).

Plantinga'ya göre özgür iradeye sahip insanların kötü eylemlerden çok iyi eylemlerde bulunması, özgür iradeye sahip olmayan insanların yaşadığı dünyadan daha değerlidir (Plantinga, 2022: 49). Diğer bir ifadeyle, bilinç ve özgür iradeye sahibi olmayan robotların yaşadığı dünyadan çok bilinçli ve özgür iradeye sahip insanların yaşadığı dünya daha değerlidir. Plantinga'nın bu görüşlerine benzer görüşlere sahip olan İngiliz filozof F.R Tennant'a göre Tanrı bir arabanın çalışmasını sağlayan anahtar gibi insanın yaptığı eylemlere müdahil olan bir varlık değildir (Demirtaş, 2020: 161). Tennant'a göre insan yaptığı tüm iyi veya kötü eylemlerden kendisi sorumludur. Çünkü ahlaki bir düzene sahip olduğunu düşündüğümüz dünyada, insanın iyi veya kötü eylemlerini özgür iradesiyle gerçekleştirdiğini kabul etmemiz gerekir (Demirtaş, 2020: 161). Demirtaş, Tennant'ın görüşlerini şu şekilde aktarır:

Tennant'a göre eğer insanın ötesinde bir güç, insanın fiiline müdahale ederse o zaman ahlaki fiili insanın kendi tercihiyle yaptığından söz edemeyiz. Özgür irade insanın bireysel olarak yaptığı fiillerinde kapasitesini ortaya çıkarması, tercihlerinde duygularının belirleyicisi olarak onları paylaşması ve bir makinanın yaptığı işler gibi şeyler yapması demek değildir. Çünkü özgür insan, eylemlerini kendisi tercih eder. Tanrı onun eylemlerini yaratmamıştır² (Demirtaş, 2020:161-162).

Tanrı eğer dünyadaki kötülükleri engellemek adına bir müdahalede bulunsaydı burada bir çelişki oluşurdu. Dünyada yalnızca iyilik yapan özgür varlıklar olmuş olsaydı bu değerli görülmezdi. Dünyada özgür iradeleri ile karar veren insanlar olduğu için ahlâkî kötülükler mevcuttur (Kolukısa, 2010: 31). Fakat Tennant'a göre bu kötülüklerin bütün sorumluluğu insana aittir. Bu başlıkta kötülük problemi ile özgür irade kavramı arasındaki ilişkiyi göstermeye çalıştık. Bir sonraki başlığımızda ise özgür irade kavramını daha ayrıntılı bir şekilde ve farklı düşünürlerin görüşlerine de değinerek açıklamaya çalışacağız.

² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tennant, Frederick Robert. *Philosophical Theology II Volume*, Cambridge University Pres, London, 1930 s189-190

4.1. Özgür İrade Problemi

Özgür irade, insanın dış dünyadan veya kişilerden bağımsız bir şekilde kendi seçimleri doğrultusunda eylemde bulunmasını sağlayan yetidir. Kişilerin kendi kararlarını bir koşullanma altında kalmadan yapabilme kabiliyeti de özgür irade olarak tanımlanabilir. Diğer bir tanıma göre de özgür irade bir davranışı farklı alternatifler arasında herhangi bir sınırlandırma veya engelleme olmadan gerçekleştirme ve bu özelliği sürdürebilme yeteneğidir (Kankoç, 2019: 154). İlk çağ felsefesinde özellikle Sokrates sonrası dönemde özgür irade ile ilgili görüşlere rastlanmaktadır. Bu dönemde özgür irade kavramı akılla beraber ele alınan bir kavram olmuştur.

Buna göre akıl sahibi olan insan kendi seçimleri doğrultusunda eylemde bulunan ve bu eylemin bilincinde olan bir varlıktır. Bu çerçevede ele alacağımız ilk düşünür Platon'dur. İlk çağ felsefesinde özgür insan ve köle insan arasındaki ayrımın belirlenmesinde özgür irade kavramı önemli rol oynamıştır (Akgün, 2013:121). Platon'a göre özgür insan eylem veya davranışları söz konusu olduğunda kendi seçimlerini özgürce yapan bir varlıktır. Köle insan ise efendisi tarafından istenen eylemleri veya davranışları yerine getirir. Köle insan ondan istenen davranışları yaparken ne yaptığının farkındadır ancak eylemde bulunurken kendi iradesiyle herhangi bir seçim yapmaz. Çünkü halihazırda efendisi onun için zaten bir seçim yapmıştır (Akgün, 2013: 121). Platon'un özgür irade ile ilgili görüşleri Devlet adlı eserinin IV. bölümünde geçmektedir. Platon'a göre insanın üç yanı bulunur: "Bunlardan biri içimizdeki, hesaplayan düşünen yandır ki buna akıl yanımız deriz" (Platon, 2020: 140). Platon'a göre akıl yanımız, aklın daha baskın olduğu bazı eylemlerde bulunmamızı sağlar (Yeltekin, 2020: 4) "Öteki ise düşünmeyen sadece arzulayan yanımızdır" (Platon, 2020: 141). İnsanın düşünmeyen yanı taleplerine ya da isteklerine karşılık gelir. Bu kısım mutlu olan, âşık olan ve susayan yanımızdır. Platon'un ifade ettiği üçüncü yanımız ise kızgınlıktır. Platon Phaedrus diyalogunda insan ruhunu bir at arabası ile örneklendirmiş ve arabayı kullanan kişiyi de akıl olarak görmüştür (Onur, 2020: 14).

Arabanın sürücüsü insanın aklını temsil eder. İyi huylu at insanın iradesini, kötü huylu at ise isteklerini temsil eder. Akıllı temsil eden arabacı gideceği istikamet için iradeye yani iyi huylu ata ihtiyaç duyar. Kötü huylu at, yani istekler ve arzular her ne kadar iyi huylu ata engel olmaya çalışsa da akıl onu yukarıya çekmeyi başarır (Yeltekin, 2020: 5).

Buradan da anlaşılacağı üzere akıl ruhu kontrol eder aynı zamanda arzularına ve taleplerine de yön verir (Onur, 2020: 14). Platon'un öğrencisi olan Aristoteles özgür irade ile ilgili düşüncelerine Nikomakhos'a Etik adlı eserinin üçüncü bölümünde yer vermiştir.

Bilgisizlikten dolayı yapılan, tümüyle, istenerek yapılan değildir; üzüntü ve pişmanlık getireni istenmeyerek yapılandır. Bilgisizlikten dolayı bir şey yapan ve bundan tedirgin olmayan insan, yaptığını bilmediğine göre isteyerek yapmamıştır, ama üzüntü duymadığına göre istemeyerek de yapmamıştır. O halde bilgisizlikten dolayı bir şey yapanlardan, pişman olan için "istemeyerek yaptı" denebilir, ama pişman olmayan için ötekinden farklı olduğundan "isteyerek yapmadı" ifadesini kullanalım; farklı olduğu için kendine özgü bir adı olması daha iyi. Bilgisizlikten dolayı bir şeyi yapmak ile bilmeden yapmak da birbirinden ayrı görünüyor. Sarhoş ya da öfkelenmiş olan biri yaptığını bilgisizlikten dolayı yapıyor görünmüyor; söylenen nedenlerden birinden dolayı yapıyor, ama bilerek değil, bilmeden (Aritoteles, 2020: 45-46).

İnsan herhangi bir eylemde bulunduktan sonra bu eylemin sonucunda pişmanlık duyuyor ise burada iradeden bahsedemeyiz. Çünkü bu eylem onun bilgisizliğinden meydana getirmiştir (Yeltekin, 2020: 8). İnsan herhangi bir davranışta bulunurken onu isteyerek ve bilerek yaptığı takdirde birtakım şeyleri eleyerek tercihte bulunur.

İnsan bu tercihi yaparken belirli bir amaca yöneldiğinde -örneğin iyi veya kötü bir davranışta bulunma- tercihi tamamen kendisinin elindedir (Yeltekin, 2020: 6). İnsan tercihte bulunurken onu yönlendiren şey de özgür iradesidir. Özet olarak, Aristoteles' göre, insanın istemeyerek yaptığı ve bilgisizlikten kaynaklanan eylemler söz konusu olduğunda iradeden bahsedemeyiz. Ancak kişinin isteyerek, bilerek ve kendi tercihleri doğrultusunda meydana getirdiği eylemlerde özgür iradeden bahsedebiliriz.

Özgür irade kavramı ilk çağda akıl ile bağlantılı bir şekilde ele alınırken orta çağda din ile bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır (Akgün, 2013: 122). Bu dönemde özgür irade ve ahlak gibi konular din ile ilişkilendirilerek değerlendirilir. (Yeltekin, 2020: 8). Bu döneme damga vuran filozoflardan biri olan Augustinus'a göre, insan tercihlerde bulunma özgürlüğünü, yani özgür iradesini, ilk günah öğretisi olarak bilinen günahı işleyerek kaybetmiştir (Akgün, 2013: 124). Augustinus'a göre insan özgür olmak istiyorsa aklına göre değil Tanrı'nın ona verdiği emirlere uyarak eylemlerde bulunmalıdır. İnsanın özgürleşmesi ancak bu şekilde gerçekleşir (Akgün, 2013: 125). Augustinus için insan bir davranışta bulunurken ya da bir eylemi gerçekleştirirken buna kendi iradesiyle karar verebilecek güce sahiptir (Akgün, 2013: 127). Çünkü insanın ilk baştaki iradesi Tanrı gibi özgür ve güçlüydü. Ancak insan kendini bir Tanrı gibi görüp onun gibi isteklerde bulunup onun emirlerine itiraz ettiğinden dolayı özgür iradesini kaybetmiştir (Akgün, 2013: 127). Özgür irade sorunu İslam felsefesinde de ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Orta çağda olduğu gibi İslam felsefesinde de Tanrı'dan gelen irade özgürlüğü, Tanrı'nın belirlediği sınırlar içerisinde eylemlerde bulunma yetisi olarak ele alınır. Özgür irade sorunu Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde tartışılmaya başlamıştır (Aydın, 2008: 53). Maturidi'ye göre insanlar yaptığı her eylemde özgür olduğunu bilir.

İnsan, eylemde bulunurken çeşitli olasılıklardan herhangi birini seçer (Öztürk, Çevik, 2022: 139). Maturidi insanın irade özgürlüğünü şu şekilde betimlemiştir.

İnsanın gerçekten bir eyleminin olduğu ortaya çıkmıştır. İnsan bu eylemi özgür olarak seçer. Ayrıca insan, seçtiği eylemi aynı zamanda beğenir de. Bu eylemin Tanrı tarafından yaratılmış olması keyfiyeti, insanı o eylemi işlemeye zorlamaz ve itmez (Öztürk, Çevik, 2021: 139).

Bu çerçevede islam felsefesinde ele alacağımız diğer bir düşünür de Farabi'dir. Farabi, El- Medinetül Fazıla adlı eserinde özgür iradede şu şekilde bahseder:

İrade, işte insanın bilcümle idrak ettiği şeylere temayülüdür. Bu temayül, duyma ve tahayyül vasıtasıyla olursa, irade demlen umumî isimle tesmiye edilir. Fakat teemmül ve düşünce tarikiyle olursa, ona cümleten ihtiyar denir ki bu hâl yalnız -insanlara mahsustur. Halbuki duyma ve tahayyül vasıtasıyla husula gelen temayül, diğer hayvanlarda da bulunur. İnsanda ilk mâkullerin husulü onda ilk mükemmelleşme arzusunun ifade eder. İnsan bu mâkulleri, son mükemmelleşme merhalesine varmak için kullanır ki bu merhaleye saadet denir (Farabi, 2001: 69).

Farabi insanın mutlak anlamda özgür olduğu anlayışını savunmaz. Ona göre insan her ne kadar davranışlarını meydana getirirken dış etkenlerin yönlendirilmesi ile hareket etmese de dış dünyadan tamamen bağımsız değildir (Ocak, 2011: 134).

İnsan eylemlerinde mutlak bir sebep vardır. Bu eylemleri gerçekleştirirken de kendi özgür iradesiyle seçimlerini yapar (Ocak, 2011: 134).

Descartes'a göre irade özgürlüğü insanın bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirme arasında seçim yapabilme kabiliyetidir (Descartes, 2019: 81). Başka bir deyişle akıl gerçekleştireceğimiz bir eylemi yapmamıza veya yapmamamıza dair bir yol gösterdiğinde, insanın hangi yolu tercih edeceğine, kendi gücü dışında dış dünyadan gelebilecek herhangi bir etkiden bağımsız bir şekilde karar vermesidir (Descartes, 2019: 81). Özgür irade ile ilgili görüşlerine yer vereceğimiz diğer bir düşünür de Spinoza'dır. Spinoza konuyla ilgili şunları söyler:

İnsanlar kendilerinin özgür olduklarını sandıklarından yanılırlar. Bu sanının tek dayanağı, insanların kendi eylemlerinin bilincinde oldukları halde, bu eylemleri belirleyen nedenleri bilmemeleridir. Demek ki, onların özgürlük fikri, kendi eylemlerinin nedenini hiç bilmemeleridir. İnsanın eylemlerinin irade-ye bağlı olduğunu söylemeleri ise bir laf kalabalığıdır, çünkü bu söze dair hiçbir fikirleri yoktur. Hiçbiri iradenin ne olduğunu bilmez, dahası bedeni nasıl hareket ettirdiğini de (Dağ, 2021:272).

Spinoza'ya göre bu yanılma, insanların özgür iradeye yanlış anlamlar yüklemesinden kaynaklanır (Dağ, 2021: 274). İnsanlar bir eylemi dış dünyadan bağımsız bir şekilde gerçekleştirdiğine veya kendileri dışında herhangi bir güç olmadan

da eylemleri meydana getirebileceğine inanırlar. Spinoza'nın karşı olduğu özgür irade inancı budur. Ona göre, insan zihninde mutlak anlamda bir özgürlük veya irade yoktur (Dağ, 2021: 275). Spinoza'ya göre insan zihninde gerçekleşen her şey bir nedene bağlıdır. Bu neden de farklı bir nedene bağlıdır. Farklı olan neden de başka bir nedene bağlıdır (Dağ, 2021: 275). Meydana gelen her olay bu şekilde devam eden bir nedensellik zinciri içerisinde gerçekleşir. Ona göre zihin bir iradeye sahiptir. Fakat bu irade bir şeyi isteme veya bir eylemden kaçmaya yarayan bir yeti değildir (Dağ, 2021: 275). Spinoza'nın anlayışında determinizm ile özgürlük bir aradadır. Ona göre insan gerçekleştirdiği davranışlarda mutlak anlamda özgür değildir (Dağ, 2021: 282).

4.2. Özgür İrade ve Ahlaki Sorumluluk

Bu başlıkta özgür irade problemi ahlaki sorumluluk kavramı ile birlikte ele alınacaktır. İnsan eylemlerinin dini, ahlaki ve hukuki açıdan değerlendirilebilmesi için insanın o eylemin sorumluluğunu taşıması gerekir. Bunun için de o eylem kişinin özgür iradesi sonucunda gerçekleşmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu çerçevede özgür irade ile ahlaki sorumluluk arasındaki bağı göstermek önemlidir. İnsanlar dini açıdan haram sayılan bir eylemi gerçekleştirmeye özgürce karar verdiğinde kişi günah işlemiş olur. Burada insanın günahkâr olmasının sebebi o eylemi kendi özgür iradesi ile bilinçli bir şekilde gerçekleştirmesidir.

Bir insanın yaptığı bir eylemden ahlaki olarak sorumlu tutulabilmesi için kendi seçimi ile o eylemi yerine getirmesi gerekir. Ayrıca, bir eylemden kişinin ahlaki olarak sorumlu tutulabilmesi için gerçekleştirdiği eylemden dolayı övgü, tebrik ya da ceza almayı hak etmesi de gerekir (Adanalı, 2015: 150). Örneğin bir kaza sırasında kazazedeye yardım ederek onun hayatını kurtarırsak bu övülen bir davranış olur. Kazazedeği görüp ona yardım etmeyen kişi ise kınanır. Kınama veya övgü gibi tepkilerin verilebilmesi için eylemin özgürce yapılmış olması gerekir (Bruce, Barbone, 2017: 177). Bir insanın özgür iradeye sahip olup olmadığını gösteren somut bir delil yoktur. Bu konuda ortaya konulabilecek en kuvvetli argüman şu olabilir: Eğer bir insan özgür iradeye sahip değilse ahlaki sorumluluğu da yoktur (Inwagen, 1983: 20). Eylemlerimizden ahlaki olarak sorumlu olduğumuzu kabul ettiğimiz için onun ön koşulu olan özgür iradeyi de kabul ederiz (Inwagen, 1983: 20). Düşünürlerin bir kısmı bu argümanın geçerli olduğunu kabul etmez ve insanların eylemlerinden ahlaki olarak sorumlu olduklarını da reddederler. Onlar, ilerleyen sayfalarda da ele alacağımız gibi, kendi fikirlerini desteklemek için determinizm ile özgür iradenin birlikte uyumlu olmadığı tezini içeren argümanlara başvururlar (Bruce, Barbone, 2017: 177). Ancak,

bunu kabul ettiğimizde insanlar yaptığı eylemlerden ahlaki olarak sorumlu olmayacaktır ve işlenen herhangi bir suçta adli yargılama yoluna gidilemeyecektir. Bu durum çoğu felsefeci tarafından arzu edilemeyen bir durum olarak görülür. Inwagen özgür irade ve ahlaki sorumluluk ilişkisini şu şekilde ele alır:

- Kişi, belirli bir eylemi ancak o eylemi gerçekleştirebileceği takdirde yerine getirmekten ahlaki olarak sorumludur.
- Kişi, belirli olaydan ancak onu önleyebilseydi ahlaki olarak sorumlu olur.
- Kişi, belirli bir durumdan ahlaki olarak ancak (o durumu elde ederse ve elde etmesini engelleyebilirse) sorumludur (Inwagen, 1983:180).

Inwagen'ın bu üç ilke ile ortaya koymak istediği şey; insanların eylemlerinden ahlaki olarak sorumlu tutulabilmesi için özgür iradenin var olması gerekir. Inwagen açısından bakıldığında özgür iradenin varlığını ortaya koyabilecek en net argüman ahlaki sorumluluğun varlığı için özgür iradenin gerekli olduğu yönündeki argümandır.

4.3. Özgür İrade ve Determinizm

Kökleri ilkçağa kadar geri götürülebilecek olan determinizm kavramı özellikle bilimde yaşanan gelişmelerle birlikte 17. yy'da daha sistematik bir şekilde karşımıza çıkar. Determinizm bütün olayların doğa yasaları çerçevesinde, önceden belirlenmiş olarak gerçekleştiğini savunan görüştür (Yeltekin, 2020: 13). Determinizm aynı zamanda gerçekleştirilen herhangi bir eylemde, eylemi gerçekleştiren kişinin gücünü ortadan kaldıran ve eylemin gerçekleşmesini doğa yasalarına bağlayan görüşe verilen isimdir (Akdağ, 2006: 48). İnel, determinizmi aşağıdaki şekilde tanımlar:

Determinizm, her olayın daha önceki nedenlerin "zorunlu" sonucu olduğu görüşüdür. Determinizme göre, aynı nedenler aynı sonuçları doğurur. Dilimizde "determinizm" yerine "belirlenimcilik" ifadesi de kullanılmaktadır (İnel, 2022: 11).

Doğan'a göre ise determinizmin temel tezi şudur:

Determinizmin temel tezi; her olayın, belli koşullar ve nedenlere göre belirlendiğidir. Koşullar ve nedenler sabit kaldığı sürece, olayın değişme şansı yoktur. Başka bir deyişle belirlenmiş bir olayın meydana gelmesi, o belirlenim koşullarında kaçınılmazdır; belirlenim, şartlı zorunluluktur (Doğan, 2021:794).

Felsefe tarihine baktığımızda Epicuroşuların deterministik görüşe karşı oldukları bilinir. Çünkü onlara göre dünyada var olan her şey atomlardan meydana gelir (Yeltekin, 2020: 37). Epicuros'un ifade etmiş olduğu bu atomlar tek bir tarafa sabit kalmayabilirler, yani önceden belirlenmiş bir taraf yoktur (Yeltekin, 2020: 37). Buna

karşın Stoacılar determinizmi benimsemiştir. Neden sonuç ilişkisinden yola çıkan Stoacılar, meydana gelen her şeyin bir nedene bağlı olduğuna inanırlar (Yeltekin, 2020: 37). Buna benzer bir görüş Spinoza'nın düşüncelerinde de göze çarpar. Spinoza'ya göre evrende gerçekleşen her şey bir neden ve sonuca bağlıdır Determinizm kavramını felsefe tarihinde sistematik bir biçimde ele alan ilk düşünür David Hume'dur (Yeltekin, 2020: 39). Hume'un determinizmi tam olarak benimsediği söylenemez. Hume daha çok evrendeki "dışsal cisimlerin belli bir zorunluluğa sahip olduğunu ve bu zorunluluk vasıtasıyla meydana geldiklerini" (Yeltekin, 2020: 39) düşünür. İnel, Hume da var olan zorunluluk fikrini şu şekilde açıklar:

Hume'a göre A'yı B'nin izlemesi gerektiğini ve gelecekte de A'yı B'nin izleyeceğini söyleme hakkımız yoktur. Neden? Çünkü ona göre, deneyimin bize gösterdiği şey yalnızca ve yalnızca A türü olayların B türü olaylarla sürekli bir arada bulunmasıdır. Pek çok kereler bu bir aradalık gözlenmişse, A'nın görülmesi B'nin beklenmesine neden olur ve böylece A ile B arasında zorunlu bir bağlantı olduğuna inanırız. Ona göre zorunluluk nesnelere değil zihnimizde var olan bir şeydir (İnel, 2022:12).

Determinizm kavramı literatürde ılımlı determinizm, katı determinizm ve libertarian olmak üzere üç gruba ayrılır (Yeltekin, 2020: 31). İlimli determinizm, determinizmin özgür irade ile uzlaşabileceğini ve her iki kavramında birbirlerinin varlığına engel teşkil etmeyeceğini iddia eden yaklaşımdır. Katı determinizm ise determinizmin özgür irade kavramı ile uzlaşamayacağını iddia eder. Bu anlamda "katı determinizm, determinizm ve uyumsuzluğun birleşimidir. (Katı determinizm bu nedenle özgür irade tezinin reddini gerektirir)" (Inwagen, 2008: 330). Diğer bir ifadeyle katı determinizme göre evrende özgürlüğe yer yoktur (Doğan, 2021: 796). William James katı determinizmi şöyle tanımlar: Alemdeki her şeyin, gerçekleşen her olayın bir nedene bağlı olduğu ve bu nedenlerin de doğa yasaları tarafından yönetildiği fikri katı determinizmdir. (Doğan, 2021: 796). Son olarak libertarian anlayışta da determinizm ve özgür irade kavramları birbirleriyle uyuşmaz. Libertarian anlayış katı determinizmden farklı olarak evrende sadece özgür iradenin var olduğunu ve determinizmin olmadığını savunan görüştür. Bu görüş aynı zamanda determinizmin ne doğa yasaları ile ne de nedensellikte açıklanabilecek veya savunulabilecek bir kavram olmadığını da iddia eder (Yeltekin, 2020: 32). Inwagen özgür iradenin var olduğunu savunan bir düşünürdür ve kendini libertarian olarak sınıflandırır.. Inwagen determinizmi şu şekilde betimler:

- (a) Zamanın her anı için, bunu ifade eden bir önerme vardır. O andaki dünyanın durumu.
- (b) A ve B'nin durumunu ifade eden herhangi bir önerme ise, bazı anlarda dünya, sonra A'nın kavuşumu fizik yasaları B'yi gerektirir (Inwagen, 1975: 186).

Özgür iradenin var olduğunu iddia eden Inwagen'a göre, insanlar gerçekleştirdiği eylemlerde, o eylemin tersini de yapabilme gücüne de sahiplerse bu özgür iradenin varlığının önemli bir kanıtıdır.

Bundan sonraki kısımda 'özgür iradenin determinist bir dünya görüşü içinde açıklanıp açıklanamayacağı' meselesi ele alınacaktır. Bazı düşünürler determinizm ve özgür iradenin birbiriyle uyuşabileceğine inanırken bazıları ise determinizm ve özgür irade kavramlarının birbirleriyle uyumlu bir şekilde açıklanamayacağını iddia ederler. Daha önce de belirtildiği gibi, bir kişinin herhangi bir eyleminden ahlaki olarak sorumlu olabilmesi için özgür irade gereklidir ancak bu görüş determinizm ile uyumlu değildir (Yeltekin, 2020: 92). Determinizme göre özgür irade diye bir şey yoktur, dünya tamamen mekanik süreçlere göre işler. Dünyada meydana gelen her şey bir neden-sonuç zincirine bağlıdır. Determinist bir dünyada insanların herhangi bir eylemi yapması veya yapmaması kişinin kendi tercihine bağlı değildir. Eylemin yapılıp yapılmaması, içinde yaşadığımız dünyada varolan birtakım sebeplere bağlıdır. Determinizme göre eylemler, yeterli nedensel koşullar oluşuktan sonra meydana gelir. Fakat özgür irade var ise söz eylemler koşullar oluşuktan sonra meydana gelen şeyler olarak yorumlanmaz (Searle, 2019: 39).

Özgür irade ve determinizm arasındaki ilişkiyi ele alan tartışmalarda genellikle şöyle bir soruyla karşılaşırız: Bir insanın herhangi bir durumda ve birtakım koşullar altında meydana getirdiği bir eylemi düşünelim (İnel, 2022: 42). Zamanı geri aldığımızda aynı kişi, aynı şartlarda, aynı eylemi meydana getirebilir miydi? Determinizm açısından bakıldığında kişinin eylemi gerçekleştirme kararı yine aynı olurdu çünkü evrende meydana gelen eylemler bir neden sonuç zinciri içerisinde ve kişiden bağımsız bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu sebeple kişi aynı durumda yine aynı kararı verecektir. Diğer bir ifadeyle aynı nedenler aynı sonuçları doğuracaktır. Özgür iradenin var olduğunu savunanlara göre ise kişi aynı kararı alıp, aynı eylemi gerçekleştirmek zorunda değildir, bu tamamen kişinin o anki tercihine bağlıdır.

Determinizm ile özgür iradenin bağdaşmadığını öne süren Inwagen'e göre determinizm 'dünyadaki her olayın doğa yasaları tarafından kontrol edildiği' düşüncesinden türemiştir (Yeltekin, 2020: 75). Eğer evren determinist bir yapıda ise insan eylemlerinin tamamı geçmişte meydana gelen olaylarla bağlantılıdır. Eğer determinizm yoksa, ki Inwagen için yoktur, o zaman eylemleri açıklarken geçmiş bir kenara bırakılabilir (Yeltekin, 2020: 75). Inwagen özgür irade ile determinizm arasındaki ayrımı şu şekilde betimler:

- a) $5 + 5 = 10$;
- b) Miknatıslar demiri çeker;
- c) İskoç Kraliçesi Mary 1587'de idam edildi;
- d) Don Juan'ın Öğretilerini hiç okumadım;
- e) Hiç kimse Hume'un Soruşturmasının tamamını yüksek sesle okumadı;
- f) Masamdaki fincan hiç kırılmadı (Inwagen, 1983: 66).

Inwagen'e göre yukarıdaki önermeler arasından (a), (b) ve (c)'nin doğruluğundan kesin olarak emin oluruz. Ancak bu durum (d), (e), ve (f) önermeleri için söz konusu değildir (Inwagen, 1983: 66). Çünkü (d), (e) ve (f) önermeleri bizim bir seçim yapabilme veya onu değiştirebilme gücüne sahip olduğumuzu gösteren ifadelere karşılık gelir. (a), (b) ve (c) önermelerinde ise insanların böyle bir güce sahip olduğu ima edilmez. (a) önermesi matematiksel bir ifade olup her yerde ve her koşulda doğru kabul edilen bir ifadedir. (d) önermesinde ise kişinin Don Juan'ın öğretilerini okumayı tercih etmediğini ama bu tercihin tam tersini yapabilme özelliğine de sahip olduğu belirtilir. Bu şekilde tercihler yapabilmemizi sağlayan şey özgür iradededir. Inwagen iki farklı önerme grubu ile aslında özgür iradenin var olduğunu ve determinizmin yanlış olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Literatürde determinizmin yanlış olduğunu ve özgür iradenin var olduğunu savunan görüşlerin yanında bir de determinizmin doğru olduğunu ve özgür irade diye bir şeyin olmadığını savunan görüşler de vardır. Buna göre, “determinizm doğrudur ve özgür irade ile bağdaşmaz” (Doğan, 2021: 795). Bu argümana göre, meydana gelen her eylemin ve bunun sonucunda oluşan her şeyin bir sebebi vardır. Bir bütüne ulaşmak için yapılması gereken şey parçaları toplamaktır. Parçaların dışında hiçbir şey dünyadaki düzene bir etkide bulunamaz (Doğan, 2021: 795). Bu düşünce klasik fiziğin ortaya koyduğu bir düşüncedir. Determinizmin doğru olduğunu kabul eden yaklaşımların iddiaları şunlardır; (1) Bir insanın ortaya koyduğu herhangi bir davranışı gerçekleştirirken ona yardımcı olan etkenler tamamen kişiye aitse o kişi o eylemden sorumlu olabilir.

Fakat determinizme göre insanların gerçekleştirdiği davranış veya eylemler doğmadan önce oluşan birtakım olayların sonucudur. Bundan dolayı bizim kontrol edemediğimiz nedenler vardır (Doğan, 2021: 796). (2) İnsanların meydana getirdiği eylemler doğa yasalarının bir sonucudur. Doğa yasalarının kontrolü insanlara bağlı değildir. Bundan dolayı meydana getirilen eylemlerin kontrolü de bize ait değildir (Doğan, 2021: 796). Bu önermeler ile desteklenen fikir; determinizmin doğru olduğu ve özgür iradeye sahip olmadığımızdır.

4.4. Özgür İrade ve Bağdaşıcılık

Bu çerçevede ortaya çıkan diğer bir görüş de bağdaşıcılıktır. Bağdaşıcılık kavramı uyumculuk ya da ılımlı determinizm olarak da bilinir. Bağdaşıcılığa göre determinist bir dünya içinde özgür iradeye de yer vardır. Bu görüş özgür iradenin varlığı ile determinizmin varlığının çeliştiği yönündeki iddiayı reddeder. Çağdaş zihin felsefesinde özgür irade problemi kapsamında yapılan tartışmalarda en çok rağbet gören yaklaşım bağdaşıcılıktır (Onur, 2020: 20). Onur'a göre de bağdaşıcılık, özgür irade ve determinizmin birbirlerine engel teşkil etmediğini ve birbiriyle uyumlu bir şekilde açıklanabileceğini iddia eden en ılımlı görüştür. Onur, bağdaşıcılığın özgür irade meselesindeki pozisyonunu şöyle özetler:

Belirlenimcilik doğru ise, o takdirde eylemlerimiz uzak geçmişteki olayların ve doğa yasalarının bir sonucudur. Fakat ne biz doğmadan önce olup bitenler ne de doğa yasalarının nasıl olacağı bize bağlı değildir. Dolayısıyla bunların sonuçları (şimdiki eylemlerimiz de dahil) bize bağlı değildir." Buna göre şayet özgür irade başka türlü davranabilme imkânını gerektiriyorsa böyle bir imkâna sahip olmadığımızdan özgür irademiz de yok demektir. İşte modern bağdaşıcılar tam da bu gereksinmeyi reddederler. Yani onlar özgür iradenin başka türlü davranabilme imkânını gerektirmediğini, dolayısıyla belirlenimciliğin özgür iradeyi dışlamadığını ileri sürerler (Onur, 2020: 21).

Searle bağdaşıcılığı aşağıdaki şekilde betimlemektedir:

Bağdaşıcılara göre, bir eylemin özgür olduğunu söylemek onun nedensel olarak yeterli öncel koşullara sahip olmadığını söylemek değildir; daha ziyade, onun belirli türden nedensel koşullara sahip olduğunu söylemektir. Yani örneğin, şu an kolumu kaldırmaya karra versem ve bunu yaparsam, o zaman bu koşullar altında sağ kolumu kendi özgür irademle kaldırmış olurum ... elbette bağdaşıcıya sorsanız, onların da diğer herşey gibi nedenleri vardır. Tamamen nedensel olarak belirlenmişlerdir. Ama asıl nokta şudur, onlar benim içsel inançları, rasyonel süreçlerim ve düşüncelerim tarafından belirlenmişlerdir. Yani özgür eylemler belirlenmemiş eylemler değildir; onlar dünyada gerçekleşen diğer her olay kadar belirlenmişlerdir (Searle, 2004: 209).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere bağdaşıcılığa göre eylemlerimiz nedensiz bir şekilde gerçekleşmez. Ancak, eylemlerimizi oluşturan nedenler dışsal nedenler değildir; inançlarımız, rasyonel süreçlerimiz ve düşüncelerimiz gibi içsel, zihinsel durumlardır. Buna göre eylemlerimiz zihinsel durumlarımız tarafından belirlenmiştir. Onların özgür oluşları da zihinsel durumlarımız tarafından belirlenmesinden kaynaklanır. Bu pozisyonu savunulara göre hem bütün eylemlerimizin belirlenmiş olduğunu savunan determinizmi hem de özgür iradeye sahip olduğumuz görüşünü bir arada açıklayabiliriz. Doğan ise bağdaşıcılık görüşünü savunanların temel tezlerini aşağıdaki şekilde betimler:

- a- Determinizm doğrudur ve bizim özgür olmadığımızı göstermez ancak biz özgür değiliz.
- b- Determinizm doğrudur ve bizim özgür olmadığımızı göstermez ancak özgür olup olmadığımızı ispatlanamaz.
- c- Determinizm doğrudur ve biz özgürüz.
- d- Determinizm doğrudur ve biz özgürüz; bizim özgürlüğümüz determinizmin doğruluğunu gerektirir.
- e- Determinizm doğru olsun ya da olmasın, biz özgürüz. (...) (Doğan, 2021: 799-800).

Bu önermelere bakıldığında aslında bağdaşırcılığın klasik argümanının şu olduğunu söyleyebiliriz: Determinizm doğrudur ve aynı zamanda insanlar özgür iradeye de sahiptir. Bundan dolayı determinist bir dünyada yaşamak insanların özgür iradeye sahip olmasına herhangi bir engel teşkil etmez (Doğan, 2021: 800).

4.5. Bilinç Ve Özgür İrade Arasındaki İlişki

İnsanların özgür iradeye sahip olup olmadığı yönündeki problemin hala çözülemeyişinin ve konuyla ilgili yukarıda değindiğimiz tartışmaların devam etmesinin en önemli sebeplerinden biri bilinçtir. İnsanların istediği şekilde tepki vermesini ve özgürce eylemde bulunabilmesini sağlayan şey bilinçtir. Diğer bir ifadeyle özgür bir iradeye sahip olmak için bilinçli olmak gerekmektedir. Bu çerçevede bizi diğer canlılardan ve robotlardan ayıran en önemli özelliğin bilinç olduğu düşünülür (Blackmore, 2019: 101). Özgür irade problemini bu kadar zorlaştıran etken de bilinci henüz tam olarak açıklayamamamızdır. Bilincin henüz herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Bilinç söz konusu olduğunda öznel deneyimlerimize atıfta bulunuruz. Bu bağlamda bir insanın bilinçli olduğunun göstergesi öznel deneyimlere sahip olmasıdır. Örneğin, bir sesi duymak, bir çiçeği koklamak, mutlu hissetmek ve öfkelenmek gibi zihinsel durumlar bizim gündelik hayatta sıkça yaşadığımız deneyimlerdir ve bu tür deneyimleri yaşıyor olmamız bilinçli olduğumuzun bir göstergesidir.

Bilinçli deneyimlerimiz öznedir. Örneğin bir çiçeği kokladığımda onun bana nasıl koktuğunu sadece ben bilebilirim ya da yolda yürürken duyduğum herhangi bir sesin bana yaşattığı korku veya heyecan deneyimi sadece bana aittir. Buna göre, bir insanın bilinçli olması demek öznel deneyimlere sahip olması demektir. Bilinç sınırları tam olarak çizilemeyen bir kavramdır ve birçok fenomeni kapsar (Üner Kaya, 2021: 136). Bilim insanları ve felsefeciler bu fenomenleri açıklamaya çalışmaktadırlar.

Söz konusu fenomenlerin bazılarını açıklamak görece kolay iken bazılarını açıklamak ise oldukça zordur (Üner Kaya, 2021:137). Bilince dair problemleri kolay problemler ve zor problem olarak ayıran kişi David Chalmers'tır.

Kolay problemler deneysel olarak nasıl çözülebileceğini bildiğimiz problemlere karşılık gelir. Chalmers kolay problemleri şu şekilde sıralar:

- Çevresel faktörleri gruplandırma ve bunlara tepki verme yeteneği.
- Zihinsel durumların anlatıla bilirliliği.
- Bir sistemin kendi içsel hususlarını ulaşabilme yeteneği.
- Dikkatin yoğunlaşması.
- Davranışın hassas kontrolü.
- Uykuda olma ve uyanıklık arasındaki fark (Chalmers, 1995: 104).

Chalmers'a göre yukarıda bahsi geçen süreçler bilinç kavramıyla yakından ilişkilidir. Bu süreçler nöral ve bilişsel mekanizmalar vasıtasıyla açıklanabilecek olan süreçlerdir. Chalmers bu süreçlerin bilimsel zeminde açıklanması açısından ilkesel olarak bir zorluk olmadığını düşünür. "Bilincin gerçek zor problemi, deneyim problemidir" (Chalmers, 1995:105). Chalmers'a göre kolay problemlere verilen cevaplar öznel deneyimlerimiz hakkında herhangi bir şey söyleyemezler. "Örneğin görmenin beyin hangi bölgesinde ve nasıl gerçekleştiğini nöral ve bilişsel mekanizmalar yardımıyla açıklayabiliriz fakat bu açıklama kırmızı görme deneyimi hakkında bilgi ermez" (Üner Kaya, 2021: 138). Çünkü yaşadığımız deneyimler özeldir, bunları sadece kişinin kendisi bilebilir. Zor problem en genel anlamıyla öznel deneyimlerimizin nesnel bir zeminde açıklanıp açıklanamayacağıyla ilgilidir.

Özgür irade ve bilinç ilişkisini irdelediğimizde "Bilincin bazı davranışların ardında olduğu sezgimiz dünyada özgür seçimler yapabilme deneyimimizden bilgi alır" (Harris, 2020: 31). Çünkü insanların özgür olarak gerçekleştirdikleri bu tercihleri "bilinçli kontrol duygusuna bağlıdır" (Harris, 2020: 31). Örneğin bir insanın eğitim hayatını etkileyebilecek bir karar aşamasında olduğunu ya da evindeki çiçeği nereye koyacağına karar vermeye çalıştığını düşünelim. Böyle durumlarda bilincin gerekli olduğuna tam anlamıyla inanırız (Harris, 2020: 31). İnsanların böyle kararlar verirken ya da herhangi bir eylemi gerçekleştirirken beyin süreçlerinde neler olduğunu veya karar verme sürelerinde ne gibi gecikmeler olduğunu araştıran içlerinde Gazzaniga'nın da bulunduğu birtakım bilim insanları "bilinçli irade duygusunu bir illüzyon olarak tanımlamıştır" (Harris, 2020: 31).

İnsanlarda yer alan özgür irade duygusunun günlük hayattaki deneyimlerimiz ışığında görüldüğü kadar basit bir kavram olmadığını, çok daha derin anlamlar taşıdığını ifade edebiliriz (Harris, 2020: 32). Harris eserinde özgür irade ve bilinç ilişkisine şu şekilde değerlendirir: "Beyin, bir sistem olarak bir tür özgür iradeye sahipti, ancak kararlarını ve seçimlerini dışarıdan gelen enformasyona, iç amaçlara ve karmaşık akıl yürütmelere bağlı verir" (Harris, 2020: 33).

Zihin felsefesinde “bilincin ontolojik olarak fiziksel bir zemine indirgenip indirgenemeyeceği zihin felsefesi açısından ciddi bir tartışma konusudur” (Doğan, 2021: 803). Özgür iradenin eylemlerimizin veya davranışlarımızın belirleyicisi olduğunu ortaya koymak için bilincin ontolojik olarak beyne indirgenemeyeceği görüşünü savunmak ve özgür irademizin eylemlerimizin belirleyicisi olduğunu iddia etmemiz gerekir (Doğan, 2021: 804). Bu görüşü savunmak deneyimlerimiz ile beynin nesnel etkinlikleri arasında bir boşluğun olacağını varsaymaktadır. Bundan dolayı “özgür irade bilincimizin bize sunduğu bir içsel gerçeklik olarak nesnel terimlerle açıklanamaz görülmektedir” (Doğan, 2021: 804).

Searle’e göre, “özgür, istemli ve rasyonel eylemlerin ayırt edici özelliklerine ilişkin bilinçli deneyim bulunmadan, özgür irade problemi yoktur” (Searle, 2019: 37). Bir insanın özgür iradeye sahip olduğunu gösteren şey bilincin bir takım ayırt edici özellikleridir (Searle, 2019: 37). Ayırt edici özellikleri de yaşadığımız öznel deneyimlerimizdir. Bir hayvanın sesini duyduğumuzda veya bir nesneye baktığımızda işitme ve görme deneyimimiz bize ait değildir (Onur, 2020: 29). Fakat elimi kaldırmak istediğimde veya havlayan bir köpeğin sesini duyduğumda korku veya şaşırma gibi vereceğim tepki bana aittir. Birinci durumda herhangi bir kontrol hissine sahip değilken ikinci durumda ise kontrol hissi bizdedir. Bilincimiz hangi kararı uygulayacağı birçok seçenek içinde serbest bırakılmış gibidir (Onur, 2019: 29).

4.5.1. Libet Deneyi

Libet deneyi, özgür irade ve bilinç arasındaki ilişkinin açıklamasına katkı sağlayan bir deney olarak bilinir. Benjamin Libet bu deney vasıtasıyla ‘insanların günlük eylemlerde bulunurken kendi kararlarını nasıl aldığı’ sorusunu cevaplamaya çalışır (Yeltekin, 2020:57). Diğer bir ifadeyle, Libet ve arkadaşları ‘insanlar eylemlerine kendi bilinçleriyle mi yoksa mekanik süreçlerin (beyindeki nöral süreçlerin) sonucunda mı karar vermektedir’ sorusunu cevaplamaya çalışmıştır.

1985 yılında Benjamin Libet tarafından gerçekleştirilen bu deneyde sorulan ilk soru şudur: “Bir kişi kendiliğinden ve kasıtlı olarak bileklerini büktüğünde bu hareketi başlatan şey nedir?” (Blackmore, 2019: 102). Diğer bir ifadeyle, eylemde bulunmaya karar vermemde etkili olan şey bilinç midir yoksa beyin süreçleri midir? Bu soruyu cevaplamak için bir grup insandan çok sayıda bilek bükme hareketi yapmaları istendi ve bu süreçte üç şey ölçüldü: Bilek bükme “hareketinin başlangıcı, motor korteksteki aktivitenin başlangıcı ve eylemde bulunmak için bilinçli karar verme zamanı” (Blackmore, 2019: 102). Bu ölçüm sırasında denekler bir sandalyeye oturtuldular.

Sandalyeye oturtulan katılımcıların karşısına saate benzeyen bir çember koyuldu ve içerisindeki siyah beneği takip etmeleri istendi. Libet, katılımcılara takip ettikleri siyah beneğe bakarak bileklerini bükmek için karar verme isteği olduğu anda hiç beklemeden ellerindeki düğmeye basma komutu verdi. Böylece denekler bilek bükmeye karar verdikleri anı karşılarındaki saate bakarak kaydetti (Blackmore, 2019: 103). Ayrıca deneklerin başına EEG adında bir cihaz da bağlandı. Bu cihaz deneklerin bileklerini bükmeye karar verdikleri anda beyinlerinde gerçekleşen elektiriklenmeyi ölçüyordu. Deneklerin parmağına bağlanan EMG adlı cihaz ise parmaklarını hareket ettirdikleri esnada kas hareketlerini ölçüyordu.

Şekil 1. Libet deneklerin başına EEG parmağına ise EMG cihazını bağlamıştır. Will kişinin kol bükme eyleminde verdiği bilinçli kararı gösterir. Libet deney boyunca süreci kaydetmiştir. (Çetingül, 2023: 325).

Libet deneyde katılımcıların karar verdiken yaklaşık 200 milisaniye sonra parmağını hareket ettirdiğini tespit etti (Blackmore, 2019: 104). Yani deneklerin karar vermesi ile eyleme geçmesi arasında yaklaşık 200 milisaniye vardı. Fakat deney sırasında Libet ve arkadaşlarının ilgisini çeken önemli bir nokta oldu: Katılımcıların karar verme isteğini belirtmeden yaklaşık 350 milisaniye önce beyinlerinin bazı bölgelerinde hareketlenmeler gözlemlendi (Blackmore, 2019: 104). Başka bir ifadeyle, katılımcılar elindeki düğmeye basmadan 550 milisaniye önce beyin bazı bölgelerinde elektriklenme görüldüğü ve bunun sonucunda eylemin gerçekleştiği saptandı (Yeltekin, 2020: 60). Bu şu anlama gelir: Deneklerin bileğini bükme eyleminin sebebi, bilinçli olarak aldıkları karar değil, bu karardan yaklaşık 350 milisaniye daha önce gerçekleşen nöral aktivitelerdir. Bu sonucu genellediğimizde şu noktaya varırız: İnsanlar kendi eylemlerine özgür olarak karar vermezler, bu eylemler, beynimizde tamamen mekanik olarak gerçekleşen fiziksel süreçlerin bir sonucu olarak meydana gelir.

Libet bu 550 milisaniyelik farkın şaşırtıcı olduğunu belirtmiş ve bu duruma “hazırlık potansiyeli” (HP) adını vermiştir (Yeltekin, 2020: 60). Libet deneyinde şaşırtıcı olan diğer bir durum ise bazı katılımcıların düğmeye basma eylemini

gerçekleştirirken son anda bu karardan vazgeçmeleridir. Libet bu duruma veto adını verir. "... bu vakalarda HP'nin normalleşmeye başladığını gösterdi, ama sonrasında düzleşti ve hareketin başlama anından önce 200 milisaniye civarında kayboldu" (Blackmore, 2019: 105-106). Buradan yola çıkarak Libet, eylemi başlatan şeyin bilinç olmadığını ancak onu durduran şeyin bilinç olduğunu tespit etti. Yani, bilinç eyleme başlatamasa da onu önleyebiliyordu. Böylece Libet bu deneyle 'özgür irademiz' olmasa da 'özgür direncimiz' olduğu sonucuna vardı.

Libet'in gerçekleştirdiği bu deney bilim dünyası açısından başarılı bir çalışma olarak görülebilir. Fakat bu deney sonucunda özgür iradenin olmadığı veya insanların eylemlerini bilinçsiz tercihler sonucunda gerçekleştirdikleri sonucuna varılması günümüzde hala tartışılmaktadır. Zihin felsefesinin önde gelen düşünürlerinden biri olan Daniel Dennett özgür iradenin var olduğunu veya var olması gerektiğini savunur. Dennett özgür irade kavramını ele alırken Libet'in yapmış olduğu deneyi eleştirerek özgür irade probleminde önemli bir katkıda bulunmuştur. Dennett Özgürlüğün Evrimi adlı eserinde Libet deneyinin kendi içinde tutarsız olduğunu şu üç önerme ile ortaya koymaya çalışır:

- A) Tüm özgür kararların verildiği pratik akıl yetisinde özgür kararınızı vermekle meşgulsünüz ve orada, görme merkezden gönderilen görsel içeriğin gelmesini beklemek durumundasınız. Bu ne kadar sürer? Eğer zaman baskısı yaşamsal önemde değilse, görsel içerik çok yavaş gönderilir ve varacağı yere vardığında, tıpkı dünün gazetesin varması gibi, geçerliliği ciddi anlamda sona ermiş olur.
- B) Görme merkezinde saati izlemekle meşgulsünüz ve pratik akıl yetisinin en son kararını size göndermesini beklemek durumundasınız. Bu ne kadar sürer? Bu da yavaş gerçekleşen bir geçiş olabilir, değil mi?
- C) Her zaman oturduğunuz yerde oturuyorsunuz: merkezi idare biriminde (diğer adıyla Kartezyen Tiyatro). Her şeyin bir araya geldiği ve bilincin olduğu bu bölgede görme merkezinin ve pratik akıl yetisinin kendileriyle ilgili çıktılarını göndermesini beklemek durumundasınız. Eğer bu bölgelerden biri biraz daha uzaksa ya da bilgi akışı daha yavaşsa eş zamanlılık yanılmasına uğrayacaksınız demektir: eş zamanlılığı, posta damgası ya da zaman damgasına güvenmek yerine, merkezi idare birimine fiili varış zamanıyla değerlendireceksiniz (Dennet, 2016: 271).

İnsanlar eylemlerini bir nedene bağlı olarak meydana getirir. İnsanların diğer canlılardan daha özgür olmasının en önemli sebeplerinden biri sorumluluk bilincine sahip olmasıdır. İnsanların kendi eylemlerinin nedenlerini bilmesi ve bu nedenlerin bilinçli bir şekilde farkında olup kendi sorumluluklarının da bilincinde olması Dennett'a göre insanların özgür olduğunun en büyük kanıtıdır (Yeltekin, 2020: 68). Dennett için Libet deneyinin kendi içinde tutarsız olmasının en önemli nedeni Libet'in özgür iradeyi anlık olarak ele almasıdır. Dennett'a göre "özgür irade anlarla ölçülmeyip zamana yayılacak biçimde ele alınmalıdır" (Yeltekin, 2020: 70). Dennet için özgür irade, spor ya da mücevher gibi insan tarafından oluşturulan şeyler gibi görülmelidir (Dennett,

2016: 31). Diğer bir ifadeyle, “özgür irade, soluduğumuz hava gibidir ve gitmek istediğimiz yer neredeyse her yerde bulunur” (Dennett, 2016: 27). Özgür irade insan eylemlerinin veya inançlarının evrimleşmiş bir yaratısıdır (Dennett, 2016: 31).

5. ALVIN PLATINGA'NIN FELSEFESİNDE KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Alvin Plantinga, Hollanda'dan göç eden bir ailenin çocuğu olarak 15 Aralık 1932'de Amerika Birleşik Devleti'nin Michigan Eyaleti'nde yer alan An Arbor Kasabası'nda dünyaya gelmiştir. Annesi Lettie Plantinga, babasının adı ise Cornelius A. Plantinga'dır (Sennett, 1999: IX). 1954 yılında lisans eğitimini Calvin Koleji'nde tamamlamış, lisans eğitimi sırasında Harwad Üniversitesi'nde iki dönem burslu okuma hakkı kazanmıştır (Plantinga, 2022: 7). Calvin Koleji'nden mezun olduktan sonra aynı okulda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır (Sennett, 1999: IX). Lisansüstü eğitimi sırasında William Alston, William Frankena ve Richard Cartwright gibi önemli felsefe hocaları ile tanışmış ve birlikte çalışmalar yürütmüştür (Plantinga, 2022: 7). Doktora eğitimini Yale Üniversitesi'nde tamamlamış ve bu üniversitenin felsefe bölümünde öğretim görevlisi olarak ders vermeye başlamıştır (Plantinga, 2022: 7). Alvin Plantinga, doktora eğitimini tamamladıktan sonra 1960 ve 1980 yılları arasında Illionis, Harward, Chicago, Michigan, Boston, Syrause ve Arizona Üniversiteleri'nde misafir öğretim üyeliği yapmış, bununla birlikte Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Avrupa, Asya gibi birçok yerde de konferans ve çeşitli etkinliklere katılmıştır (Akdemir, 2006: 24). 1981-1982 yılları arasında Amerikan Felsefe Derneği merkez bölüm başkanlığını yürüten Plantinga'nın başlıca eserleri şunlardır:

- God and Other Minds (1967)
- The Nature of Necessity (1974)
- God, Freedom, and Evil (1974)
- Tanrı'nın Bir Tabiatı Var mı? (1980)
- Faith and Rationality: Reason and Belief in God (1983)
- Warrant: the Current Debate (1993)
- Warrant and Proper Function (1993)
- Warranted Christian Belief (2000)
- Where the Conflict Really Lies
- Science, Religion, and Naturalism (Plantinga, 2022: 7).

Alvin Plantinga analitik felsefe, din felsefesi, mantık ve metafizik gibi disiplinlerde önemli çalışmalara imza atmıştır. Özellikle çağdaş din felsefesindeki tartışmalara yaptığı katkılar ile de adından söz ettirmiştir. Plantinga'nın felsefedeki temel tezini kısaca şu şekilde betimleyebiliriz.

Katı anti-metafizik tutumların ve din karşıtı felsefelerin hâkim olduğu analitik geleneğin içinden gelen Plantinga'nın temel amacı bu felsefelere karşı dinsel inancın rasyonelliğini ve teistik Tanrı'ya olan inancın epistemik açıdan haklılığını göstermektir (Akdemir, 2006: 24).

Kötülük problemi, daha çok ateist filozofların üzerinde durduğu ve konuyla ilgili yeni argümanlar geliştirdikleri bir problemdir. Ateist filozofların kötülük probleminde en çok üzerinde durdukları nokta Tanrı'nın mevcut sıfatları ile bu problemin çözülemeyeceği ve son kertede Tanrı'nın varlığını reddetmek zorunda kalacağımızdır. 20. ve 21. yüzyılda teist filozoflar, problemle ilgili ortaya koydukları çalışmalar ile ateist filozofların adeta önüne geçmiştir. Burada adının anılması gereken önemli isimlerden biri de Alvin Plantinga'dır. Plantinga, özellikle *God, Freedom and Evil* (Tanrı, Özgürlük ve Kötülük) ve *God and Other Minds* (Tanrı ve Diğer Zihinler) adlı eserlerinde bu problemi oldukça detaylı bir şekilde işlemiştir. Süt, kötülük problemi söz konusu olduğunda Plantinga'nın pozisyonunu şu şekilde özetler:

Alvin Plantinga ve birçok düşünürü göre ahlaki kötülük, insanın seçim ve iradesi sonucu meydana gelirken fiziksel kötülük, insanın iradesi dışında meydana gelen kötülüklerdir. Ancak Plantinga ahlaki ve fiziki kötülük ayrımı üzerinde çok durmaz. O bir bütün olarak kötülük probleminin teizme meydan okuyuşuna analitik önermelerle cevap arayışındadır (Süt, 2016: 65).

Plantinga kötülük problemine dair yazılan teodiselerin bu problemi açıklamak ve çözüm üretmek açısından yetersiz olduğunu düşünür. Ona göre teist bir insanın Tanrı'nın dünyada kötülüğe neden izin verdiğini anlaması kolay değildir (Süt, 2016: 65). Plantinga kötülük problemi karşısında Tanrı'nın varlığını tutarlı bir şekilde ortaya koyabilmek için teodiselerin de olması gerektiğini ancak bunun zorunlu olmadığını düşünür. Bundan dolayı kötülük problemi bağlamında Tanrı'nın varlığını mantıksal olarak savunmak için özgür irade savunmasının yeterli olacağına inanır (Akdemir, 2006: 159).

Daha önce bahsedildiği üzere Epiküros, Hume, Leibniz ve Spinoza gibi filozoflar kötülük problemini detaylı bir şekilde ele almışlardır. Plantinga bu filozoflardan farklı olarak Mackie ve McCloskey gibi ateist filozofların iddialarına odaklanmıştır ve bu iddiaları çürütmek için özgür irade savunmasını geliştirmiştir (Süt, 2016: 65). Plantinga'nın bu iki ateist düşünürü karşı ortaya koyduğu argümanlar 'özgür irade savunması' ve 'Plantinga'ya yöneltilen eleştiriler' başlığında daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Plantinga, kötülük problemini ilahi boyuttan ziyade mantıksal olarak ele almış ve evrende kötülüğün var olmasının Tanrı'nın varlığı için bir sorun teşkil etmediğini göstermeye çalışmıştır. Aslan bu noktayı şöyle ifade eder:

Kadir ve mahza hayr Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığının çelişik olmadığını hür irade savunusuyla ortaya koymayı denedi. Plantinga'ya göre hür iradesiyle iyi ve kötü fiilleri yapan insanı ihtiva eden bir dünya, aksini yapma imkânı olmadığı için daima iyiyi yapan robot benzeri yaratıkların olduğu dünyadan daha değerlidir. Tanrı hem hür yaratıklar yaratıp

hem de onların daima doğru olan şeyi yapmalarını tayin edemez. Eğer böyle yaparsa onlar bu fiilleri hür olarak yapmış olamazlar. Dolayısıyla ahlaki bakımdan iyi olan fiilleri yapacak birini yaratmak için Tanrı ahlaki bakımdan kötü fiilleri yapan birini de yaratmak mecburiyetindedir (Aslan, 2008: 98).

Plantinga'nın bu meseledeki nihai amacı evrendeki mevcut kötülükleri Tanrı'nın adaleti ekseninde değerlendirmek değildir. O bu kötülüklerin Tanrı'nın varlığı açısından bir problem oluşturmadığını göstermeye çalışır (Süt, 2016: 71). Plantinga'ya yöneltilen soru şudur: “Tanrı kötülüğe neden izin veriyor” (Plantinga, 2022: 22). Bilindiği üzere dünyada çok sayıda kötülük mevcuttur. Teistlerin iddia ettiği gibi Tanrı iyilik sever ve güçlü ise bu kötülükleri ortadan kaldırması gerekmez miydi? Yapılan kötülüklere karşı somut bir müdahalede bulunması gerekmez miydi? (Plantinga, 2022: 22). Plantinga eserinde bu soruları cevaplamaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda Plantinga Hume'un konuyla ilgili düşüncelerine başvurur ve onları aşağıdaki gibi aktarır:

Kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O hâlde iktidarsızdır. Gücü yetiyor da istemiyor mu? O hâlde kötü niyetlidir. Hem gücü yetiyor hem canı istiyor mu? O hâlde kötülük nereden geliyor? Dünyada neden sefalet var? Belli ki kesinlikle şans eseri değil. Öyleyse bir nedenden, Tanrısal varlığın niyetinden ötürü mü? Ama O, tamamen iyilikseverdir. O'nun niyetine aykırı olarak mı var? Oysa O, her şeye gücü yetendir. Böylesine kısa, böylesine açık, böylesine kesin olan bu akıl yürütmenin sağlamlığını hiçbir şey sarsamaz (Plantinga, 2022: 23).

Hume'un bu pasajdaki amacı ve ısrarla üzerinde durduğu nokta, Plantinga'ya göre, ‘Tanrı anlatıldığı kadar mükemmel ve iyilik sahibi ise evrendeki bu kötülük nereden geliyor sorusudur (Plantinga, 2022: 23). Plantinga'ya göre “belki de kötülük, bir şekilde iyiliğin varlığı için gereklidir.’ (Plantinga, 2022: 23). Örneğin yaralı olan hamile bir kadının bebeğinin alınması dışarıdan bakıldığında kötü bir şey olarak görülebilir. Ancak annenin hayatta kalabilmesi için bu gerekli bir müdahale olabilir. Ona göre dünyadaki kötülükler amaçsız değildir çünkü mutlak güç sahibi olan Tanrı amaçsız hiçbir şeyi meydana getirmez. Ona göre Tanrı'nın dünyadaki kötülüklere izin vermesinin haklı sebepleri vardır (Yasa, 2022: 37). Süt çalışmasında Plantinga'nın kötülük problemindeki amacını şu şekilde özetler:

Plantinga evrendeki kötülük ile Tanrı'nın varlığı arasında mantıksal bir tutarsızlık ya da çelişkinin olmadığını yine mantık kurallarına istinaden açıklamaya gayret etmektedir. Başka bir ifade ile o, kötülüğün varlığına rağmen her şeyi gücü yeten (omnipotent), herşeyi bilen (omniscient) ve tamamıyla iyi olan (wholly good) bir Tanrı'nın varlığına olan inancın haklılığını savunmaktadır (Süt, 2016: 70).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere Plantinga, Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında bir tutarsızlığın olmadığını düşünür. Plantinga'nın böyle

düşünmesindeki en önemli etken insanın sahip olduğu özgür irade yeteneğidir. Plantinga özgür irade yeteneğinden hareketle kötülük probleminde en makul cevap olarak bir savunma tasarlamıştır.

Bu savunma ile Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında olduğu iddia edilen tutarsızlığın ortadan kalkabileceğine inanır. Plantinga kendi argümanını 'özgür irade savunması' olarak adlandırılmıştır (Akdağ, 2006: 33). Özgür irade savunmasının detaylarına geçmeden önce Plantinga'nın bu savunmayı neden ileri sürdüğüne değinmek faydalı olacaktır.

İkinci bölümde bahsedildiği üzere, teistlerin savunduğu, ateistlerin ise tutarsız olmakla suçladığı önermeler şunlardır:

- (1) Tanrı her şeye gücü yetendir.
- (2) Tanrı tamamen iyidir.
- ve
- (3) Kötülük vardır (Plantinga, 2022: 26).

Ateistler yukarıdaki önermelerin birbirleriyle tutarsız olduğunu iddia eder. Mackie'ye göre (1) ve (2)'nin doğru olduğunu kabul edersek (3)'ü yanlış kabul etmemiz gerekir. Mackie ayrıca Tanrı'nın mutlak güç ve iyilik sahibi olduğunu düşünen teologların bile, çelişkiye düşmemek amacıyla, bu üç önermenin birlikte doğru olabileceğini iddia etmediklerini söyler (Akdağ, 2006: 55). Mackie ve onun gibi düşünen ateistlere karşı birçok teist düşünür, Augustine'in görüşlerinden yola çıkarak, iddia edilen tutarsızlığa karşı özgür irade kavramı ile çözüm bulmaya çalışmıştır (Akdağ, 2006: 57). Augustine'e göre özgür irade Tanrı tarafından insana verilmiş en değerli yetenektir. İnsan bu yeteneği sayesinde dünyadaki iyiliği ve kötülüğü ayırt edebilen bir varlıktır. İnsanı insan yapan en önemli şey özgür irade yeteneğidir. Plantinga Augustine'in özgür irade tezini sistematize ederek daha güçlü bir argüman haline getiren kişidir. Bir sonraki başlıkta Plantinga'nın özgür irade savunması detaylı olarak işlenecektir.

5.1. Alvin Plantinga'nın Özgür İrade Savunması

Plantinga özgür irade savunması ile mutlak anlamda güçlü ve iyilik sahibi olan Tanrı'nın varlığı ile dünyadaki kötülüğün bir çelişki yaratmadığını kanıtlamaya çalışır. Plantinga'ya göre "özgür irade savunmasında önemli olan şey, bir eyleme ilişkin olarak özgür olma fikridir. Bir kimse, belirli bir fiilde özgür ise, o fiili yapmakta veya yapmamakta özgürdür" (Plantinga, 2022: 48). Tanrı, özgür iradelerini kötülük yapmaktan yana kullanabilen bununla birlikte yine aynı irade ile iyilik yapma olanağına da sahip olan insanların ve diğer canlıların yaşadığı bir dünya yaratmıştır (Akdemir,

2006: 162). Dünyada karşımıza çıkan ahlaki kötülüklerin sebebi özgür irade yeteneğine sahip olan insandır. Tanrı'nın kötülüğün hiç olmadığı bir dünya yaratmasından ziyade özgür iradeleri ile hem kötülük hem de iyilik yapan insanların olduğu bir dünya yaratması daha değerlidir. Akdağ, Plantinga'nın ifadelerine de yer vererek bu konuyu şu şekilde betimlemiştir:

Özgür şekilde hem iyi olanı hem de kötü olanı yapabilen varlıkları içeren bir dünya ve kötülükten daha çok iyilik olan, tersini yapmaya muktedir olmadığı için genellikle doğru olanı (iyi olanı) yapan yarı otomat varlıkları içeren bir dünyadan daha değerlidir. Bu halde Tanrı özgür varlıklar yaratabilir, fakat O, nedensel bir şekilde onların yalnızca doğru olanı yapmalarını belirleyemez. Çünkü Tanrı, böyle yaparsa, o zaman onlar, doğru olan şeyi özgürce yapamayacaktır. Ahlaki iyilik yapma gücüne sahip varlıklar yaratmak, ahlaki kötülük yapma yetisine sahip varlıklar yaratmak demektir. O, ahlaki kötülüğün imkanını yaratıp da aynı zamanda onun bilfiilliğini yasaklayamaz. Ne var ki, özgür varlıkların bazen yanılmaları, Tanrı'nın kudreti ve iyiliği aleyhinde bir şey söyleme durumunu ortaya çıkarmaz (Akdağ, 2006: 59).

Birçok düşünürü göre kötülük problemi söz konusu olduğunda özgür irade savunması ateistlere karşı kullanılacak en güçlü argümanlardan biridir (Akdemir, 2006: 162). Özgür irade savunması en temelde Mackie'nin eleştirilerine karşı geliştirilmiştir. Ateist düşünürler kötülük olgusundan hareketle inançlar kümesindeki önermelerin birbirleriyle bir çelişki barındırdığını ifade ederler. Bununla birlikte dünyada var olan kötülüğün sorumluluğunun da Tanrı'da olduğunu kanatılmaya çalışırlar. Ateist düşünürlerin bu argümanlarına karşı olarak teist düşünürler ise özgür irade savunması ile inançlar kümesinde iddia edildiği gibi bir çelişkinin olmadığını ve var olan kötülüğün sorumluluğunun Tanrı'da değil özgür iradeye sahip insanlarda olduğunu göstermeyi hedeflemişlerdir (Akdemir, 2006: 163). Bu savunma daha çok ahlaki kötülüklerin kaynağı hakkında fikir beyan etmektedir. Özgür irade savunması her ne kadar özünde ahlaki kötülüklerle karşı bir cevap verme çabası olsa da doğal kötülüklerle de bir açıklama getirmiştir. Fakat doğal kötülüklerle karşı ortaya konulan önermeler daha zayıftır ve yeterince ikna edici değildir. Plantinga doğal kötülükler konusunda St. Augustine'nin görüşlerini benimsemiş ve doğal kötülüklerinin sorumluluğunu da şeytana yüklemiştir. Süt, Plantinga'nın doğal kötülüklerle ilgili tutumunu şöyle özetler:

Özgür irade savunması, doğal kötülükleri şeytan ve yandaşlarına atfederek doğrudan konu edinmez. Plantinga, doğal kötülükler konusunda St. Augustine'nin görüşlerini benimser ve doğal kötülükleri de yine özgür iradesi ve akli olan insan dışı özgür ruhlu varlıklara, şeytan ve avanesine dayandırmaktadır. Ona göre özgür irade savunmacısı, bunun doğruluğunu iddia etmez ama bunun mümkün olabildiğini ileri sürer (Süt, 2016: 72).

Plantinga'nın özgür irade savunmasında doğal kötülükleri insanlardan farklı bir varlığın sorumluluğuna bırakması yeterince tatmin edici bulunmamıştır. Örneğin deprem doğal bir kötülüktür. Ancak, müteahhitin eksik malzeme kullanmasından dolayı yıkılan bir binayı ve onun içinde ölen onlarca insanı düşünelim. Bu kötülüğü insanın değil de yalnızca şeytanın sorumluluğuna nasıl yükleriz? Binayı yapan varlık özgür irade yeteneğine sahip bir insandır ve meydana gelen felaketin sorumluluğu aslında o insana aittir. Plantinga'nın burada doğal kötülüklerin sebebi olarak şeytanı göstermesi yeterli ve makul bir cevap olarak görülmemiştir. Bu sebeple Plantinga'nın özgür irade savunmasında doğal kötülüklerle dair daha sağlam bir açıklama sunması beklenmektedir. Doğal kötülükleri şeytanın sorumluluğunda gören Plantinga ahlaki kötülüklerin sorumluluğunu özgür iradeye sahip olan insana yüklemiştir. Plantinga konuyla ilgili görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade eder:

Önemli ölçüde özgür (ve kötü eylemlerden dağa fazla iyiliği özgürce gerçekleştiren) varlıkları içeren bir dünya, hiçbir şekilde özgür varlıkları içermeyen bir dünyadan daha değerlidir. Şimdi, Tanrı özgür varlıklar yaratabilir, ancak onların sadece doğru olanı yapmalarına neden olamaz veya onları belirleyemez. Çünkü eğer bunu yaparsa, o halde onlar önemli ölçüde özgür sayılmazlar ve doğru olanı özgürce yapamazlar. Bu nedenle O, ahlaki iyiliğe muktedir varlıklar yaratmak için, ahlaki kötülüğe muktedir varlıklarda yaratmalıdır. Ve bu varlıkların kötülük yapmama özgürlüğünü onlara veremediği gibi, aynı zamanda onları yapabilmelerinden de alıkoymaz. Ne yazık ki Tanrı'nın yarattığı bazı özgür varlıkların, özgürlüklerini kullanırken hata yaptıkları ortaya çıkmış ve ahlaki kötülüğün kaynağı da bu olmuştur. Bununla birlikte özgür varlıkların bazen yanlış yönelmesi gerçeği ne Tanrı'nın her şeye kadirliğine ne de O'nun iyiliğine karşı sayılabilir. Nitekim O, ahlaki kötülüğün ortaya çıkmasını, ancak ahlaki iyiliğin olasılığını ortadan kaldırarak önleyebilirdi (Plantinga, 2022: 49).

Plantinga'nın savunması, dünyadaki mevcut kötülüklerin, irade sahibi varlıklara verilen yeteneğin bir sonucu olarak gören ve daha büyük iyiliklerin var olabilmesi için bu kötülüklerle ihtiyacımız olduğunu öne süren bir savunmadır (Süt, 2016: 71).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi özgür irade savunması dünyadaki mevcut kötülükler ile Tanrı'nın varlığı arasında bir çelişki olmadığını kanıtlamaya çalışır. Mackie ve Flew gibi ateist düşünürler ise, özgür irade savunmasına rağmen, kötülüğün varlığı ve Tanrı'nın varlığı arasında bir çelişki olduğunda ısrar ederler: Şöyle ki;

- 1) Tanrı mevcuttur.
- 2) Tanrı mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibidir.
- 3) Kötülük vardır (Plantinga, 2022: 26).

Mackie'ye göre yukardaki önerme grubunda var olan tutarsızlık kolayca göze çarpmamaktadır. Tutarsızlığı daha net görebilmek için 'iyilik', 'kötülük' ve 'güçlü' kavramlarının aralarındaki ilişkiye daha yakından bakmak gerekir (Akdağ, 2006:56). İyilik ve kötülük birbirlerine zıt olan kavramlardır. Bununla birlikte, mutlak güç ve

iyilik sahibi bir Tanrı insanların yararına olmayan her şeyi ortadan kaldıracaktır. Mackie söz konusu tutarsızlığı gösterebilmek adına şu soruları sorar: Eğer teistlerin iddia ettiği gibi mutlak güç sahibi bir Tanrı varsa dünyadaki kötülükleri önlemesi gerekmez mi? Mutlak iyilik sahibi Tanrı kötülüklerin oluşmasına neden izin veriyor? Bu ve benzeri sorular, Mackie'ye göre, yukarıdaki önermelerin bir arada kabul edilmeyeceğinin bir kanıtı olarak görülebilir. Mackie'nin yukarıda bahsi geçen önermelerini Peterson şu şekilde betimlemiştir:

- 1) Tanrı, dünyadan bağımsız, gerçek bir varlıktır.
- 2) Her şeye gücü yeten bir varlık, mantıksal olarak mümkün olan her durumu meydana getirebilir.
- 3) Tamamen iyi bir varlık, kötülüğe karşıdır ve mümkün olduğunca onu ortadan kaldırmaya çalışır.
- 4) Her şeyi bilen bir varlık, mantıksal olarak bilinmesi mümkün olan her şeyi bilir.
- 5) Kötülüğün varlığı mantıksal olarak gerekli değildir (Peterson, 1998: 23).

Mackie ve onun gibi düşünen ateist filozoflara göre bu argüman teistlerin içinde bulunduğu tutarsızlığı net olarak göstermektedir. Çünkü bu özelliklere sahip Tanrı dünyadaki kötülükleri engellemesi gerekirken onların oluşmasına izin vermektedir. Bundan dolayı Tanrı'nın ve kötülüğün varlığının bir arada savunulması doğru değildir. Ateist düşünürlerin bu argümanlarına karşı olarak teist düşünürler Augustine'in özgür irade fikrinden yola çıkarak Tanrı'nın varlığı ile dünyadaki kötülüğün varlığının bir çelişki yaratmadığını göstermeye çalışırlar. Bu amaç doğrultusunda en sık başvurulan argüman Plantinga'nın özgür irade savunmasıdır.

Kökleri Augustine'e kadar geri götürülebilse de özgür irade savunmasını sistematize eden kişi Plantinga'dır. Plantinga, Mackie'nin eleştirisinin tutarsız olduğunu iddia eder ve A kümesi olarak belirttiği önerme grubunu aşağıdaki şekilde sıralar:

- 1) Tanrı mevcuttur.
- 2) Tanrı mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibidir.
- 3) Kötülük vardır (Plantinga, 2022: 26).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Mackie'nin iddiası A kümesinin tutarsız olduğu yönündedir. Plantinga ise bu önerme kümesinin tutarsız olmadığını göstermeye çalışır. Plantinga öncelikle bir kümenin tutarsız olmasının ne demek olduğunu açıklar. Bir önerme grubunun açıkça tutarsız olması için öğelerden herhangi biri başka bir öğenin yanlışlaması ve deçillemesi olmamalıdır, eğer olursa bu önerme grubunun tutarsız olduğunu söyleyebiliriz (Plantinga, 2022: 26). Buradan yola çıkan Plantinga, Mackie'nin iddia ettiği önerme grubunun tutarsız olmadığını söyler.

Bunu göstermek adına Plantinga, Tanrı, Özgürlük ve Kötülük adlı eserinde 1., 2. ve 3. önermenin değilini aşağıdaki şekilde yazar:

- (1) “Tanrı her şeye gücü yeten değildir (ya da Tanrı’nın her şeye gücünün yetebilmesi yanlıştır.)
- (2) Tanrı tamamen iyi değildir.
- ve
- (3) Kötülük yoktur” (Plantinga, 2022: 27).

Bu önermelerin herhangi bir tanesi A kümesinde yer almaz, dolayısıyla Plantinga’ya göre, A kümesinde herhangi bir tutarsızlık yoktur. Plantinga tutarsız olan bir önerme grubuna aşağıdaki şekilde örnek verir bu örneği B kümesi olarak ismlendirir.

- 4) Bütün çiçekler güzel kokulu ise papatya da güzel kokuludur.
- 5) Bütün çiçekler güzel kokar.
- 6) Papatya güzel kokulu değildir (Plantinga, 2022: 27).

Yukarıdaki önermeler kendi içinde çelişkilidir. şimdi bir de B kümesine aşağıdaki önermenin eklendiğini düşünelim.

- 7) Papatya güzel kokuludur.

B kümesindeki 6. önerme, 7. önermeyi yanlışladığı için B kümesi tutarsız bir önerme grubuna karşılık gelir (Plantinga, 2022: 28). Bununla birlikte, mantık ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda, açık bir şekilde çelişki olan kümeler biçimsel olarak da çelişkilidir (Plantinga, 2022: 28). Mackie, A kümesinin biçimsel olarak çelişkili olduğunu düşünüyorsa bunun doğruluğunu kanıtlaması gerekir ancak Plantinga’ya göre bu çok mümkün görünmez. Çünkü A kümesinde hem bir önermenin kendisi hem de onun değili yoktur. Bundan dolayı A kümesi biçimsel olarak çelişki barındırmamaktadır (Plantinga, 2022: 28).

Plantinga’ya göre, bir önerme grubunun çelişkili veya tutarsız olduğunu göstermeye yarayan başka bir yöntem daha vardır. Bu yöntemi de Plantinga C kümesi olarak adlandırdığı bir küme üzerinden gösterir. C kümesinin önermeleri şunlardır:

- 8) Gül, Papatyadan daha güzel kokar.
- 9) Papatya, Orkideden daha güzel kokuludur.
- ve
- 10) Gül, Orkideden daha güzel kokulu değildir (Plantinga, 2022: 28).

Bu önerme grubu ne açıkça ne de biçimsel olarak çelişkilidir. Fakat C kümesinin elamanlarının üçünün de aynı anda doğru olması mümkün değildir. Çünkü herhangi bir önermeyi yanlışladığımızda bunu bir diğer önermeden çıkaramayız (Plantinga, 2022: 28). C kümesi için zorunlu doğru önerme şu şekildedir:

11) Gül, Papatyadan daha güzel kokuluysa ve Papatya, Orkideden daha güzel kokuluysa, o halde Gül, Orkideden daha güzel kokuludur (Plantinga, 2022: 28).

C kümesine 11'i eklediğimizde mantık kurallarına göre çelişkili bir önerme grubu haline gelir. Çünkü 8, 9 ve 11. önermeler 10'un değilini verir (Plantinga, 2022: 28). Tekrardan A kümesine dönecek olursak Mackie ve onun gibi düşünen ateist düşünürler A kümesinin çelişkili olduğunu iddia etseler de bu çelişkiyi ne açıkça ne de biçimsel olarak gösterebilirler. Diğer bir seçenek Mackie'nin iddia ettiği çelişkinin örtük bir çelişki olabileceğidir (Plantinga, 2022: 41). Fakat ateistleri A kümesinin örtük bir çelişki içerdiğini gösterebilmeleri için de zorunlu doğru bir önerme bulmaları gerekir. Zorunlu doğru olan bu önerme, A kümesine eklendiğinde, A kümesinin biçimsel olarak çelişkili bir küme haline gelmelidir. Ancak Plantinga'ya göre, hiçbir ateist düşünürün bu türden zorunlu bir önerme bulması mümkün görünmemektedir (Plantinga, 2022: 41). Plantinga'nın oluşturduğu özgür irade savunmasının amacı da zorunlu doğru önermeyi ortaya koyarak A kümesinin tutarlı olduğunu göstermektir. Plantinga, A kümesindeki 1. ve 2. önermeyi birleştirir ve oluşturduğu yeni önermeyi 1 olarak adlandırır:

1) Tanrı her şeyi bilen her şeye gücü yeten mutlak iyilik sahibidir (Plantinga, 2022: 44).

Önermelerinin tutarlı olduğunu göstermek için yeniden oluşturulacak olan önerme şudur:

12) "Tanrı, kötülüklerin olduğu bir dünya yaratır. Bunu yapmasının da iyi bir nedeni vardır." (Plantinga, 2022: 44).

Eğer 12, ile 1 tutarlıysa o halde 1 ve 3'ün de tutarlı olduğu, aynı zamanda da A kümesinin tutarsız olmadığı ortaya çıkacaktır. Oluşturulan yeni önermedeki kilit kısım "iyi bir neden" kavramıdır. Plantinga'ya göre, dünyadaki kötülükleri açıklamak için iyi bir neden gösterilirse tutarlılık sağlanmış olacaktır (Yaran, 2021: 47). Teistler bu durumu iki yolla gösterebilir: Birincisi, mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibi Tanrı'nın var olması durumunda dünyadaki mevcut kötülüklerin oluşmasına izin vermesinin geçerli bir nedeni olduğu üzerinde durulabilir. İkinci olarak ise teistlerin, Tanrı'nın kötülüklere müsaade etmesine sebep olan iyi nedenin gerekçeleri ile göstermeleri gerekir (Plantinga, 2022: 44). Plantinga, Augustinus'un konuyla ilgili fikirlerini şöyle aktarır:

Bazı insanlar, bir yaratılmışın özgür iradeye sahipken her zaman Tanrı'ya bağlı kalırsa ve asla günah işlemese daha iyi olacağını tam anlamıyla görürler ve sonra insanların günahları üzerinde düşündüklerinde, günah işlemeye devam ettikleri için değil, yaratıldıkları için üzülürler. Derler ki: Bizi asla günah işlemek istemeyecek, her zaman değişmez hakikatin tadını çıkaracak şekilde yaratılmalıydı. Üzülmemeli ve kızmamalılar. Tanrı, insanları, sırf onları yarattığı için günah işlemeye zorlamadı ve onlara günah işlemek ile günah işlememek arasında seçim yapma gücü verdi. Hiç günah işlememiş ve asla günah

işlemeyecek melekler vardır. Tanrı'nın iyiliğinin cömertliği öyledir ki, önceden bildiği varlıklar bile sadece günah işlemekle kalmayıp, aynı zamanda günah işleme isteğinde kalmaktan da geri durmamıştır. Kaçan bir at, kendi kendine hareket ve duyu algısı olmadığı için kaçamayan bir taştan daha iyi olduğu gibi, özgür iradesiyle günah işleyen bir varlık, sadece özgür iradesi olmadığı için günah işlemeyen bir varlıktan daha üstündür (Plantinga, 2022: 44-45).

Augustinus'un burada ortaya koymak istediği fikir şudur: Tanrı dünyadaki kötülöklere izin vererek en mükemmel dünyayı yaratmıştır. Augustinus'un özgür irade temelli bu görüşü özgür irade teodisesi olarak da isimlendirilmiştir (Yaran, 2021: 47). Özgür irade savunması ile özgür irade teodisesinin benzerlikleri ve farklılıkları şu şekilde sıralanabilir: İki görüşün de ortak amacı 1 ve 12'nin, bununla birlikte A kümesinin tutarlı olduğunu göstermektir (Plantinga, 2022: 46). Aralarındaki fark ise; özgür irade teodisesi 1 ile 12'nin tutarlı olduğunu düşünmekle birlikte aynı zamanda 12'nin doğru bir önerme olduğunu da iddia ederek Tanrı'nın niçin kötülöklere izin verdiğini belirlemeye çalışır (Plantinga, 2022: 46). Özgür irade savunmasında ise 1 ile 12'nin tutarlı olduğu gösterilirken aynı zamanda 1 ile uyumlu ve 12'yi içeren bir önerme bulmak amaçlanır ancak bu önermenin doğru olduğu iddia edilmez (Plantinga, 2022: 47). Plantinga, mutlak iyilik sahibi Tanrı ile kötülüğün varlığı önermesinin tutarlı olduğunu gösteren önermeyi bulmuştur. Yaran, Plantinga'nın görüşünü şu şekilde ifade eder: "Tanrı her şeye gücü yetendir, ancak ahlaki kötülöklere olmadığı ve özgür iradeleri ile sadece iyilik yapılan bir dünya yaratması onun gücü dahilinde değildir" (Yaran, 2021: 48). 'Tanrı'nın gücü dahilinde değildir' kısmı özgür irade savunması açısından en önemli noktalardan biridir. Plantinga bunu şu şekilde ifade eder: "İsteddiği bir mümkün dünya yaratmak, Tanrı'nın gücü dahilinde midir?" (Plantinga, 2022: 54). Tanrı mevcut alem içerisinde mantıksal imkân dahilinde olan nesnelere veya canlıları yaratabilir. Tanrı dünyada bir arabayı, bir ağacı veya bir koltuğu yaratabilir. Ancak Tanrı evli bekarlar, yuvarlak üçgenler yaratamaz ya da "3+3=7" önermesinin doğru olduğunu gösteremez. Burada öncelikle mümkün dünyanın ne anlama geldiğini açıklamamız gerekir.

Mümkün dünyayı Akdağ şu şekilde tanımlar: "Bir mümkün dünya, mümkün olgular bütünüdür. Bir mümkün dünyanın içerdiği olgular bilfiil ve bilfiil olmayan olarak iki kısımda değerlendirilmektedir" (Akdağ, 2006: 61). Tanımı daha açıklayıcı hale getirmek gerekirse şu örnekleri verebiliriz.

- Toplum Sözleşmesi Jean-Jacques Rousseau tarafından yazılmıştır.
- Trabzon Marmara bölgesinde yer alan bir ildir.

Yukarıdaki birinci önermede bilfiil bir olguya referans yapılmıştır. İlk önerme güncel bir önermedir. Fakat ikinci önerme mümkün bir olgudur ve bilfiil bir olguya referans

yapılamaz (Akdağ, 2006: 61). Çünkü Trabzon Marmara bölgesinde yer alan bir il değil, Karadeniz Bölgesi'nde yer alan bir ildir. Mümkün dünya kendi içerisinde birtakım durumları barındırır. Plantinga'ya göre Tanrı mümkün dünya içerisinde sadece bir ağacı, bir bardağı ve bir arabayı yaratabilir. Bunlar mümkün dünyanın birer unsurudur. Fakat bunlar zorunlu unsurlar değildir. Tanrı sayıları yaratamaz, çünkü sayılar mümkün dünyanın zorunlu unsurlarıdır. Tanrı mümkün dünya içerisinde sadece güncelleme yapar (Akdağ, 2006: 62).

Özgür irade savunması için diğer bir önemli soru da şudur: "Tanrı, ahlaki iyiliği içeren ama ahlaki kötülüğü içermeyen bir dünya yaratabilir mi?" (Plantinga, 2022: 67). 17. yy. düşünürlerinden Leibniz'e göre Tanrı her türlü mümkün dünyayı yaratabilecek güçtedir. Ona göre Tanrı tarafından yaratılmış olan bu mümkün dünya diğer seçenekler arasındaki en iyi olanıdır. Tanrı birden fazla seçenek arasından en mükemmel olanı yaratmıştır (Akdağ, 2006: 63). Leibniz'in bu görüşlerinden hareketle Mackie'ye göre de bu sıfatlara sahip olan Tanrı mantıksal imkanlar çerçevesinde her şeyi yaratabiliyorsa, sadece iyiliğin olduğu ve içerisinde herhangi bir kötülüğü barındırmayan bir mümkün dünya da yaratabilir (Akdağ, 2006: 63). Bu mümkün dünya içerisinde sadece iyi davranışlarda bulunan ve özgür iradeleri ile seçim yapan insanları da yaratabilir. Plantinga hem Leibniz'in görüşlerini hem Mackie'nin görüşlerinin doğru olmadığını ifade eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi Plantinga'ya göre kötülüğün olmadığı sadece iyilik yapan varlıkların olduğu bir dünyadan ziyade içerisinde kötülüğün ve iyiliğin bir arada olduğu bir dünya yaratmak daha değerlidir. Plantinga'ya göre Tanrı'nın kudret sahibi olması her mümkün dünyayı yaratabileceği anlamına gelmez. Bundan dolayı Plantinga, Leibniz'in görüşlerinin hatalı olduğunu düşünür ve bunu "Leibniz'in yanılması" olarak isimlendirir (Plantinga, 2022: 67). Plantinga, Mackie ve onun gibi düşünen ateist düşünürlerin iddia ettiği 'Tanrı her mümkün dünyayı yaratabilir' görüşüne karşılık olarak karşı olgusal bir argüman geliştirmiştir (Akdağ, 2006: 65).

Bu argümanın öğeleri şunlardır:

- Bir okul müdürüne 20 bin TL rüşvet teklif edilirse okul müdürü bunu kabul edecektir.
- Bir okul müdürüne 20 bin TL rüşvet teklif edilirse okul müdürü bunu kabul etmeyecektir (Akdağ, 2006: 65).

Plantinga'ya göre bu önermelerin gerçekleşme ihtimali aynı orandadır. Mackie ve diğerlerinin iddia ettiği gibi Tanrı kötülüğün olmadığı bir dünya yaratsaydı yukarıdaki önermelerden sadece bir tanesi gerçekleşebilir nitelikte olacaktı (Akdağ, 2006: 65).

Örneğin okul müdürü yapılan teklifi kabul ettiğinde ahlaki açıdan yanlış bir davranışta bulunur. Bu sebeple sadece iyiliğin olduğu bir mümkün dünyada karşı olgusal önermelerin bir anlamı olmayacaktır (Akdağ, 2006: 65). Bundan dolayı ateistlerin iddia ettiği mümkün dünyada böyle bir olgunun olması söz konusu değildir. Çünkü böyle bir mümkün dünya yaratmak Tanrı'nın gücü dahilinde değildir. Tanrı, özgür iradeleri ile karar veren insanlar yaratabilir ve bu insanların verdiği kararlara müdahil olmaz.

Özetle; Plantinga'nın özgür irade savunması ile göstermeye çalıştığı şey Tanrı'nın varlığı ile kötülüğün varlığı arasında bir çelişki olmadığıdır. Yani A kümesi tutarsız bir önerme grubu değildir. Plantinga'ya göre dünyadaki kötülüklerin oluşmasında Tanrı'nın bir sorumluluğu yoktur. Ona göre dünyadaki kötülükler, özellikle ahlaki kötülükler, insanların özgür iradeleri ile vermiş olduğu kararlar sonucunda meydana gelir.

5.2. Alvin Plantinga'ya Yöneltilen Eleştiriler

Plantinga'ya göre, Mackie ve diğer ateist düşünürlerin, testlerin inançlar kümesinde bir çelişki olduğunu kanıtlamaları, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, pek mümkün gözükmemektedir. Bu çelişkinin var olduğunu kanıtlayabilmeleri için kötülük olgusundan ve Tanrı'nın varlığından hareketle herkesin zorunlu olarak doğru kabul edeceği bir argüman ortaya koymaları gerekir. Fakat Plantinga ateistlerin böyle bir argüman oluşturamayacağına inanır. Plantinga ayrıca 'Tanrı sürekli iyilik yapan bir varlıktır ve kötülüğün olmadığı bir dünya yaratabilir' eleştirisini de kabul etmemektedir. Çünkü Plantinga'ya göre Tanrı sürekli iyilik yapan insanlar yaratsaydı bu insanları özgür olarak nitelendiremezdik. Bu insanlar bilinçleri olmayan birer robottan farksız olurdu. Bundan dolayı hem iyiliğin hem de kötülüğün olduğu bir dünya yaratmak daha değerlidir. Bununla birlikte Tanrı dünyadaki mümkün olan şeyleri yaratabilir. Örneğin Tanrı kare üçgenler ve evli olan bekârlar yaratamaz. Bunlar özleri itibariyle Tanrı açısından yaratılması mümkün olmayan şeylerdir (Peterson, Hasker, Henbach, Bsinger 2020: 282). Dünyada var olan ahlaki kötülüklerin sebebi insanların özgür iradeleri ile yanlış seçimlerde bulunmasıdır. Mackie ve Flew'e göre Plantinga'nın bu görüşleri pek tatmin edici değildir. Ateist düşünürlerin Plantinga'ya yaptıkları eleştirilerin başında 'mutlak anlamda güçlü olan bir Tanrı'nın sadece iyiliğin olduğu bir mümkün dünyayı yaratabileceği' görüşü gelmektedir. Mackie Plantinga'ya şu soruyu yöneltir: "Eğer Tanrı insanı özgür iradesini kullandığında bazen iyi olanı bazen kötü olanı tercih edecek şekilde yarattıysa neden insanı özgürce daima iyiyi seçecek şekilde yaratmamıştır" (Yaran, 2021: 50). Ateist düşünürlere göre, eğer Tanrı bu sıfatlara sahip ise insanları hep iyi eylemler gerçekleştirecek şekilde yaratabilirdi. Fakat insanlar hem kötülük hem de

iyiliği seçen varlıklar olarak yaratılmıştır. İnsanların bu şekilde yaratılması Tanrı'nın iddia edilen sıfatları ile çelişmektedir (Yaran, 2021: 50). Flew de Tanrı'nın sadece iyiliği seçebilen insanları yaratabileceğini söylmenin yanlış olmadığını savunur. (Yaran, 2021: 49). Flew ve Mackie'nin görüşüne göre Tanrı herhangi bir kötülüğün olmadığı bir dünya yaratabilir, yani bu şekilde yaratılan bir dünyada insanların yapacağı eylemler veya davranışlar her ne kadar önceden belirlenmiş olsa da sadece iyiliği seçebilen insanlar var olabilirdi (Yaran, 2021: 51). Plantinga'ya göre özgür irade kavramı ile determinizm kavramı hiçbir suretle bağdaşmaz.

Plantinga'ya göre Tanrı istenilen her dünyayı yaratabilecek bir durumda değildir (Peterson, Hasker, Henbach, Bsinger 2020: 283). Plantinga özgür irade ve determinizmin bağdaşmayacağını şu şekilde açıklar:

Eylemi gerçekleştireceğini veya yapamayacağını önceden belirleyen hiçbir koşul ve/veya nedensel ilke yoktur. Söz konusu anda o eylemi yapmak veya gerçekleştirmek, onun yetkisi dahilinde olabileceği gibi, o eylemden kaçınmak da onun yetkisi dahilindedir. Bu şekilde tasarlanan özgürlük, tahmin edilemezlik ile karıştırılmamalıdır (Plantinga, 2022: 48).

İnsanın özgür olması demek dışarıdan kendisine herhangi bir müdahale olmaması anlamına gelir. İnsanların daima iyi eylemleri seçebilecek bir şekilde yaratılması ve özgür bir varlık olması birbiriyle bağdaşmayan iki durumdur (Yaran, 2021: 51). Çünkü Tanrı sadece iyilik yapan insanlar yaratmış olsaydı burada önceden belirlenmişlik söz konusu olurdu. Böylece insanlar bilinçleri olmayan bir robottan farsız olurdu. Çünkü robotlarda önceden belirlenmişlik söz konusudur. Aydın'ın da ifade ettiği gibi Flew ve Mackie'nin argümanları yeterince tatmin edici olmamakla birlikte aynı zamanda da anlamsızdır. "Her şeyden önce daima iyiyi seçmek insanda kötülüğe karşı herhangi bir yatkınlığın bulunmaması demek olur" (Aydın, 1991: 186) Özgür irade savunması bize gösteriyor ki, ateist düşünürler mantıksal kötötülük problemi açısından teizmin Tanrı anlayışında bir çelişki olduğunu başarılı bir şekilde gösterememiştir (Yaran, 2021: 52). Mantıksal kötülük probleminin savunucularının üzerinde durdukları en önemli nokta mutlak güç sahibi, mutlak iyilik sahibi bir Tanrı'nın varlığı ve kötülüğün varlığının aynı anda kabul edilmesinde bir çelişki olduğunu ifade ederken bunla birlikte bu sıfatlardan vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Yaran, 2021: 53).

Plantinga'ya diğer bir eleştiri de McCloskey'den gelmiştir. McCloskey'e göre kötülük problemini özgür irade kavramını kullanarak ele almak ve bu probleme çözüm getirmeye çalışmak makul bir yol olarak görülebilir. Ancak, McCloskey'e göre, eğer Tanrı iddia edildiği gibi her şeye gücü yeten bir varlık ise o halde var olan kötülüklere izin vermeyebilir. McCloskey söz konusu sıfatlara sahip Tanrı'nın, en azından, bu

kötülüklerin sayısını azaltması gerektiğini iddia eder (Akdağ, 2006: 86). McCloskey'in diğer bir itirazı ise özgür irade kavramının var olmadığını gösterebilmek ile ilgilidir. Akdağ'ın da eserinde belirttiği gibi "Eğer Tanrı ezeli bir bilgiye sahipse bu insanın sahip olduğu özgür irade niteliği ile bağdaşmazdır" (Akdağ, 2006: 86). McCloskey'e göre eğer bu önermenin zorunlu olarak doğru olduğu gösterilebilirse özgür irade kavramının var olmadığı kanıtlanabilir.(Akdağ, 2006: 86). Çünkü McCloskey'e göre Tanrı mutlak anlamda güçlü olmasının yanı sıra evrende var olan her şey hakkında bir ön bilgiye sahiptir.

Tanrı insanların herhangi bir eylemi ne zaman yapacağını veya başlarına ne zaman ne geleceğini önceden bilir (Akdağ, 2006: 86). Bu sıfatlara sahip bir Tanrı'nın dünyada var olan kötülüklerden sorumlu kabul edilmeyip özgür iradeleri olan insanlardan sorumlu kabul edilmesi arasında bir tutarsızlık vardır. Plantinga'ya göre, Tanrı insanları özgür birer varlık olarak yaratırken insanların ne yapacağını, iyi veya kötü eylemlerde bulunup bulunmayacağını zorunlu olarak bilir. Tanrı örneğin benim yüksek lisans tezimi yazıp yazamayacağımı bu süreçte neler yaşayacağımı da bilir. Peki Tanrı bu bilgilere sahipse neden insanların özgür iradeleri ile sadece iyiyi seçmelerine imkân vermez? (Akdağ, 2006: 87). Plantinga bu soruya "Dünyalar arası ahlaki yozlaşmışlık fikri" ile cevap vermeye çalışır. (Plantinga, 2022: 72). Plantinga bu fikri şu şekilde açıklar:

Açıktır ki, dünyalararası ahlaki yozlaşmışlıktan muzdarib kişilerin olması mümkündür. Daha genel olarak ise bundan herkesin muzdarib olması mümkündür ve eğer bu olasılık aktüel olsaydı, o hâlde Tanrı her şeye gücü yeten olsa da sadece gerçekte var olan kişileri ve ahlaki iyiliği içeren ancak ahlaki kötülüğü içermeyen mümkün dünyalardan hiçbirisini yaratamazdı. ... Bu sebeple içinde ahlaki iyilikler ürettikleri bir dünyayı yaratmanın bedeli, aynı zamanda ahlaki kötülük ürettikleri bir dünyayı yaratmaktır (Plantinga, 2022: 72).

Bundan dolayı Tanrı dünyada sadece iyiliğin olduğu fakat herhangi bir kötülüğün olmadığı bir dünya yaratamaz (Plantinga, 2022: 72). Plantinga'nın özgür irade savunmasına ve teizme yapılan bir diğer itirazda Cornman ve Lehrer'den gelmiştir. Cornman ve Lehrer'e göre

- i. Tanrı mutlak güç sahibi ve her şeyi bilebilen bir varlıksa o halde mümkün olan dünyayı yaratabilir.
- ii. Tanrı eğer mutlak anlamda iyilik sahibi bir varlık ise o halde mümkün dünyalar arasında en iyi olanı yaratacaktır.
- iii. Tanrı her şeye kadir, mutlak anlamda güçlü ve sonsuz iyilik sahibi ise mümkün dünyalar arasında en iyi olanı yaratacaktır.
- iv. Mevcutta var olan dünya mümkün dünyalar arasında en iyisi olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir.
- v. O halde mevcut durumdaki dünya böyle ise bu sıfatlara sahip bir Tanrı'nın var olduğunu kabul etmek pek mümkün değildir (Plantinga, 2022: 87-88).

Plantinga bu argümanların sonucunda Cornman ve Lehrer'in iki ayrı yanılgıya düştüklerini ifade eder (Akdağ, 2006: 89). Bu yanılgılardan ilki özgür irade savunmasını anlatırken de değindiğimiz Leibniz yanılgısıdır. İkinci yanılgı ise dünyada var olan kötülüklerden hareketle Tanrı'nın olmadığını iddia etmeleridir (Akdağ, 2006: 89). Kötülük problemini değerlendirirken birçok düşünürün Leibniz'in düşüncelerinden etkilenerek hataya düştüklerini görebiliriz. Leibniz'e göre bu sıfatlara sahip bir Tanrı her türlü mümkün dünyayı yaratabilir. Bu düşünceden hareketle bir ateist düşünür de Tanrı'nın sadece iyiliğin olduğu ve kötülüğün olmadığı bir dünyayı yaratabileceğini iddia etmektedir. Plantinga'ya göre dünyadaki kötülüklerin sebebi özgür iradeleri olan insanlardır. İnsanların sahip olduğu özgür irade yeteneği özsel bir durumdur (Akdağ, 2006: 89). Bundan dolayı Tanrı bu yeteneği insanlardan geri alamaz. Şayet böyle bir durum gerçekleşirse insanlar bilinçleri olmayan birer robattan farksız olur.

Cornman ve Lehrer'in ikinci hatası ise dünyada var olan kötülüklerden yola çıkarak mutlak iyilik sahibi Tanrı'nın var olmadığı sonucuna ulaşmalarıdır. Plantinga'ya göre zorunlu olarak doğru kabul edilmemiş veya tatmin edici olamayan bu argümanlarla Tanrı'nın olmadığı düşüncesi doğru değildir. Dünyada var olan kötülükler sonucunda teistler bir takım acı ve kötü durumlarla karşılaşabilir. Bunun sonucunda Tanrı'ya isyan etme veya ona sırtını dönme gibi birtakım eylemlere de başvurulabilirler. Fakat bu farklı bir problemdir. "Teist, kötülükte dini bir problem bulabilir" (Plantinga, 2022: 91). Cornman ve Lehrer'in ikinci yanılgısını başka bir ifadeyle açıklayacak olursak Plantinga'ya göre Tanrı dünyada mevcut olan her nesnenin yaratıcısıdır. Fakat Tanrı mümkün olan her dünyayı yaratamaz. Örneğin Tanrı üçgen bir kare veya $5+5=20$ sonucunu yaratamaz. Çünkü bunlar mantıksal olarak yaratılması veya doğru sayılması mümkün olmayan şeylerdir (Akdağ, 2006: 91).

Dünyada kötülüklerin var olmasının nedeni de özgür iradeye sahip insanların iradelerini yanlış seçimlerde kullanmasından kaynaklanır. Plantinga, "Özgür irade savunması, Tanrı'nın varlığının, kötülüğün varlığıyla hem mantıksal hem de olasılık dahilinde uyumlu olduğunu gösterir ve böylece ana felsefi kötülük problemini çözmüş olur" (Plantinga, 2022: 91).

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kötülük, insanların ve diğer tüm canlıların yararına olamayan, onlara zarar veren her duruma karşılık gelen kavramdır. Diğer bir ifadeyle, insanları hem fiziksel hem de ruhsal olarak olumsuz bir şekilde etkileyen birtakım olgulara kötülük denir. Örneğin hırsızlık, cinayet, tecavüz ve meydana gelen doğal afetler kötü olarak kabul edilir. Dünyadaki tüm bu kötülüklerin neden var olduğu kötülük problemi bağlamında tartışılmaktadır. Kötülük problemi her çağda birçok düşünürün ilgi odağı olmuş ve her düşünür problemle ilgili farklı beyanlarda bulunmuştur. Bu problemin ilk çağdan günümüze kadar hala tartışılmasının en önemli sebebi dünyadaki kötülüklerin herşeye gücü yeten bir Tanrı anlayışıyla tutarlı bir şekilde açıklanamamasıdır. Söz konusu tutarsızlıkla ilgili ateist düşünürlerin üzerinde durduğu sorular şunlardır: Tanrı mutlak güçlü ve iyilik sahibi ise dünyada neden bu kadar kötülük vardır? Teistlerin iddia ettiği gibi her şeye gücü yeten bir Tanrı var ise bu kötülükleri neden engellemiyor? Tanrı her şeyi yaratabilen bir varlık ise neden sadece iyiliğin olduğu bir dünya yaratmadı? Bu ve benzeri sorular ateist düşünürlerin teistlere yönelttiği en önemli sorulardır.

Ateist ve teist düşünürler kötülük problemiyle ilgili birçok farklı argüman geliştirmiştir. Ateist düşünürlerin ortak amacı 'herşeye gücü yeten, mutlak güç ve iyilik sahibi' gibi sıfatlara sahip bir Tanrı'nın aslında var olmadığını kanıtlamaktır. Örneğin Mackie ve Flew dünyada var olan kötülükler ile mutlak güç ve iyilik sahibi bir Tanrı'nın varlığı arasında bir tutarsızlık olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Rowe ve McCloskey ise Tanrı'nın sıfatlarına odaklanarak kötülük probleminden hareketle bu sıfatlara sahip bir Tanrı'nın var olamayacağına dair argümanlar geliştirmeye çalışmıştır.

Teist düşünürler, ateistlerin ortaya koyduğu argümanlara karşı bir takım cevaplar ileri sürmüştür. Bu cevaplar teodiseleri ve bazı savunma girişimlerini içerir. Teodiselerin ortak amacı ateistlerin iddia ettiği gibi bir tutarsızlığın aslında olmadığı ve Tanrı'nın bu kötülüklerin oluşumuna müdahale etmemesinin haklı sebepleri olduğunu göstermektir. Teist düşünürler teodiselerin yanı sıra ateist argümanlara karşı bir de savunma geliştirmiştir. Bu savunmanın merkezinde özgür irade kavramı yer alır. Kötülük probleminin çözümü için özgür irade kavramına başvuran ilk kişi Augustinus'dur. Augustinus'tan sonra özgür irade kavramını detaylı bir şekilde ele alarak kötülük problemine karşı bir çözüm önerisi şeklinde ortaya koyan isim de Alvin Plantinga'dır. Özgür irade yalnızca bilinçli insanların sahip olduğu bir yeti olarak bilinir. İnsanın özgürlüğünü sağlayan iki temel öge vardır; bunlar irade ve bilinçtir.

Kişinin dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan seçimde bulunması ve eylemini gerçekleştirmesi özgür bir iradeye sahip olmasıyla mümkündür. Kötülük probleminde bir çözüm olarak önerilen ve Alvin Plantinga tarafından sistematize edilen özgür irade savunmasının temelinde, adından da anlaşılacağı üzere, özgür irade kavramı yatar. Bu savunma daha çok ahlaki kötülükler karşısında bir cevap verme girişimi olarak görülebilir. Plantinga'ya göre, dünyada meydana gelen kötülükler insanların özgür iradesi ile verdikleri kararlar neticesinde oluşmaktadır. Fakat dünyada sadece ahlaki kötülükler yoktur, bu kötülüklerin yanında insan iradesinden bağımsız olarak gerçekleşen deprem, çığ, heyelan gibi olaylar da vardır. Bununla ilgili olarak cevaplanması gereken sorular şunlardır: Plantinga'nın özgür irade savunması bu türden doğal kötülükler için ne gibi argümanlar ileri sürer? Meydana gelen bir depremde yüzlerce insan hayatını kaybediyorsa herşeye gücü yeten bir Tanrı buna neden izin vermektedir? İnsanların özgür iradeye sahip olması için bu kötülükler gerekli midir?

Bu ve benzeri sorular, cevaplanması kolay sorular değildir. Plantinga özgür irade savunmasında yeterince detaylı olmasa da doğal kötülükler de yer vermiştir. Plantinga'ya göre;

Bazı fiziksel olaylarla bazı insanlar birbiriyle o kadar ilişkilidirler ki, eğer fiziksel kötülükler olmasaydı bu insanlar daha az ahlaki iyilik meydana getirebilirlerdi. Ahlaken insanların daha olgun hale gelmeleri ve daha fazla iyiliklerde bulunabilmelerinin, bir takım doğal kötülüklerin olmasını gerektirmiş olması düşünülebilir (Yaran, 2021: 55)

Buna göre, bir depremin olmasını veya bir heyelanın meydana gelmesini insanlar arasında bazı iyiliklerin ortaya çıkmasına vesile olan olaylar olarak değerlendirmek gerekir.

Yine de doğal kötülüklerin sorumluluğunun kimde olduğunun da açıklanması gerekir. Eş deyişle, doğal kötülükler Tanrı'nın sorumluluğunda değilse kimin sorumluluğundadır? Plantinga doğal kötülüklerin sorumluluğunu, tıpkı Augustine de olduğu gibi, şeytan ve avanelerine yükler. Plantinga'ya göre doğal kötülükleri, insan olmayan fakat onlar gibi özgür olan başka varlıklar (şeytan) meydana getirmektedir. Plantinga, Augustine'nin bu görüşlerinin kesin olarak doğru olduğunu iddia etmez daha çok bu açıklamanın doğruluğunun mümkün olabileceğini savunmaktadır. Plantinga dünyadaki tüm kötülükleri ahlaki kötülüklerin içine dahil ederek özgür irade ile açıklamaya çalışsa da doğal kötülükleri açıklama noktasında yeterince başarılı bulunmaz. Çünkü insanların dışında özgür irade yeteneğine sahip başka bir varlığı somut olarak kanıtlamamız pek mümkün değildir. Zira özgür irade insana özgü olan bir

yetenektir. Bundan dolayı özgür irade savunmasının en zayıf noktası fiziksel kötülüklerin sorumluluğunun şeytana yüklenmesidir.

Bunun yerine “özgürlüğü, ahlaki kötülüğü gerektiren insanın, ahlaki kötülüğü yapabilmesi de fiziksel kötülüğü gerektirmektedir denebilir” (Yaran, 2021: 57)

Plantinga, Augustine'den farklı olarak Mackie ve onun gibi düşünen ateist filozofların iddia ettikleri tutarsızlığı ortadan kaldıracabileceğini düşünür. Augustine'e göre dünyadaki kötülüklerin var olmasının nedenini Tanrı'nın onları yaratmak için haklı bir sebebi olmasıdır. Plantinga ateist düşünürler tarafından iddia edilen tutarsız önerme grubunu şu şekilde ele alır:

- Tanrı mutlak güçlü ve mutlak iyilik sahibi bir varlıktır.
- Kötülük vardır.

İddia edilen tutarsızlığı ortadan kaldırmak için Plantinga bu iki önermenin yanına yeni bir önermenin eklenmesi gerektiğini söyler.

Plantinga'ya göre dünyadaki kötülüklerin kaynağı insanların özgür iradeleri ile vermiş olduğu yanlış kararlardır. Bundan dolayı Plantinga ahlaki kötülüklerin kaynağını insan olarak görür. Buradan hareketle Plantinga üçüncü önermeyi şu şekilde formüle eder:

- Tanrı her şeyi yaratabilecek güçte bir varlıktır. Fakat sadece iyiliğin olduğu ve kötülüğün olmadığı bir dünya yaratmayabilir.

Plantinga'ya göre bu önerme iddia edilen tutarsızlığı ortadan kaldırabilir. Mackie, Flew ve McCloskey gibi düşünürler Plantinga'nın bu manevrasına karşı çıkararak Tanrı'nın mutlak güçlü olmasından hareketle sadece iyiliğin olduğu bir dünya yaratabileceğini iddia ederler. Ancak, Plantinga'ya karşı çıkmış olsalar da bu iki düşünür yeterince tatmin edici ve güçlü bir argüman ortaya koyamamışlardır.

Kötülük problemini özgür irade kavramı ile çözmeye çalışmak oldukça makul bir düşüncedir. İnsanlar dünyada yaşamlarını sürdürdükleri süre boyunca iyi veya kötü seçimlerde bulunurlar. Kendi iradeleri ile yanlış seçimlerde buldukları takdirde ahlaki kötülükler olarak adlandırdığımız kötülükler meydana gelir. Mackie ve onun gibi düşünen filozoflar Tanrı'nın yalnızca iyiliğin olduğu bir dünya yaratabileceği noktası üzerinde ısrar ederler. Fakat Tanrı sadece iyilik yapan varlıklar yaratmış olsaydı bu durum insanların kararlarına en başta ve doğrudan bir müdahale anlamına gelecekti. Böyle bir müdahale söz konusu olduğunda insanlar özgür bir varlık olmaktan ziyade, Plantinga'nın ifadesiyle, bilinçleri olamayan bir robottan farksız olurdu.

İnsanların kendi seçimlerini yapabildiği bunun sonucunda da iyiliğin veya kötülüğün meydana geldiği bir dünya yaratmak sadece iyilik yapmaya programlanmış robotların yaşadığı bir dünya yaratmaktan daha değerlidir.

Sonuç olarak, insanlık tarihinin en tartışmalı konularından biri olan kötülük problemini özgür irade kavramına başvurarak açıklama girişimi oldukça makul görünmektedir. Çünkü insanlar dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın gerçekleştireceği eylemlere kendileri karar verirler. Bu eylemler sonucunda yapmış oldukları seçimler ile iyiliğe veya kötülüğe neden olurlar. İnsanların yaptığı seçimlerden hareketle ortaya çıkan kötülüklerin sorumluluğunu Tanrı'ya yüklemek ve bununla birlikte Tanrı'nın var olmadığı sonucuna ulaşmak ne adil ne de doğru görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Adanalı, A. H. (2015). *İslami Ahlaki Temel Konular Güncel Yorumlar*. Ankara: Dib Yayınları.
- Akça, S. (2020). *Kötülük Problemine İki Bakış: Augustinus ve Spinoza*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Akdağ, Ö. (2006). *Kötülük Problemi ve Özgür İrade Savunması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akdağ, Ö. (2015). Kötülük sorunu ve teodise. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 38, 473-480.
- Akdemir, F. (2006). *Alvin Plantinga'nın Din Felsefesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Akgün, E. (2013). Orta çağda özgürlük arayışı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5, (8), 120-134.
- Aristoteles. (2020). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Aslan, A. (2008). Kötülük problemi: spekülative-teorik yaklaşıma karşı dinî-pratik yaklaşım, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 19, 87-114.
- Aydın, H. (2008). İslam'ın klasik çağında insan imgesi ve irade özgürlüğü sorunu. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 49-103.
- Aydın, M. S. (1991). *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı – Ahlak İlişkisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bauman, Z. Donskis, L. (2022). *Akışkan Kötülük*. (A. Emre, Çev.). İstanbul: Pilgırv Ayrıntı Yayınları.
- Bıykoğlu, Z. (2023). *Sokrates Bildiğim Bir Şey Var, O Da Hiçbir Şey Bilmediğimdir*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Bindesen, V, Z. (2019). *Arthur Schopenhauer'da Kötülük Problemi ve Mutluluğun İmkânı*, Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Blackmore, S. (2019). *Bilinç Çok Kısa Bir Başlangıç*. (O. Akçelik, Çev.). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- Bruce, M. Barbone, S. (2017). *Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele*. (. Topal, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğday, İ. (2008). *Aquinoslu Thomas'a Göre Kötülük Problemi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.

- Chalmers, D. (1995), "Bilinç problemiyle yüzleşmek". (F. Tan ve K. Özkan, Çev.). *Phainomena Dergisi*, 2, 103-137.
- Çam, T. (2019). *Kötülük Problemi Gerçek Bir Problem Midir.? Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Çetingül, N. (2023). "Benjamin Libet'in 'özgür irade deneyi', Bilimsel Eleştirileri ve Kelâmî Perspektifi". *Kader*, 21 (1), 320-349.
- Dağ, E. (2021). *Spinoza'da Bir Yanılsama Olarak "İrade Özgürlüğü" ve İnsan Eylemliliğinin Doğası: Belirlenmişlik Zemininde "Ahlaki Yükümlülük"*. O. Erözden, S. H. Günler, M. E. Palteki, C. Uysal. (Der.), *Özgür İrade? Hukuk, Nörobilim, Psikoloji ve Ötesi* (ss.264-282). İstanbul: Zoe Kitap.
- Demirtaş, M. (2020). Kötülük problemi teizmin üstesinden gelemeyeceği bir konu mudur.? *Felsefe Dünyası Dergisi*, 72, 143-171.
- Dennett, D. (2016). *Özgürlüğün Evrimi*. (Ç. Tarhan, Çev.). İstanbul: Alfa Bilim Yayınları.
- Descartes, (2019). *Meditasyonlar Metafizik Üzerine Düşünceler*. (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Doğan, M. (2021). Yapay zekâ ve özgür irade: yapay özgür iradenin imkânı. *TRT Akademi*, 06, 13, 790-811.
- Edward, H, M. (2009). Farklı açılardan kötülük problemi. (S. Şekeroğlu, Çev.) *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 21, 151-167
- Farabi. (2001). *El-Medinetü'l Fazıla*. (Nafiz Danışman. Çev.). Ankara: MEB Yayınları İslam Klasikleri.
- Fidan, F. (2015). *Kötülük Problemi Felsefi Açıdan İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Haklı, Ş. (2002). Kötülük problemi, yaklaşımlar ve eleştiriler. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 196-211
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Harris, A. (2020). *Bilinç Zihnin Temel Gizemine İlişkin Kısa Bir Rehber*. (P. Savaş, Çev.). İstanbul: Butik Yayınları.
- Inwagen, P. (1975). The incompatibility of free will and determinism. *Philosophical Studies*, 27 (3), 185–199. doi:10.1007/bf01624156
- Inwagen, P. (1983). *An Essay on Free Will*. Oxford: Clarendon Yayınları.
- Inwagen, P. (2008). How to Think about the Problem of Free Will. *Springer*

- Science+Business Media*, 327-341. DOI 10.1007/s10892-008-9038-7.
- İnel, O. (2022). *Özgür İrade Yanılsaması*. İstanbul: Lejand Yayınları.
- Kankoç, R. (2019). Özgür iradeye yönelik genel yaklaşımlar, özgür iradenin nörobilimsel açıdan incelenmesi ve özgür iradenin varlığı sorununun tıp etiğine etkileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 6 (6), 154-164.
- Kiriş, N. (2008). Tarihsel olarak kötülük problemi ve çözüm yolu olarak teodise. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 81-99
- Kolukısa, H. (2010). *Frederick Robert Tennant'ta Kötülük-Günah İlişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Küçük, R. (2019). *Kötülük Problemi Çerçevesinde Leibniz ve Voltaire'in Görüşlerinin Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Zonguldak.
- Neiman, S. (2021). *Modern Düşüncede Kötülük*. (A. S. Güney, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ocak, H. (2011). Farabi felsefesinde bazı ilahi sıfatların hürriyet problemi açısından analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 115-145.
- Odabaşı, K, U. (2019). Eudaimonia'nın sokratik görünümü: erdem bilgidir ve hiç kimse bilerek kötülük yapmaz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 93-102.
- Onur, F. (2020). İrademiz özgür değil: metafizik bir problem olarak özgür irade. *Meta Zihin Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 3 (1), 13-40.
- Öktem, Ü. (2018). Platon felsefesinde kötülük problemi. *DTCF Dergisi*. 641-661.
- Özdemir, M. (2016). Kötülük problemine felsefi ve kelâmî açıdan mukayeseli bir yaklaşım. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3, 235-250
- Öztürk, A. Çevik, C. (2022). *Kavramlar Tarihi Özgürlük*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Peterson, M, L. (1998). *God and Evil An Introduction to the Issues*. Colorado,
- Peterson, M. Hasker, W. Reichenbach, B. Basinger, D. (2020). *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. (R. Acar, Çev.). Küre Yayınları.
- Plantinga, A. (2015). *Tanrı'nın Bir Tabiatı Var mı?*. (M. S. Reçber, Çev.). Ankara: Elis Yayınları.
- Plantinga, A. (2024). *Tanrı ve Diğer Zihinler*. (M. Yanık, Çev.). Ankara: Fol Yayınları.
- Plantinga, A. (2022). *Tanrı, Özgürlük ve Kötülük*. (M. Yanık, Çev.). Ankara: Fol Yayınları.

- Platon. (2011). *Devlet II.* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Sayar, S. (2022). Bazı dinlerde ve altay ve yakut mitlerinde yaratılış ve kötülük ilişkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 178-202.
- Searle, J. R. (2019). *Özgürlük ve Nörobiyoloji.* (Z. Özcan Çev.). Bursa: Sentez Yayınları.
- Sennett, J. F. (1999). *The analytic Theist an Alvin Plantinga Reader*, William B. Eermands Publishing Company, Grand Rapids, Michigan: Cambridge.
- Süt, A. (2016). Kadı abdulcebbar ve alvin plantinga'nın kötülük yaklaşımlarına dair bazı mülahazalar. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 9, 45-78.
- Tarakçı, M. (2006). St. Thomas Aquinas'a göre aslî günah. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 307-318.
- Taşabat, M. (2021). Kötülük ve kötülük sorunu üzerine kısa bir bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 41-55.
- Üner, K. A. (2021). Bilincin zor problemi. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 74, 136-167.
- Varol, S. (2019). *İbn Sînâ'nın Felsefesinde Kötülük Problemi ve İlahi İnayet*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Yaran, C. S. (2021). *Kötülük ve Theodise: Batı ve İslam Din Felsefesinde "Kötülük Problemi ve Teistik Çözümler.* İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yaran, C. S. (2022). *Din Felsefesine Giriş: Akıl, Allah, Akıl* İstanbul: Dem Yayınları.
- Yasa, M. (2015). *Kötülük Sorunu.* Ankara: Elis Yayınları.
- Yasa, M. (2022). *Tanrı ve Kötülük.* Ankara: Elis Yayınları.
- Yeltekin, P. (2020). *20. Yüzyıl Felsefesinde Özgür İradenin Varlığı Problemi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yüce, F. (2016). Din felsefesinde kötülük problemi ve teodise: algısal kötülük kavramıyla yeni bir perspektif. *Felsefe / Düşünce Dergisi*, 33, 179-202.

ÖZGEÇMİŞ

Salih ERDEM, Lise eğitimini 2016 yılında İstanbul Haraççı İMKB Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Ardından 2017 yılında Gümüşhane Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde lisans eğitimine başlamış ve 2021 yılında mezun olmuştur. 2021 yılında Gümüşhane Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır.

